

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Державна наукова установа
"Книжкова палата України імені Івана Федорова";
Харківська державна академія культури

Шеф-редактор — Сенченко М.
Головний редактор — Давидова І.
Заступниця головного редактора — Васьківська О.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Давидова І. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.
(голова редколегії), Україна
Сенченко М. — д-р техн. наук, проф. (заступник голови
редколегії), Україна
Бруй О. — канд. наук з соц. комунікацій, Україна
Гандзюк В. — канд. наук з соц. комунікацій, доц., Україна
Льганасва В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Киричок А. — канд. наук з соц. комунікацій, доц.,
Україна
Лопатовська І. — д-р філософії, доц., США
Мар'їна О. — д-р наук з соц. комунікацій, доц., Україна
Маркова В. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.,
Україна
Мацюк Г. — канд. наук з соц. комунікацій, Україна
Сербін О. — д-р наук з соц. комунікацій, Україна
Ткаченко В. — д-р техн. наук, проф., Україна
Федушко С. — канд. техн. наук, доц., Україна
Шейко В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Шпак В. — д-р іст. наук, проф., Україна

**Рекомендовано до друку вченою радою Книжкової
палати України (протокол № 8 від 26.08.2021).**

Відповідальна за випуск — Жданова Н.
Коректура — Панченко Є.
Комп'ютерні складання та верстання — Алексанян А.

Журнал "Вісник Книжкової палати" Атестаційною колегією
Міністерства освіти і науки України віднесено до наукових
фахових видань України в галузі соціальних комунікацій
(наказ МОН від 29.06.2021 № 735).

*Використання у будь-якій формі матеріалів, що опубліко-
вані в журналі, узгоджується з редакцією. Посилання на
видання обов'язкові. Авторські оригінали не повертаються.
Редакція не завжди поділяє точку зору авторів статей.*

Редакція, видавець і виготовлювач: Державна наукова
установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова".

Адреса: просп. Ю. Гагаріна, 27, Київ, Україна, 02094
Тел.: +380 (44) 292-01-34 (приймальня),
+380 (44) 292-30-11 (редакція)
Факс: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

CO-FOUNDERS:

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine
State Research Institution;
Kharkiv State Academy of Culture

Editorial director — Senchenko M.
Editor-in-Chief — Davydova I.
Deputy Editor — Vaskivska O.

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Davydova I. — Dr of Social Communication, Prof. (chairman
of the editorial board), Ukraine
Senchenko M. — Dr of Technical Sciences, Prof.
(deputy chairman of the editorial board), Ukraine
Bruy O. — PhD of Social Communication, Ukraine
Handziuk V. — PhD of Social Communication, Assoc. Prof.,
Ukraine
Ihaneaeva V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine
Kyrychok A. — PhD of Social Communication, Assoc. Prof.,
Ukraine
Lopatovska I. — PhD, Assoc. Prof., USA
Mariina O. — Dr of Social Communication, Assoc. Prof., Ukraine
Markova V. — Dr of Social Communication, Prof., Ukraine
Matsiuk H. — PhD of Social Communication, Ukraine
Serbin O. — Dr of Social Communication, Ukraine
Tkachenko V. — Dr of Technical Sciences, Prof., Ukraine
Fedushko S. — PhD of Technical Sciences, Assoc. Prof., Ukraine
Sheyko V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine
Shpak V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine

**The Academic Council of the Book Chamber recommends
printing this Bulletin (Protocol № 8 from 26.08.2021).**

Editor — Zhdanova N.
Proofreader — Panchenko E.
Computer layout — Aleksanyan A.

The Board of Attestation of the Ministry of Education and Science
designed the Bulletin of the Book Chamber of Ukraine as the
professional scientific publication of Ukraine in the field of social
communication. (Order of the Ministry of Education and Science
of Ukraine No. 735 of June 29, 2021).

*You can use the materials printed in the Bulletin by an agreement
with editorial staff. A reference to publications is necessary.
Manuscripts are not returned. Editors are not always agreeing with
point of view of the author.*

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine, State Research
Institution is the editorial office, publisher and manufacturer.

Address: Pr. Yu. Gagarin, 27, Kyiv, Ukraine, 02094
Tel.: +380 (44) 292-01-34 (reception),
+380 (44) 292-30-11 (editors)
Fax: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

З М І С Т

СТОРІНКА ШЕФ-РЕДАКТОРА

СЕНЧЕНКО М. Видатні лідери Сходу, які перемогли бідність і корупцію..... 3

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

ДЕРГАЧОВ В. Третя Руїна. Національна ідея "під кого залягти" та її наслідки..... 4

СЕНЧЕНКО М. Досягнення української влади за 30 років нестабільності 10

БОДНАРЧУК Ю. Культурологічний аспект у соціальних комунікаціях системи управління ранньфеодальної держави Київська Русь..... 17

ЖУРНАЛІСТИКА ТА ЗМІ

САЗОНОВА Ю. Концептуалізація спорту як бізнесу в українській спортивній пресі ХХ—ХХІ століть 24

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

ХАЙЛО А. Рецензії збірок пісенного фольклору на сторінках критико-бібліографічного часопису "Книгарь" 30

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

ДОЯР Л. Козацьке коріння нашої незалежності: розмірковуємо над минулим заради майбутнього (присвячується 30-й річниці незалежної України) 40

ЗА РУБЕЖЕМ

БОГДАНОВ Г. Основні етапи вивчення й типологізації читачів у Німеччині в ХХ—ХХІ століттях 46

CONTENT

EDITORIAL DIRECTOR'S PAGE

SENCHENKO M. The known leaders of the East who defeated poverty and corruption..... 3

SOCIAL COMMUNICATION TECHNOLOGIES

DERGACHOV V. The Third Ruin. The national idea of "who to lie to" and its consequences 4

SENCHENKO M. Achievements of the Ukrainian government for 30 years of instability 10

BODNARCHUK Yu. The cultural aspect in the social communications of the management system of the early feudal state of Kievan Rus 17

JOURNALISM AND MEDIA

SAZONOVA Yu. Conceptualization of sport as a business in the Ukrainian sports press of the ХХ—ХХІ centuries 24

FROM THE ARCHIVE OF THE BOOK CHAMBER OF UKRAINE

KHAILO A. Reviews of collections of folklore songs on the pages of the critical-bibliographical magazine "Knyhar" 30

PROMINENT FIGURES AND SIGNIFICANT EVENTS

DOIAR L. Cossack roots of our independence: we think about the past for the future of the future (dedicated to the 30th anniversary of independent Ukraine..... 40

ABROAD

BOGDANOV G. The main stages of study and typologization of the readers in Germany in the 20th and in the early 21st century 46

Микола Сенченко,

директор Книжкової палати України, професор,

e-mail: director@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

До 30-річчя незалежності України

Видатні лідери Сходу, які перемогли бідність і корупцію

На кого мають рівнятися державні лідери України? І чи є приклади керманців, які не підкорилися юдейській ідеології паразитичної цивілізації? Є!

У цій публікації зосередимо увагу на видатних лідерах Сходу, які перемогли бідність і корупцію.

Вступ

Кожен європейець без зусиль назве імена видатних особистостей Заходу. Першу половину ХХ ст. було позначено діяльністю великих геополітиків — трійки лідерів антигітлерівської коаліції: Ф. Рузвельта, Й. Сталіна та В. Черчилля.

Друга половина ХХ ст. уже не мала особистостей такого масштабу. Можна виокремити М. Тетчер із неоконсервативною політикою, М. Горбачова із "загальнолюдськими цінностями", Б. Клінтона з плямами на сукні стажистки Білого дому, президента середнього ступеня дебільності Дж. Буша-молодшого, нобелівського "ангела смерті" Б. Обаму з демократичною людожеркою Г. Клінтон.

Після смерті Й. Сталіна китайські лідери називали окремих радянських вождів "великими дурнями" й "брехунами" (Хрущова), "дурнями" (Горбачова) і зрадниками соціалізму.

У добу глобальної геополітичної трансформації східним країнам час розпрощатися з євроцентризмом і винятковістю Заходу. Ми звертаємо увагу на Схід і на тих лідерів, які не стали хабарниками й злодіями чи олігархами. Ми закликаємо людей у владі України брати приклад із лідерів Сходу, що перемогли корупцію та бідність у своїх країнах.

1. Перший президент Об'єднаних Арабських Еміратів (ОАЕ) шейх Заїд бен Султан Аль Нахайян (1918—2004) — визнаний найвидатнішою ісламською особистістю ХХ ст. Ім'я шейха занесено у "Книгу рекордів Гіннеса" як людини, котра відмовилася від найбільшого коли-небудь зафіксованого у світі хабаря, еквівалентного за сучасним ринковим курсом приблизно 500 млн дол. США. У молодості шейх вів кочове життя бедуїна, освіту й виховання здобув за Кораном.

Політичну волю освіченого (але не на європейський штиб) лідера було спрямовано в інтересах усіх бедуїнських племен, фундаментом перетворень стали створення сучасної інфраструктури, відкритість до світу та освіта місцевих арабів. Під керівництвом шейха аравійські бедуїни пройшли фантастичний шлях від племінного устрою життя до однієї з найбагатших держав світу з економічною моделлю, що ввібрала найсучасніші досягнення світової цивілізації. Сталося формування нації з племен, які ворогували в минулому, на основі консолідації народу та влади, духовної

культури (ісламу) й законів шаріату. Зміни настільки неймовірні, що радше нагадують казки Шахерезади.

2018-й був оголошений в Об'єднаних Арабських Еміратах "Роком Заїда" на честь 100-річчя людини, яка стала одним із засновників ОАЕ. 6 серпня 1966 р. шейх Заїд прийняв правління Абу-Дабі та поклав початок розвитку Еміратів як однієї з найбагатших і найсучасніших країн світу.

2. Таїланд. Великий король Рама IX — символ єдності країни

Пуміпон Адульядет (5 грудня 1927 — 13 жовтня 2016) — король Таїланду Рама IX (1946—2016) династії Чакри. У 1987 р. народ і уряд Таїланду надали монархові титул "Великий Король" (Махараджа). Його повне ім'я означає "Сила країни, незрівнянна потужність". У ХХ ст., ймовірно, не було глави держави, до якого щиро, з глибокою пошаною та повагою ставилися б громадяни Таїланду. Король Рама IX став безумовним кумиром кількох поколінь тайців. Його Королівську Величність жителі сприймали не лише як всенародного улюбленця, а посланця з небес, напівбога, годувальника та батька. Його портрети висіли в кожній сім'ї. Незаперечний авторитет правителя не можна було ганьбити, а портрет — палпюжити. Уряд вимагав особливо дбайливого поводження з грошовими купюрами із зображенням монарха.

3. Китай. Ден Сяопін. Від революціонера-догматика до полководця

Китайський політик і реформатор, діяч Комуністичної партії Китаю Ден Сяопін (1904—1997) був одним із прагматичних китайських керівників, що зазнавав гоніння і повертався до вершин влади. Він пройшов тривалий тернистий шлях від революціонера-догматика до полководця та Великого архітектора китайських реформ і модернізації, заснованих на поступовій конвергенції капіталізму й соціалізму під керівництвом Комуністичної партії. Один із небагатьох діячів світового комуністичного руху, який довів, що реальну владу уособлює не посада, а особа. Упродовж останнього десятиліття життя політик, не маючи жодного офіційного статусу в державі, був наймогутнішою людиною в Піднебесній, яка розпоряджалася долею мільярдного народу, і одним із найвпливовіших діячів світу.

4. Сінгапур. Лі Куан Ю — батько сінгапурського "економічного дива"

Державний політичний діяч Лі Куан Ю (1923—2015) увійшов до історії як перший прем'єр-міністр Республіки Сінгапур (1959—1990) та один із творців сінгапурського "економічного дива". Він не лише

вивів бідну острівну країну з третього світу в перший, а й переконав власним досвідом, як політик може бути державником.

5. Малайзія. Махатхір Мохамад — лідер Малайзії, який не зрадив народ заради збагачення

Доктор Махатхір Мохамад (нар. 1925 р.) пройшов складну еволюцію до політика світового рівня. З "авторитарним" лідером Малайзії набула статусу найдемо-

кратичнішої мусульманської країни. Політик не став маріонеткою Заходу і, проголосивши гасло "Ми можемо", у реформах спирався на народ багатонаціональної країни та робив акцент на якісну освіту. За його правління Малайзія перетворилася з бідної аграрної країни на одного з "азійських тигрів".

Надійшла до редакції 4 серпня 2021 року

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Від редакції

Володимир Олександрович Дергачов — український геополітик, географ-економіст, професор, доктор географічних наук, член Міжнародної федерації журналістів, іноземний член наукового комітету журналу *Geopolitica*, член Національної спілки журналістів України.

Професор Володимир Дергачов уперше видав серію книг із геополітики (понад 100 друк. аркушів), що охоплює традиційну, нову й найновішу геополітику. На основі геополітичної теорії Великих багатомірних просторів уперше створено електронну "Геополітичну енциклопедію" (понад 2,5 тис. вебсторінок) — фундаментальну працю з геополітики.

Від 1976 р. працює в Інституті проблем ринку та економіко-екологічних досліджень Національної академії наук України: науковим співробітником, завідувачем відділу, головним науковим співробітником. Від 1979 р. — член вченої спеціалізованої ради із захисту докторських дисертацій зазначеної установи за фахом "Регіональна економіка і розміщення продуктивних сил".

Відзначений почесною нагородою Одеського міського голови "Знак шани" (2010) і знаком "Петро Могила" Міністерства освіти і науки України (2010). За геополітичні прогнози й публікації про Китай неодноразово нагороджений МЗС КНР (Генеральним консульством в Одесі), зокрема тривалою поїздкою Піднебесною.

На відміну від найпоширенішого типу вчених-розробників, професор Дергачов належить до дослідників-генераторів якісно нових ідей. Висока культура й професіоналізм сприяють популяризації головної позиції науковця та громадянина: шлях до громадянського суспільства проходить через внутрішній світ людини та його економічну гідність. Не можна змінити світ, не змінивши себе.

За домовленістю з Володимиром Дергачовим друкуємо його геополітичні розвідки.

Шеф-редактор

УДК 323+327](477)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.8(301).4-10

Володимир Дергачов,

професор, доктор географічних наук,
член Національної спілки журналістів України
та Міжнародної федерації журналістів

Третя Руїна. Національна ідея "під кого залягти" та її наслідки

В українській історії є явище, без вивчення якого важко зрозуміти сучасність. Руїни — це періоди української контрреформації з міжособною боротьбою за переділ власності (польської, кримськотатарської, петербурзької, радянської) з акцентом на "багатовекторну" зовнішню політику. В кожній Руїні тактичні завдання боротьби за владу й шкурницькі інтереси української псевдоеліти домінували над стратегічними цілями становлення державності. Кожна з Руїн демонструвала неспроможність еліти запропонувати народу об'єднавчі цілі, супроводжувалася відмовою влади від опори на власний народ, орієнтацією на зовнішні сили й завершувалася втратою державності. У статті розглянуто ситуацію, що склалася в Україні за роки незалежності.

Ключові слова: Європейський Союз; Руїни; реституція; Майдан; геополітичні вектори; деіндустріалізація; безвізовий режим; гастарбайтери

Постановка проблеми. Перша Руїна, або пост-хмельниччина, тривала понад два десятиліття після повстання 1648 р. під проводом Б. Хмельницького. Українська знать і козаки вели боротьбу за місце витісненої польської шляхти та її власність з опорою переважно на Османську імперію (кримських татар).

Новоспечена еліта намагалася здобути владу, щоб вступити як сотники й полковники в управління громадськими землями та майном, які поступово трансформувалися в особисту власність. Утрата об'єднавчих цілей і мародерство призвели до розподілу бунтівної України між Росією та Польщею, що по-

глибило роздвоєність української самосвідомості. Внаслідок цього від "руїни" татарської, турецької, польської, московської та міжусобної народ ішов із Правобережної України на вільну Слобожанщину.

Друга Руїна після Центральної Ради, яка поклікала "проти більшовицької орди німецьке військо", і Директорії характеризувалася нечуваною анархією та міжусобицею за переділ царської власності між "білими", "червоними", "зеленими", "жовто-блакитними" і "гуляйподем", еміграцією багатьох українців у далеке зарубіжжя. Поліетнічне населення Слобідської України, Донбасу й Новоросії не визнавало влади Центральної Ради, що оголосила ці території частиною України. Про це свідчить, зокрема, рух повстанської армії Махна. Місцеве заможне селянство було на боці "білого" чи повстанського руху.

Третя Руїна розпочалася наприкінці ХХ ст. після незалежності, що звалилася несподівано, за яку ніхто не боровся, окрім невеликої кількості дисидентів. Третя контрреформація затягнулася з вини Москви ("москалів"). Виявилось надто багато радянського народного добра, і був потрібний час, щоб його знищити, розграбувати чи приховати в олігархічних скринях. Ця Руїна хоча й уповільнена, водночас найнебезпечніша в українській історії. У сп'янілої свободою олігархічній, але бідній корумпованій країні триває міжусобна боротьба організованих партійних угруповань (ОПГ) на чолі з олігархами за статки та вплив в управлінні державою. Країна трудових мігрантів виявилася на світовій периферії та вже не може існувати без зовнішніх запозичень. Через низький рівень життя показники природного скорочення кількості населення перевищують число загиблих на історичних вітчизняних полях міжусобної війни.

На відміну від попередніх Руїн, лідером сучасної української контрреформації є провінційні націоналісти в союзі з олігархами, що стали п'ятою колоною Заходу. У недавньому минулому помаранчева влада взяла на озброєння галицький націоналізм, що характеризується підміною реальної географії міфологічною. Уперше в українській історії як зовнішня руйнівна сила діяли й діють Сполучені Штати, що, на відміну від Османської імперії, мають багатий досвід створення зон хаосу на Євразійському континенті та Арабському Сході.

Бунт мільйонерів проти мільярдерів, через чиюсь дурість названий Помаранчевою революцією, відкинув країну назад. Влада, ігноруючи геополітичні, соціокультурні та конфесійні рубежі, спрямувала курс одночасно на загальноєвропейський будинок і стратегічне партнерство зі Сполученими Штатами. Якщо війна в Іраку на тривалий період скомпрометувала американську демократію на Великому Близькому Сході, то Помаранчева революція успішно виконала це завдання у Східній Європі. "Чесна" помаранчева демократія більше нагадувала пародію на "біле братерство", тільки замість богині Марії Деві Христос на дорогих білбордах з'явилось обличчя непорочної Марії Магдалини Помаранчевої революції, а партійці в урочистих випадках одягалися в біле вбрання зі штучним пурпуровим серцем на грудях. Помаран-

чевий Майдан продемонстрував, наскільки близько проходить небезпечна межа розколу, тенденції до якого закладалися від перших років самостійності.

Провінційних націоналістів, які маскуються за званням демократів, змінила партія великого капіталу. Прийшовши до влади, вона кинулася до чергового розподілу здобичі, забувши, що насамперед має відповідати за державне управління, а не за примноження шкурницького бізнесу.

Україна послідовно йшла до Третьої Руїни всі роки незалежності. Поняття "демократія" відповідно до старої більшовицької традиції опозиція використовувала й використовує як шматок бруківки (знаряддя пролетаріату) в боротьбі за владу. Якщо Помаранчеву революцію називали бунтом мільйонерів проти мільярдерів, то в основі нинішнього небезпечного "евроінтеграційного" тривалого спектаклю вбачають бунт самостійних олігархів, прописаних на Заході, які з допомогою центральних телеканалів, що їм належать, намагаються поставити країну на дуби, аби розв'язати власні шкурницькі проблеми.

На мітингу "Збережемо Україну", що відбувся 2013 р. у Києві на Європейській площі, тодішній прем'єр-міністр України М. Азаров зазначив: *"Для мене як для прем'єр-міністра Україна одна, і біда, що на сході, що на заході, півдні та півночі — це загальна біда. Не потрібно розділяти Україну, не потрібно будувати барикади. Потрібно розуміти, що у нас і цілі, і завдання загальні. Коли ми приймали рішення зупинити асоціацію (з Євросоюзом), то думали про вас. Ми зрозуміли, що підписання зробило б нас банкрутами. Нам потрібно відновити торговельні стосунки з Російською Федерацією. І нарешті після тривалих переговорів ми домовилися про усунення усіх розбіжностей із Росією"*.

Україна вже двічі втрачала державність і втретє підійшла до останньої межі. Варто вчасно зупинитися!

Мета статті — розглянути ситуацію, що склалася в Україні за роки незалежності в історичному та геополітичному контекстах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У геополітичному коді України вирізняють три геополітичні вектори: європейський, східний (проросійський) і морський. Майстерність політики державної влади полягала у виробленні стратегії розвитку на основі оптимальних пропорцій між ними. Замість цього за роки незалежності успішно знищено морський вектор і на кінцевому етапі перебуває руйнування східного (проросійського) вектора. Декларований європейський вектор торпедують неконкурентною продукцією, падінням купівельної спроможності населення й тотальною корупцією.

Головна особливість українського національного полювання полягає у виборі "під кого вигідно залягти": під "ляхів", "москалів", європейців, американців, турків чи інших бусурманів. Під тих, хто за холопську відданість дозволить влучно стріляти в мішень під назвою "матеріальний добробут".

Як зауважив відомий американський геополітик Дж. Фрідман, Україна є незалежною державою, але не

знає "що робити з цією незалежністю". Він підтвердив відомі особливості менталітету української еліти, заклопотаної проблемою "під кого залягти" — під Євросоюз, Росію чи США.

Європейська політика "Східного партнерства" та Російської Федерації, що поставила Україну перед жорстким вибором між ЄС і РФ, призвела до глибокої кризи української державності. Не лише Україна, а група пострадянських держав виявилася між двох вогнів. У Брюсселі їх зарахували до країн "Східного партнерства", а в Москві — до країн "загального сусідства" з Росією.

На думку американського аналітика С. Коена, ультиматум Європейського Союзу щодо безальтернативного європейського вибору України є безвідповідальною провокацією, оскільки не містить жодних вигідних фінансових умов. На це у Брюсселю немає капіталу. Фактично Україні запропонували заходи жорсткої економіки за аналогією з Грецією.

У підручники з геополітики Україна ввійде як класичний приклад "розбазареної незалежності". За роки самостійності було успішно зруйновано геополітичний код країни й сформовано фальшиву та продажну еліту, що ставить приватні інтереси вище за державні. Завдяки самостійним патріотам ("істинним українцям"), які стали маріонетками США, Україна із суб'єкта стала об'єктом світової політики. Бідна корумпована країна, неспроможна існувати без зовнішніх запозичень, перетворилася на кузню олігархів, а Євросоюз і США не поспішають виписувати "чек" за геополітичний розворот України. Впливовий американський журнал *Time* зазначає: "Україна залишиться раною, що гноїться, заражає і європейську, і через неї — світову економіку".

Братовбивча війна на Донбасі є частиною американської стратегії створення ще однієї зони "керованого хаосу" в битві за Євразійський континент на західних рубежах Великої Євразійської степу. Сполучені Штати зазвичай надають маріонеткам, просоченим русофобією, звання останніх оплотів демократії, й за лояльність дозволяють розкрадати народне добро.

Американський антиросійський проєкт "Україна" розпочався з цілком таємної директиви Ради національної безпеки США від 18 серпня 1948 р. "Мета США щодо Росії". Згідно з цим документом, Україна має розвиватися як самостійна держава за край обережної політики США. Україна доки не демонструє нації, здатної взяти відповідальність за незалежність. У неї немає чітких етнічних або географічних меж. Українські міста загалом російські та єврейські. "Спроби відділення української економіки від економіки Росії та її подальшого розвитку як самостійної будуть так само неприродними й так само згубними для неї, як, наприклад, спроби відокремити Кукурудзяний пояс, охоплюючи промислову зону Великих Озер, від економіки США".

У Східній Європі основним чинником, що визначає національну належність, завжди була релігія. Основні межі проходять між прибічниками католи-

цизму й православ'я. Великороси залишаються основною нацією на території Східної Європи. З Росією "оптимальним варіантом стануть відносини, побудовані за принципами федералізму, за яких Україна матиме певний ступінь політичної та культурної свободи, але буде залежною в економічному й військовому плані. Ми не повинні займати проросійську чи проукраїнську позицію. Наша позиція має визнавати історичні, географічні й економічні реалії".

Після проголошення незалежності Україна залишалася третьою державою у світі після США та Росії за величиною стратегічного ядерного запасу, найбільшою європейською країною за чисельністю збройних сил.

5 грудня 1994 р. було укладено "Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї" між Україною, США, Росією та Великою Британією про без'ядерний статус нашої країни. Угода, підписана в Будапешті, містить пункти, що надають Україні гарантії її суверенітету й безпеки.

10 лютого 2014 р. Палата представників Конгресу США ухвалила резолюцію № 447 "На підтримку демократичних і європейських спрямувань українського народу і його права на вибір власного майбутнього, вільного від залякування і страху". Проте вже 22 лютого 2014 р. після державного перевороту, що відбувся за підтримки й мовчазної згоди (зради) США та європейських гарантів (міністрів закордонних справ Польщі, Німеччини й Франції), які підписали Угоду про врегулювання політичної кризи й мирного переходу влади до опозиції, Російська Федерація визнала себе вільною від зобов'язань Будапештського меморандуму.

Нині Україна перетворилася на країну з "некомпетентним суверенітетом" і перебуває під зовнішнім управлінням. Для геополітичного та геоекономічного переформатування країни використовують американську технологію "керованого хаосу". З цією метою на Донбасі частково знищено виробничу інфраструктуру та стратегічні підприємства вугільної промисловості й машинобудування.

Завдяки лідерам Майдану та зовнішньому американському управлінню Україна успішно увійшла до Третьої Руїни. Реалізація національної ідеї "під кого залягти" в минулому вже неодноразово закінчувалася втратою державності.

Київський Майдан скомпromетував інститути державної влади. Тому закономірні бійки та мат "переможців" так званої Революції гідності та "шоу" у Верховній Раді. Ще ніхто у світі не спромігся тривалий час використовувати як національну ідею фобії щодо сусідньої держави. Ідея переваги української нації, котра ще не сформувалася, над ідеями інтернаціоналізму, рівності й дружби народів, спричинила катастрофу. І тут неоціненну допомогу українським націоналістам надали Сполучені Штати.

На Україні сталася заміна неефективного "агента" Заходу (Януковича) на справжніх маріонеток. Повернулася залежна від радикального націоналізму стара

"помаранчева влада", що вже виявила свою неіде-здатність і неспроможність іти на компроміс із власним народом. Після чергового Євромайдану та залучення до влади не професіоналів, а "переможців", розпочався новий виток корупції. Американські радники плідно попрацювали на українській ниві, щоб відсунути самостійну в недавньому минулому країну на периферію третього світу й надати нове дихання українській корупції. Вони, ймовірно, не читали праць відомого американського соціолога ХХ ст. П. Сорокіна, який попереджав, що входження у владу "патріотів" і націоналістів, а не професіоналів створює умови для нової корупції.

Попри жорстку критику українського уряду й небайдуже ставлення до дій колишнього прем'єр-міністра, можливо, цього "буревісника" Майдану заслужено нагородять американською медаллю. На відміну від попередників, він виявився найпопліднішим виконавцем (маріонеткою) Вашингтона та завдав найвлучнішого удару по економіці (промисловості) й добробуту українців. Країна "розбазареної незалежності" посіла почесне місце у третьому світі на маргінесі центральноафриканських держав.

Україна зробила вагомий внесок у розкол східно-європейського геополітичного простору, відігравши роль п'ятої колони Заходу, перетворилася на лідера "сірої" зони Європи та стала "провідною" країною ринкового фундаменталізму, заснованого на бізнесі використання державних ресурсів.

Українські місцеві вибори 2015 р. вкотре підтвердили стійку регіоналізацію політичного поля й утопічність створення унітарної держави. За чверть століття не з'явилося жодної всеукраїнської партії, здатної консолідувати українське суспільство й реалізувати цей проєкт. Більшість партій є організованими партійними угрупованнями (ОПГ), що борються за владу й доступ до державних ресурсів. А партійні блоки — ситуативні ефемерні "збірні соліянки", що випаровуються зі зміною гарантів Конституції.

Американізація української політики та громадянська братовбивча війна може спровокувати між-національні проблеми в Закарпатті (русини, угорці) й Українському Придунав'ї (румуні, молдовани, болгарі та гагаузи).

Білорусь, Польща, Словаччина, Угорщина й Румунія уважно стежать за подіями в Україні. Влада, що прийшла на хвилі Революції гідності, виявилася неспроможною (а точніше, боязкою) розв'язати політичний конфлікт. Унаслідок братовбивчої громадянської війни загинули тисячі українців. Як до цього мають ставитися інші народності України?

Сусідні держави не лише занепокоєні майбутнім українських росіян, угорців, румун, болгар і гагаузів, а й готові стати на захист їхніх національних інтересів. Після Євромайдану пролунали вимоги автономії для закарпатських угорців і русинів, румун Північної Буковини, гагаузів і болгар Буджака (Південна Бессарабія). Румунія готова захистити права українських румунів і в Молдові, Північній Буковині (Чернівецькій області) та Південній

Бессарабії (Українському Придунав'ї). У цьому їм послідовно допомагає київська влада.

За даними ООН, внаслідок братовбивчої громадянської війни до "небесної сотні" відправлено 8 тис. убитих українських громадян, понад 17 тис. поранено, налічується 2,3 млн біженців та переміщених осіб. Ці дані спираються на офіційну, часто брехливу, статистику. Можливо, 2021 р. світ дізнається про реальні втрати цієї війни, і вони виявляться значно більшими. Куди поділися тисячі безвісти зниклих українців? Як визначали статистику загиблих серед донбаського цивільного населення, у тому числі людей похилого віку та дітей? Урешті-решт обов'язково виникне запитання, хто в українській владі персонально відповідає за їх смерть?

Друга мінська угода ("Мінськ-2"), узгоджена 11—12 лютого 2015 р. керівниками "нормандської четвірки" (Німеччини, Франції, України, Росії) й підписана контактною групою, що складається з представників України, Росії й невизнаних Донецької та Луганської народних республік, з метою деескалації озброєного конфлікту на Сході України передбачає комплекс заходів. Велике значення має конституційна реформа, що покликана захистити Схід, Південь України та Закарпаття від націоналістичних потягів "дружби" з дубинами, бітами й вказівками, які пам'ятники встановлювати чи руйнувати. Якщо сьогодні не обговорювати проблеми федералізації й конфедерації, завтра стане запізно.

Віцепрезидент США Дж. Байден, виступаючи у Верховній Раді України (грудень 2015 р.), звернув увагу на потребу конституційної реформи, що фактично перетворює унітарну Україну на федерацію: "Важливо, щоб були автономні, незалежні штати, що розв'язують власні проблеми, які визначають власну освітню систему, уряд у межах об'єднаної конституції". І наголосив, що це "дуже важливо для майбутнього України в Європі".

Території сучасної України та Молдови сформовано в радянському геополітичному просторі, і його трансформація потребує не лише послідовної політичної волі Брюсселю, а й значних інвестицій. Водночас лідери Західної Європи неспроможні самостійно вирішувати геополітичні проблеми континенту, а зниження темпів економічного зростання Євросоюзу обмежує його фінансові можливості. Це не дає змоги реалізувати великі інфраструктурні проєкти не лише у країнах ближнього сусідства, а й у нових членів ЄС. Європейський ринок транспортної інфраструктури наочно свідчить про зростання фінансових проблем. Термін завершення грандіозного проєкту транс'європейських транспортних коридорів переноситься вже втретє: із 2010 р. на 2020 р. і, нарешті, — на 2030-й. При цьому з нової транспортної стратегії Євросоюзу вилучено країни "Східного партнерства".

Україна є найпротяжнішою європейською державою, що має високий показник транзитності території. Після дезінтеграції СРСР було втрачено комунікаційні функції Східної Європи "від моря до моря". І не одна нова незалежна пострадянська дер-

жава не може ефективно реалізувати транзитні функції без узгодження з сусідами. Втрата транзитних функцій нашою країною, через яку проходить цивілізаційний розлом, неминуче посилює напіврозпад української державності.

У Сполучених Штатів немає національних, у тому числі історичних, соціокультурних, економічних, релігійних інтересів в Україні. Америка недостатньо спрямовує людські й матеріальні ресурси для розвитку проекту "Східне партнерство". Головне геополітичне завдання США — створення антиросійської держави з американськими маріонетками на чолі, для чого якнайкраще підходять ідеї радикального націоналізму.

Багато спільного у способах застосування американських технологій в Україні та Молдові. Наприклад, спочатку країни відвідує віцепрезидент США й загадково повідомляє ЗМІ, що знає, які слова сказати місцевій владі, аби вона ухвалила правильне рішення. Зазвичай це загроза заморозити виведені за рубіж в офшори активи. А як "пряник" обіцяє "дух свободи" та великий європейський ринок. Потім помічник держсекретаря США у справах Європи та Євразії В. Нуланд (Нудельман) з'являється з печивками на Майдані й стає, по суті, "гетьманом" України, призначає на ключові державні пости головних маріонеток, які перемагають на "найчесніших" виборах, що відбуваються під американським патронатом.

Щоб сформуванню справжню антиросійську державу, слід передусім зруйнувати економіку, котру створювали як єдиний радянський проєкт. Тому здійснюється радикальна трансформація структури української економіки. Як зазначають вітчизняні ЗМІ, в основі модернізації економіки — заміна "темного" індустріального радянського минулого "світлим" аграрним майбутнім. За 10 років Україна має потроїти аграрне виробництво та стати світовим лідером на ринку продовольства. Основу продовольчої програми становитимуть американські інвестиції під пільгові 2% й американські технології для створення інфраструктури, зберігання та перероблення зерна та продовольства.

Прем'єр-міністр пан Яценюк заявляв, що "основне завдання, яке стоїть перед Україною, — захопити лідерство на ринку продовольства. Ми як країна № 1 за потенціалом повинні нагодувати своїх громадян дешевими та якісними продуктами і захопити зовнішні ринки". Правда, не зазначив, на яких ринках продовольства чекають Україну. Родючість українських чорноземів виснажено великими вітчизняними латифундистами, зростає виробництво неякісного зерна.

Про бажання жити по-європейськи

Більшість громадян Східної Європи мріють про європейські стандарти якості життя. У Брюсселі авторові розповіли анекдот про євроінтеграційні наміри України. Щоразу після виборів нові українські лідери відвідують штаб-квартиру Європейської комісії у столиці Бельгії та ставлять високопоставленим європейським чиновникам одне й те саме запитання: "Чи хочете Ви, щоб Україна хотіла стати членом

Євросоюзу"? На що єврочиновники кожного разу відповідають: "Так, ми хочемо, щоб Ви хотіли".

На шляху до євроінтеграції слід не лише чекати переваг від членства в Євросоюзі, а й дати щось навзаєм. Проте українська влада вважає, що Європа зобов'язана прийняти нашу країну до своїх лав без жодних умов. Точніше висловився відомий фінансист, французький економіст і політик, колишній директор-розпорядник МВФ Д. Стросс-Кан. Виступаючи у вересні 2014 р. на економічному форумі "Ялтинська європейська стратегія" (YES) у Києві, він заявив: "Ніхто в Європі не хоче помирати за Україну, навіть грошей вам не хочуть давати. Ті санкції, які ввели проти Росії європейські країни й на які так розраховує офіційний Київ, не зіграють істотної ролі та не змінять політику Москви. Для того, аби щось просити, потрібно щось давати! Ви, крім злості й ненависті, нікому нічого не дали. Ви зрадили Росію, яка вас створила та годувала з ложечки. Весь світ це знає! Запам'ятайте! Зрадників ніде не люблять. Ними тільки користуються".

"Перспективи" європейської інтеграції України наочно свідчать про макроекономічні показники, що демонструють стійкі негативні тенденції. Українська влада наполегливо розраховує, що "закордон (Захід) нам допоможе" й інвестує капітал у форпост "цивілізованого світу проти варварів". Україна, не наблизившись до Євросоюзу, вже заплатила високу ціну за створення антиросійської держави. Анексія Криму, громадянська війна на Донбасі, тисячі убитих, поранених, зниклих безвісти, мільйони біженців і переміщених осіб, частково зруйнована інфраструктура...

За роки самостійності ВВП України скоротився на 50% до кінця 2015 р. За даними Світового банку, це досягнення є найгіршим у світі за чверть століття. Україна стала світовим і європейським лідером за деградацією економіки, випередивши Молдову, Грузію, Зімбабве та Центральноафриканську Республіку. Наприкінці 1980-х рр. економіка радянської України поступалася КНР у 4 рази, а 2015 р. — майже у 100! У 2013 р. ВВП України становив 180 млрд дол., а 2015 р. оцінювалося в 90 млрд дол. за прогнозованої інфляції в 55%.

Девальвація гривні, падіння споживчого попиту призвело до спаду гуртової та роздрібною торгівлі на 20%. Україна посіла друге місце у світі за темпами інфляції на ринку споживчих товарів після Венесуели. Загальний борг нашої країни 2014 р. становив 71% ВВП, а за підсумками 2015 р. — 93% ВВП. За даними МВФ, українські банки посідали друге місце у світі за ризиком неповернення кредитів після Нігерії. Перед урядом стояла гостра проблема реструктуризації зовнішнього боргу у 23 млрд дол. за зовнішньої заборгованості в 90 млрд дол. Комітет приватних кредиторів України, що об'єднує власників цінних паперів, здійснив 20% списання комерційного боргу. На практиці це виявилось, по суті, його реструктуризацією під вищі відсоткові ставки. Росія є одним з утримувачів українських єврооблігацій на 3 млрд дол. і відмовляється брати участь у реструктуризації суверенного боргу.

Економіку України того періоду експерти британського журналу *The Economist* визнали найгіршою у світі (тоді як найшвидкорослішою — економіку Папуа Нової Гвінеї). Як зазначав *The New York Times*, Україна фактично перебувала на межі дефолту.

Українська влада взяла курс на згортання економічних зв'язків із Росією і Митним союзом. Водночас урядовці не враховували, що не вся українська економіка може переорієнтуватися з Росії та Митного союзу на Європейський Союз. Євросоюз не зможе повністю компенсувати збитки України від розриву торговельно-економічних відносин з Росією, які, за оптимістичними прогнозами уряду, становитимуть майже 5 млрд дол. Проте незалежні експерти оцінювали масштаб втрат України від розриву з Росією і Митним союзом у 33 млрд дол. (19% українського ВВП 2013 р.).

Через торговельні війни та згортання економічних відносин із Росією падіння виробництва в машинобудівній індустрії 2014 р. становило 17,3%. Наслідки для ракетно-космічної галузі, літако-, авіа- та двигунобудування для військово-морських сил можуть стати катастрофічними. Україна постачала приблизно 30% урану в Росію, а знайти нові ринки збуту майже неможливо. Пошук партнерів із далекого та близького зарубіжжя потребує не лише часу, а й додаткового капіталу, якого немає.

Склалася помилкова думка про вільний доступ українських громадян до європейського ринку трудових ресурсів. У підписаній з Євросоюзом угоді безвізовий режим не передбачає можливості автоматичного працевлаштування в Європі. Внаслідок деіндустріалізації зайвими виявилися мільйони громадян працездатного віку. Україна стала провідною країною трудових мігрантів. Посилення деіндустріалізації призвело до втрати 3,7 млн робочих місць, у тому числі 2014 р. — 2,5 млн (офіційна статистика надає вдвічі менші показники — 1,2 млн). У той період чисельність заробітчани становила приблизно 7 млн осіб і, за експертними оцінками, найближчими роками зросте до 10 млн. Справжній "клондайк" білих рабів для цивілізованої Європи!

Як і в більшості країн глибокої світової периферії, основний внесок у ВВП України здійснюють українські гастарбайтери. Їхні перекази перевищують прибутки від головних експортних галузей — металургії та сільського господарства. За даними Світового банку, 2013 р. перекази становили 9,7 млрд дол., а з урахуванням позабанківських транзакцій — від 20 до 25 млрд дол., або понад 32—35% держбюджету. Треба усвідомлювати, що в найближчому майбутньому не варто сподіватися на зростання закордонних інвестицій і в платіжному балансі (балансі руху капіталу), а перекази трудових мігрантів, як і в інших країнах третього світу, домінуватимуть над закордонними інвестиціями.

Від політичної проституції до реституції

Курс на Захід відкрив можливість для мирного захоплення України й нових незалежних держав. Визнання кийівською владою факту "радянської окупації" та злочинності пакту Молотова — Ріббентропа

автоматично актуалізує питання про повернення земель Польщі, Словаччині, Угорщині й Румунії. А євроінтеграційні наміри невблаганно наближають великомасштабну реституцію. За європейським законодавством, кожна держава та кожен громадянин Євросоюзу має право повернути будь-яке майно, що належало його предкам до початку Першої світової війни. І про те, що реституцію буде проведено, наочно свідчить досвід колишніх радянських прибалтійських республік.

Перехід України на європейське законодавство надає широкі можливості для реституції. На першому місці перебувають нащадки понад 100 тис. німецьких громадян, депортованих із Північної Буковини та Південної Бессарабії, а також поляки, євреї, угорці й румуни. Поза сумнівом, нащадки етнічних німців жадають проведення реституції.

Варшава не забула втрати колишніх польських земель. Президент А. Дуда, виступаючи в польському сеймі, закликав бути готовими до боротьби за повернення Галіції та Волині (нині — Тернопільська, Львівська, Івано-Франківська, Волинська й Рівненська області). Оскільки українська влада засуджує "радянську окупацію", вона зобов'язана добровільно повернути Польщі землі, що належали їй до 1939 р. Етнічні поляки, які проживають на цих територіях, відчувають дискомфорт (приниження та гоніння) в українській націоналістичній державі, а отже їм потрібний захист.

У Польщі налічується майже 100 тис. громадян — спадкоємців і правонаступників своїх предків, які у минулому мали нерухомість на території нинішньої Західної України, зокрема середньовічні замки, палаци, готелі, маєтки та земельні угіддя. Особливо постраждає від реституції столиця Галіції. У 1938 р. 63,5% населення Львова становили поляки й лише 7,8% — українці. У Польщі засновано організацію *Powiernictwo Kresowe* ("Реституція Кресова"), учасники якої заявили, що до жовтня 2015 р. має бути повернено польського майна на 5 млрд дол. Загальну кількість переміщених осіб із Західної України в Польщу оцінюють у 1,2 млн осіб.

Польська влада радо підтримує євроінтеграційні наміри нашої країни, оскільки цей процес може стати прибутковим для Варшави. Поки етнічні поляки в Україні мають право на спрощений в'їзд до Польщі для роботи й навчання.

"Свідомі" українські націоналісти стверджують, що реституції не може бути, оскільки на боці України все прогресивне людство.

По-перше, людство зайнято своїми справами.

По-друге, людству набридло, що українська корумпована влада постійно канючить гроші за кордоном.

Як зауважують відомі політики із сусідніх західних країн (колишній президент Румунії Т. Бесеску та прем'єр-міністр Словаччини Р. Фіцо), Україна має самостійно розв'язувати власні проблеми й припинити просити гроші в інших країн. Фактично вони повторили думку видатних українців, що влада повинна спиратися на власний народ, а не на зовнішні сили.

Поки побоювання Росії щодо "європейського вибору" України, яку Брюссель не збирається приймати в ЄС, перебільшені. Україна, як і Молдова, не стануть членами Євросоюзу й НАТО, оскільки цього не допустить Росія. Можна сказати, що завершився важливий етап європейської інтеграції України, яка стала лідером "сірої зони" Європи. Це вершини європейської інтеграції країни, де влада вже живе за європейськими стандартами й робить усе можливе, щоб зберегти свої здобутки.

У найближчому майбутньому втрата російського стратегічного ринку неминуче призведе до остаточного руйнування вітчизняної технологічної піраміди й Україна закріпиться на світовій периферії. Рекомендації американських експертів на згорання економічних зв'язків із Росією є згубними для української економіки, тим паче, що торгівля Сполучених Штатів із Росією в умовах економічних санкцій лише 2014 р. зросла (!) на 7%.

Унаслідок офшорної геополітики на Захід виведено активи стратегічних підприємств і фактично втрачено основні важелі управління економікою й регулювання платіжного балансу. Державна політика має спиратися на не прагнення здобути допомогу Заходу, а на політичну волю повернути, за допомогою фінансової амністії, виведені за кордон активи.

Першорядним завданням України є відновлення порушених війною виробничих зв'язків Донецько-Придніпровського регіону, що впродовж багатьох десятиліть формувався як єдиний територіально-ви-

робничий комплекс. Як довели нещодавні події, економічні санкції проти Донбасу автоматично призводять до проблем функціонування промисловості Придніпров'я.

Потрібно впровадження великих державних інвестиційних проєктів, як-от будівництво високошвидкісних залізничних магістралей, автобанів і відновлення Донбасу. Для цього доцільно на основі незаконних військових формувань, охоплюючи добровольчі батальйони територіальної оборони, сформувати трудову армію будівельних батальйонів і спрямувати їхню енергію на творчу діяльність.

Україна має здійснити конституційну реформу й автономізацію регіонів, залишатися нейтральним і дружнім сусідом, державою, що зберегла міцні економічні зв'язки на Заході та Сході. Щоб у країні було майбутнє, слід позбавлятися від псевдонаціональної ідеї "під кого залягти", що неодноразово призводила до згубних наслідків, і віднайти власне місце в новій геополітичній конфігурації Великої Європи. Для цього потрібний професіоналізм в управлінні з опорою на народ Заходу, Сходу й Півдня України.

Висновки. Країна не витримає третьої оглушливої "перемоги" Майдану. Майбутнє України за нейтральним статусом. Якщо українська влада замість нейтралітету пристане на проамериканський чи проросійський бік, її без жалю розшматують основні геополітичні гравці Східної Європи. Україна не гірша й не краща за іншу Європу, але щоб облаштувати наш спільний будинок, слід жити своїм розумом.

Volodimir Dergachov

The Third Ruin. The national idea of "who to lie to" and its consequences

There is a phenomenon in Ukrainian history that is difficult to understand today without mentioning it. The ruins are periods of Ukrainian counter-reformation with internecine struggle for redistribution of property (Polish, Crimean Tatar, St. Petersburg, Soviet) with an emphasis on "multi-vector" foreign policy. In each Ruin, the tactical tasks of the struggle for power and the covert interests of the Ukrainian pseudo-elite dominated the strategic goals of statehood. Each of the Ruins showed the inability of the elite to offer the people consolidating goals, was accompanied by the government's refusal to rely on its own people, focus on external forces and ended in the loss of statehood. The paper considers the situation in Ukraine during the years of "independence".

Keywords: European Union; Ruins; restitution; the square; geopolitical vectors; deindustrialization; visa-free regime; guest workers

Надійшла до редакції 16 серпня 2021 року

УДК 323+327](477)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.8(301).10-17

Микола Сенченко,

директор Книжкової палати України, професор,

e-mail: director@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

Досягнення української влади за 30 років нестабільності

Сучасний стан науки дає можливість говорити про багатоваріантність, альтернативність, полівалентність нових тенденцій суспільного життя. Ті, хто наполягає на одноваріантності ("демократичним реформам немає альтернатив"), виявляють зацікавленість у визначеному сценарії розвитку, приписуючи своїм суб'єктивним устремлінням статус непорушної об'єктивності, одночасно проголошуючи устремління інших злим і нерозумним свавіллям. Саме з такою позицією нині стикаємось у трактуванні подій, що відбуваються в нашій державі. Я далекий від думки, що влада є ворогом народу, проте сучасні події свідчать про нерозуміння більшістю політичної еліти глобальних процесів, які відбуваються. Тому своїм завданням ставлю публікацію полемічних матеріалів, здатних викликати резонанс. І надзвичайно хочу помилятися в оцінках процесів, що відбуваються в нашій державі.

Ключові слова: геополітична нестабільність; мігранти; експорт; імпорт; регіональні конфлікти; світова криза; націоналізм; фундаменталізм; монополія на панування; релігійні конфлікти; цивілізаційні чинники; Євроатлантичний блок; Євразійський блок

Постановка проблеми. Сьогодні чимало жителів України ставлять собі запитання: "Чому 280 млн людей у СРСР дали можливість обдурити себе західним проповідникам нового міфу, тепер уже лібералізму, й власним корпоративістам, і втратити доволі гідне життя?"

Чому зруйновано старий міф західних ідеалістів, "комунізм" Л. Брежнєва, коли життя значно поліпшилося, а люди дістали змогу отримати квартиру, придбати побутову техніку чи автомобіль (або принаймні заощадити на нього), відпочити на півдні?

Чому нові ідеологічні міфи зазвичай упроваджують на території Східної Європи, а просувають їх американські геополітики єврейського походження на кшталт З. Бжезинського чи М. Олбрайт, які неспроможні визначитися з власною вірою та національністю?

Чому люди з таким ентузіазмом стали руйнувати своє життя, звичний розпорядок, вистражданий і з любов'ю облаштований дім? І що чекає на нас у майбутньому?

Розрахунки переконують: катастрофічне старіння основних фондів нашої промисловості призведе до того, що науково-промисловий потенціал України буде остаточно зруйновано. А це означає, що ідеологію технологічного лідерства у сфері технічної політики вже сьогодні потрібно змінити на ідеологію технічних залучень.

Проте це ще не все. Ось які дані наведено в газеті "Голос України" (№ 95 від 31 травня 2000 р.): "За оцінками експертних досліджень, організована злочинність контролює 85 відсотків банків і 40—50 відсотків підприємств". Там само подано заяву фракції "Батьківщина", у якій констатовано: "В Україні і за кордоном відомо, що реальне безробіття у нас досягло катастрофічного рівня — майже 33% і стало національним лихом. Урядові структури — Держкомстат і Міністерство соціальної політики — вперто применшують або навіть приховують реальні дані про безробіття". Заробітну плату заморожено, а ціни постійно зростають: на проїзд у міському транспорті, на хліб, електроенергію, комунальні послуги, нафтопродукти тощо.

Як же жити в таких умовах?

Сьогодні інженери, науковці, викладачі вишів, учителі підробляють або мають за основну роботу торгівлю цигарками, китайським, турецьким та іншим мотлохом, виконуючи роботу, якою на Заході займається неграмотний безпритульний. Великі міста України перетворено на ринки, де все купується й продається. Чому доктори та кандидати наук мають заробляти на життя торгівлею?

Чому депопуляція українського населення досягла катастрофічних розмірів, валовий внутрішній продукт на душу населення, за класифікацією ООН, відповідає рівню малорозвинених країн?

Народ має усвідомити ці проблеми та діяти, а не чекати, коли компраторська й гендлярсько-лихварська політична "еліта" продасть і землю України, а ми станемо рабами у власній "незалежній" державі.

Мета статті — розглянути основні проблеми, що супроводжують розвиток українського суспільства впродовж 30 років незалежності.

Виклад основного матеріалу дослідження Досягнення української влади за 30 років

У 1990-ті рр. Україна була єдиною країною Східного блоку, що за макроекономічними показниками відповідала вимогам Брюсселю для вступу в Європейський Союз, зокрема за даними Програми людського розвитку (ПРООН), за цими параметрами посідала 25 місце у світі. Проте українська влада після проголошення незалежності на перше місце поставила приватизацію, що породила доморослих олігархів і великомасштабну корупцію. До 2013 р. за Індексом людського розвитку Україна змістилася на 83 місце, а за експертними оцінками, наступними двома роками мала потрапити у другу сотню (за прогнозом — приблизно 140 місце). Черговий Майдан призвів до втрати Криму, громадянської війни на Донбасі та політичної нестабільності. На практиці не виправдався жоден макроекономічний прогноз Інституту прогнозування НАНУ через наполегливе ігнорування геополітичних і геоелектричних чинників.

Заява голови Європейської комісії Жан-Клода Юнкера щодо шансів вступу України в Євросоюз і НАТО через 20—25 років є передбачуваним кроком для Брюсселю й неприємним сигналом для українських політиків, які упродовж багатьох років обіцяють громадянам неминучу швидку євроінтеграцію.

Ігнорування Києвом угоди "Мінськ-2", внутрішньополітична криза, що лише поглиблюється, і відсутність результатів у боротьбі з корупцією, яка дістала нове дихання, дратує європейських чиновників. Окрім того, українська влада прагне експлуатувати образ жертви замість проведення економічних реформ для євроінтеграції.

Переговори про підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом розпочалися 2007 р. 30 березня 2012 р. глави делегацій України та Євросоюзу парафували Угоду (попереднє підписання окремих статей). Однак у листопаді 2013 р., за кілька днів до Вільнюського саміту "Східне партнерство", Президент України В. Янукович відмовився ставити підпис на доленосному документі.

Лідери чергового київського Майдану й українські радикали використали цей крок як привід для масових акцій непокори та озброєного протистояння. Стався державний переворот за мовчазної згоди Євросоюзу, який вже 21 березня того самого року підписав із новим українським прем'єром політичний блок Угоди, а 27 червня — економічну частину, що передбачає створення зони вільної торгівлі (ЗСТ).

12 вересня 2014 р. у Брюсселі на переговорах "Україна — Росія — ЄС" на вимогу Росії було досягнуто домовленості щодо відтермінування імплементації Угоди про створення зони вільної торгівлі (ЗВТ) "Україна — Євросоюз" до 31 грудня 2015 р.

16 вересня 2014 р. Верховна Рада схвалила законопроект про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом.

У 2015 р. експорт товарів і послуг скоротився з 53,9 млрд дол. до 38,1 млрд дол. (-30%), а імпорт товарів і послуг — із 54,4 млрд дол. до 37,5 млрд дол. (-31%) за подальшого зростання негативного сальдо зовнішньоторговельного обігу, особливо з Німеччиною. Провідною експортною галуззю від 2014 р. стало сільське господарство (38% загального експорту), що випередило чорну металургію (20%). Частка експорту залізорудної сировини становила 6%.

Основними партнерами в зовнішній торгівлі України залишаються Російська Федерація, Туреччина, Китай, Єгипет, Білорусь, Казахстан і тільки тоді країни Євросоюзу. Зовнішньоторговельний обіг зі США становить 2% (за суттєвого негативного сальдо). Україна наростила обсяги постачання чавуну в Китай, експорту пшениці в Таїланд і Бангладеш, які через посуху стали головними споживачами українського зерна.

У географічній структурі зовнішньої торгівлі товарами України за підсумками 2020 р. провідне місце посідають країни ЄС. Водночас їхня частка скоротилася з 41,9% за підсумками 2019 р. до 41,0%. ЄС є найбільшим торговельним партнером України як з експорту товарів (37,8% загального експорту), так і з їх імпорту (43,8% загального імпорту). На відміну від загальної тенденції, скорочення експорту до країн ЄС відбувалося швидшими темпами, ніж імпорту. За підсумками 2020 р. експорт до них скоротився на 2,1 млрд дол., або на 10,2%, — до 18,6 млрд дол., тоді як імпорт — на 1,8 млрд дол., або на 6,9%, — до 23,7 млрд дол.

Частка країн Євразійського економічного союзу (ЄАЕС) у товарообігу України також скоротилася: від 14,9% за підсумками 2019 р. до 12% за підсумками 2020 р. Темпи зниження торгівлі були вищими, ніж у торгівлі з ЄС, і становили 24,5%. Значною мірою це відбулося через скорочення товарообігу з Російською Федерацією на 28,7%.

Загалом імпорт із країн ЄАЕС знизився на 29,1%. Темпи скорочення експорту до країн ЄАЕС за підсумками 2020 р. були нижчими, ніж імпорту з них і становили 15%, або 797,6 млн дол. Значною мірою це обумовлено меншими (на 575,8 млн дол.) обсягами постачання промислових товарів. Якщо товарообіг із країнами ЄС, а також із країнами ЄАЕС упродовж 2020 р. демонстрував скорочення, то динаміка торгівлі з іншими країнами була позитивною. Товарообіг із ними зріс на 875 млн дол., або на 1,8%, через нарощування експорту до них на 2,1 млрд дол., або 8,6%, за скорочення імпорту на 1,2 млрд дол., або на 5%. Насамперед відбулося суттєве зростання експорту до Китаю (на 97,7%), що сприяло збільшенню частки цієї країни в географічній структурі зовнішньої торгівлі товарами України до 14,9% (14,4% в експорті та 15,3% в імпорті).

Зона вільної торгівлі з ЄС спричинила втрату російського ринку. Обсяг українського експорту в РФ за останні три роки зменшився з 15,1 млрд дол. до 4,8 млрд дол., або більш ніж утричі. Європейський Союз не має наміру компенсувати Україні збитки від втрати російського ринку, а уряд Молдови обмежив імпорт українських продовольчих товарів.

Велику частину наданих квот в Україні не використовують через суттєву конкуренцію, відсутність реального попиту в ЄС, невідповідність продукції європейським нормам або очікуваній якості й ціні. Квоти на більшість сільськогосподарських товарів настільки незначні, що їх вибирають уже на початку року.

Після чергового Майдану рівень життя в Україні знизився вдвічі, національна валюта знецінилася в 3,1 раза, інфляція перевищила 40%. На цьому фоні головним завданням українського уряду залишається згортання торговельних та інших зв'язків із Росією. Внаслідок цього оборонна й авіаційна галузі позбулися великих замовлень і 80% прибутків. Створення вільної зони торгівлі з ЄС призвело до втрати преференцій на найбільшому російському ринку збуту продукції. Руйнування зв'язків із потужним торговельним партнером і основним інвестором (через російські банки) України спричинив парадокси у вітчизняній економіці. Країна вперше завершила зимовий період без російського газу, який купувала в Європі за ціною, дорожчою за російську на 30%.

За завоювання американського посла, Україна має стати аграрною наддержавою. Однак у світовій практиці ще не було випадку, коли країна, що прямує шляхом деіндустріалізації й планомірно руйнує верхівку створеної високотехнологічної піраміди, могла розраховувати на позиції лідера навіть у третьому світі, коли замість виробництва ракет вирощуватиме рапс на біопаливо.

За підсумками 2020 р., Україна загалом експортувала аграрної сировини й продовольчих товарів на суму 22,2 млрд дол. США, повторивши показник попереднього року. Найбільший дохід забезпечили зернові й олійні культури, жири та олії, залишки й відходи харчової промисловості, водночас і продукція з доданою вартістю не залишилась осторонь досягнень українських експортерів.

Мізерні квоти щодо експорту харчових продуктів з України в держави Євросоюзу зумовлені небажанням європейських фермерів конкурувати з неякісною дешевою продукцією. За стандартами ЄС у раціоні великої рогатої худоби має бути зелена трава, зокрема у вакуумному пакуванні, а не сіно й інші грубі корми. Якість має відповідати стандарту м'яса філе. Нідерландські фермери, які здебільшого проголосували проти асоціації ЄС з Україною, використали у відповідній телевізійній рекламі відеоролик про курок. Їхня дієтична делікатесна курятина вдсятеро дорожча за українську, але місцеві курочки, на відміну від українських, майже весь рік харчуються на зелених

луках, а для комбікорму виробляють висококалорійні гранули із зерна пшениці й зеленої трави.

У I півріччі 2021 р. експорт товарів з України зріс на 30,7%, а імпорт — на 28%, про що повідомили в Держстаті. Експорт сягнув 29,924 млрд дол., а імпорт — 31,251 млрд дол. Негативне сальдо становить 1,327 млрд дол., що водночас менше, ніж у I півріччі 2020 р. — 1,519 млрд дол.

Найбільше українських товарів купували Китай (4,28 млрд дол., або 14,3% загального експорту), Польща (2,366 млрд дол., або 7,9%), Туреччина (1,791 млрд дол., або 6%), Росія (1,524 млрд дол., або 5,1%) та Італія (1,502 млрд дол., або 5%).

Найбільше Україна імпортувала з Китаю (4,567 млрд дол., або 14,6%), Німеччини (2,796 млрд дол., або 8,9%) та Росії (2,415 млрд дол., або 7,7%).

Як в експорті, так і в імпорті товарів найбільша частка у загальному обсязі припадала на країни ЄС (39,7 та 41,5% відповідно).

У товарній структурі експорту переважали чорні метали (20,5%) і мінеральні продукти (15,4%), імпорту — машини й електротехнічне обладнання (20,1%), палива та нафта (16,0%). Коефіцієнт покриття експортом імпорту становив 0,96 (у I півріччі 2020 р. — 0,94). Зовнішньоторговельні операції проводились із партнерами із 227 країн.

У липні сукупний державний і гарантований державою борг України у гривневому еквіваленті зменшився до 2,499 трлн грн, а в іноземній валюті — зріс до 92,96 млрд дол.

За результатами соціологічних опитувань, майже 80% молодих українців бажають виїхати в країни ЄС у пошуках кращого життя. У країнах Євросоюзу вже працює кілька мільйонів українських заробітчан. Через конфлікт на Донбасі посилюється потік мігрантів із нашої країни та охочих отримати статус біженця. Зростає кількість українців, які прагнуть отримати статус біженця нібито за переслідування на батьківщині через нетрадиційну сексуальну орієнтацію, що важко перевірити. Євросоюз попередив українську владу про нові обмеження, зумовлені міграційною кризою, наприклад, навіть після прийняття безвізового режиму його може заблокувати будь-яка країна.

Доба глобальної геополітичної нестабільності, до чого вона призведе?

Світ увійшов у добу глобальної геополітичної нестабільності. Вона розпочалася зі світової системної кризи, що прискорила зміщення світового центру економічного й технологічного розвитку на Схід. Захід на чолі зі США поступово втрачає монополію на світове панування та винятковість. Міжетнічні й етноконфесійні конфлікти, американська агресія в Іраку, Лівії, Сирії й провальні "кольорові революції" дестабілізували ситуацію в багатьох регіонах. Унаслідок потепління клімату Землі екстремальні погодні явища частішають і стають смертельно небезпечними. За оцінками ООН, кліматичні зміни щорічно завдають збитків на суму 250—350 млрд дол.

Уперше за останні десятиліття спостерігаємо песимістичну одноставність у прогнозах, не лише науко-

вих, а й релігійних, наприклад, у різдвяній промові Папи Римського у Ватикані. Передбачення здебільшого вкрай негативні, у багатьох наявні визначення: "нова холодна війна", "переддень Третьої світової війни", "кінець віку", "Армагеддон". Світ увійшов у добу глобальної геополітичної нестабільності, що триватиме десятиліттями. Уперше за останні п'ять століть світовий політичний та економічний полюси знову повертаються на Схід.

П'ятсот років тому Китайська імперія була єдиною наддержавою. І тепер, коли цей цикл повертається, він супроводжуватиметься не новою холодною війною, а регіональними гарячими конфліктами. Це буде не Третя світова війна, а Перша світова релігійна війна. У новітній геополітиці сила духу домінуватиме над військовою та економічною потужністю. І ця сила визначатиме поведінку держав у міжнародних відносинах.

Багато аналітиків зауважують, що кожен наступний рік стане гіршим за попередній. Американська приватна розвідувально-аналітична компанія Stratfor прогнозує, що 2021 р. характеризуватиметься глобальним безладом, який дедалі більше посилюватиметься. Британська газета Financial Times серед головних геополітичних ризиків для міжнародної безпеки називає вибір войовничо налаштованого президента США та дезінтеграцію Євросоюзу.

Постійне протистояння "США — Росія"; ескаляція сепаратизму й націоналізму; криза євросони та міграційна криза в Європі; заморожений конфлікт на Донбасі; громадянська війна в Сирії та Іраку; радикальний ісламський і християнський фундаменталізм; джихад на Близькому Сході та в Північній Африці; "заявка" Туреччини не лише на регіональне лідерство; нестабільність в Афганістані та Лівії; конфлікт у Південно-Китайському морі й інші гарячі точки загрожують стати детонатором чергового світового конфлікту.

Які глибинні причини нової загрози? Після розпаду СРСР і біполярного світу розпочалася тектонічна геополітична трансформація. Згідно з геополітичною теорією Великих багатомірних просторів, виникли сейсмонебезпечні зони етнонаціональних і етноконфесійних конфліктів, що особливо гостро виявляються на рубежах цивілізацій і в історичних регіонах із різними релігіями, ідеологіями та культурою. Вони іноді дримають під покривом геополітичних просторів світових імперій і наддержав, але вибухають під час чергової трансформації. Як тільки порушуються матеріальні, транспортні й фінансові комунікації, знижується рівень та якість життя — демони націоналізму й релігійного фундаменталізму виходять на стежку війни.

Якщо в геологічному просторі тектонічну трансформацію викликають і супроводжують землетруси чи виверження вулканів, то на межі цивілізацій основою горючого матеріалу є релігія, етнонаціоналізм і штучна вестернізація, що супроводжуються появою корумпованих маріонеткових "демократичних" режимів.

Після розпаду Великих геополітичних просторів виникає безліч геополітичних "островів", що зберігають комунікативну енергетику минулих історичних "страт". Коли через втрату геополітичної чи економічної потужності зв'язаність багатомірного комунікаційного простору держави знижується, ці території розпочинають рухатися.

Сучасну геополітичну архітектуру створено найбільшими західними (європейськими) державами, часто всупереч інтересам місцевих народів. У "кровоносних судинах" на межі євразійських цивілізацій утворювалися гігантські "тромби", що посилювали конфліктність і бар'єрність рубезів цивілізацій. Як наголошував відомий британський історик А. Тойнбі, "непереборною перешкодою є заперечення природи, а воно завжди загрожує людині згубними наслідками" [1].

Після американської агресії в Іраку на Близькому Сході (центрі світових цивілізацій і світових релігій) під час тектонічної геополітичної трансформації виявилися численні історичні "страсти" — території, що впродовж певного історичного періоду багаторазово входять до різних геополітичних просторів (платформ). Вони зазнають найбільшої геополітичної трансформації, що часто супроводжується етнонаціональними й етноконфесійними конфліктами. Американська геополітична технологія "керovanого хаосу" призвела до переформатування Близького та Середнього Сходу в некерований хаос, зростання кількості терактів і потоків біженців у Європу. На поверхню вийшли, здавалося б, демони минулого, що назавжди заснули. Зростає геноцид стосовно малих етнічних чи релігійних громад. Численні аналітики дедалі частіше зауважують про початок Третьої світової війни, натомість опоненти їм заперечують, що заграва чергової масштабної пожежі ще за горизонтом нинішніх подій. Чи можна завчасно передбачити гарячі точки на планеті, де спалахне чергова іскра глобального конфлікту?

Головні фронти битв між Заходом і Сходом

У нестабільну епоху початку нового 500-річного геополітичного циклу й зміщення центру економічного та технологічного розвитку на Схід особливо вибухонебезпечними стають геополітичні вузли на перетині межі Великої євразійської цивілізаційної зони (суперетнічної) і Римленда (берегової океанічної), де розгорнуться головні поля битв атлантистів та євразійців у багатомітному комунікаційному просторі Землі.

Попри численні прогнози, Третьої світової війни між Заходом і Сходом априорі не буде. Захід і Схід — це стан людства, а не географія, але можливі регіональні конфлікти в багатомітному просторі: військові, економічні, інформаційні, етнонаціональні, — в яких переважатимуть релігійний і цивілізаційний чинники.

Зосередимо увагу на головних регіональних фронтах протистояння основних геополітичних гравців у перехідну добу глобальної нестабільності. Головні фронти протистояння Заходу й не-Заходу — Близький Схід, Східна Європа, Південно-Східна Азія з

Південно-Китайським морем і Карибський регіон. Основні події (конфлікти) відбуватимуться на Євразійському континенті, тому, згідно з класичною геополітикою, єдиний спосіб збереження світового лідерства Сполучені Штати вбачають у створенні серії "санітарних кордонів" і розв'язанні регіональних конфліктів за допомогою технології "керovanого хаосу" в битві за Євразію.

Загальну увагу прикуто до боротьби з радикальним ісламом. Відомий сходознавець, професор Г. Мирський зазначає, що в невизнану Ісламську державу приїхали молоді люди, мізки яких промито мережевою пропагандою. У Корані Аллах називає мусульман "найкращою з громад, створених для роду людського", тобто обраним народом. Насправді у світі, як вважає ісламізм, володарюють невірні, хрестоносці, розтлінні, безбожні американці. Ця несправедливість і примушує мусульманську молодь братися за зброю, щоб після століть приниження створити новий халіфат. У XX ст. молодіжний радикалізм, породжений суттю споживчого буржуазного суспільства, вже виявлявся в захопленні комунізмом і нацизмом, маоїзмом та культом Че Гевари. Тепер в іммігрантській молодіжній культурі престижно ставати під прапор бойовничого ісламізму, прикриваючись великою релігією [2].

Король Йорданії Абдалла II, виступаючи на V з'їзді лідерів світових і традиційних релігій (Астана, 2015), назвав радикалів "вигнанцями" ісламу: "Сьогодні ми зіткнулися з тим, що становить серйозну загрозу для нашої релігії: серед нас з'явилися вигнанці ісламу. Вони закликають до сектантства, заволодіння, вони поширюють насильство". Радикальні угруповання, зокрема й Ісламська держава, становлять суттєву загрозу передусім для ісламу. У світі проживає 1,5 млрд праведних мусульман, "але й краплі отрути вистачає, щоб занепасти все". Екстремісти маніпулюють словом Божим, чого не може дозволити собі жоден справжній мусульманин.

Економічні плацдарми Анти-Росія й Анти-Китай

Головні геополітичні вузли трансформації та нестабільності на Євразійському континенті зміщуватимуться з Близького Сходу (суніти, шиїти й алфавіти) у Східну Європу (західні та православні християни, греко-католики) і Південно-Східну Азію (Індокитай, Південно-Китайське море). Чому ці регіони виходять на перший план у глобальній геополітиці? Тут створюють плацдарми протистояння Заходу з ядерною наддержавою (Росією) та економічною наддержавою (КНР).

Захід на чолі зі США формує не лише військові (блокові), а й економічні плацдарми поблизу Росії та Китаю — Анти-Росію ("Східне партнерство" з маріонетковими проамериканськими режимами) й Анти-Китай (Транстихоокеанське партнерство без Китаю та Росії замість єдиної Азійсько-Тихоокеанської зони вільної торгівлі).

У першій половині XXI ст. станеться глобальна гео економічна трансформація, в межах якої головна

битва Заходу й Сходу розгорнеться між двома блоками, що формуються, — Євроатлантичним та Євразійським. Блок на чолі з атлантистами охоплює Транстихоокеанське партнерство (ТТП) + Трансатлантичне торговельне та інвестиційне партнерство (ТТІП). Опоненти звертають увагу, що носіями цього "партнерства" є американські транснаціональні корпорації. І під час створення цих зон вільної торгівлі у світовій економіці посиляться домінування Сполучених Штатів і американського законодавства.

Євразійський блок охоплює Шанхайську організацію співпраці + Євразійський економічний союз (САЕС) + проєкт "Новий шовковий шлях" + УРЕП (Усеосяжне регіональне економічне партнерство). Досягнуто домовленості про зв'язаність (стикування формату) САЕС із китайською ініціативою Економічного поясу Шовкового шляху (ЕПШШ).

У глобальній геоекономічній трансформації на перше місце виходить боротьба за ринок Європи. США пропонують посилити трансатлантичні зв'язки, а Росія та Китай — сформувати "Велику Євразію" від Лондона до Шанхаю. Зокрема, з цією метою створено Азійський банк інфраструктурних інвестицій (АБІІ) — вагомий крок у "великому поході" Шовкового шляху. Успішна реалізація євразійського суперпроєкту "Шовковий шлях" призведе до остаточної втрати стратегічного лідерства США в Азії (в Африці його вже втрачено) [3].

Геополітичну добу глобальної нестабільності зумовлено використанням Заходом нових методів неокolonіалізму, охоплюючи офшорну геополітику та впровадження демократій за допомогою радикального націоналізму, "найсправедливіших" бомб і ракет. Єдина супердержава, що має коротку історичну пам'ять, порушила тисячолітній історичний механізм в Євразії, й потребуватиметься чимало часу, щоб його виправити.

Експерти прогнозують уповільнення динаміки китайської економіки, збереження позицій джихадистів на Близькому Сході та їх розвиток у Північній Африці, продовження терактів і міграційної кризи в Європі, а також економічних санкцій проти Росії.

Світові ринки розпочали 2021 р. суцільним падінням. Обвал фондового ринку в Сполучених Штатах став найбільшим за останні 119 років. Як зазначають ЗМІ, ринок Китаю — "у вільному польоті дзьобом об землю". Пекін увів обмеження на купівлю валюти населенням і компаніями, прагнучи знизити тиск на юань і скоротити обсяги виведення капіталу. Обсяг валютних резервів Китаю скорочується рекордними темпами.

Прогнози вартості бареля нафти Brent коливаються від 20 до 70 дол. Для більшості нафтовидобувних країн, чия економіка безпосередньо залежить від ціни на чорне золото, розпочинаються скрутні часи з девальвацією національних валют і скороченням золотовалютних запасів. За оцінками Світового банку, в середньостроковій перспективі надмірна пропозиція нафти з падінням цін на 45% збільшить світовий ВВП на 0,8%.

Триватиме фарс із формуванням широкої антитерористичної коаліції. Процеси, що відбуваються на Близькому Сході, рух за створення ісламського халіфату не можна зводити тільки до підступів терористів. У так званій антитерористичній операції великі й регіональні держави переслідують власні егоїстично цілі. Можливо, в колісці цивілізацій і світових релігій Захід на чолі зі США спровокував вогнище Першої світової релігійної війни. Як вважає японський професор Т. Наканісі, "новий світовий лад був втоплений в Перській затоці агресією США в Іраку".

Кібервійни й американські технології "некерованого хаосу", які застосовували в "Арабській весні", використовуватимуть і у Східній Європі проти Росії. Братовбивча війна в Україні поступово перетворюється на заморожений конфлікт, який періодично підігріватиметься Сполученими Штатами. Росія як ядерна наддержава продовжуватиме політику створення зони безпеки й політичного нейтралітету в близькому зарубіжжі. Одночасно Захід продовжить формувати "санітарний кордон" в Європі навколо Росії.

Чи зможуть лідери країн зберегти світ і запобігти ірраціональній війні, серед причин якої Папа Римський Франциск назвав **жадібність, нетерпимість і прагнення до влади "сп'янілих духом споживання й засліплених зовнішнім блиском"?**

Гостра боротьба корпорацій за владу в Україні пов'язана з намаганням владних структур поділити й захопити якнайбільше багатств держави. Для цього корпоратистам потрібна своя влада, свій "король", який сприяє дикій приватизації, зростанню компрадорської буржуазії (компрадор — це посередник між іноземним капіталом і місцевим ринком), розвитку віртуальної економіки, маргіналізації суспільства. Така влада неминує веде до посилення соціальної напруги й втрати державності.

Потрібно, щоб з'явилися уряд і президент, які завоювали довіру народу та розуміють, що лише розвиток власної промисловості й протекціонізм у формуванні середнього класу підприємців нададуть можливість увійти в систему ринкових відносин і побудувати сильну державу. **Така влада не може сформуватися миттєво. Вона має визріти, спираючись на творчу інтелігенцію, національну ідею та свідомі патріотичні сили.**

Це відбудеться тоді, коли депутатський корпус України зрозуміє те, що зрозуміла на початку XIX ст. французька палата депутатів після виступу Кавеньяка. Ось як описує цю сцену Є. Соловйов у книзі "Ротшильди, их жизнь и капиталистическая деятельность" (Санкт-Петербург, 1894): *"...Ми бачили цю палату приниженою й забрудненою панамською історією, присоромлену нечуваним всесвітнім скандалом; представники народу та його законодавці ледве наважувалися з'явитися на вулиці, боячись почути від роздратованого натовпу огидне прізвисько "зłodий". Настали дні спокути; у пориві честі, що прокинулася від сну, палата вирішила пожертвувати собою й відверто продемонструвати свою виразку, щоб усі*

бачили, що вона принаймні має мужність. У ці дні загинули десятки репутацій, почесні діячі були вигнані з ганьбою як викриті у хабарництві, й пролунало нарешті те слово, якого так давно і з таким нетерпінням чекала країна. Це слово належало другому-третьому депутату, але зі швидкістю електричного струму облетіло Францію, і скрізь його зустрічали як передвісника нової доби й нового життя. У невеликій сильній промові Кавеньяк без будь-яких приховувань, натяків, пом'якшень викрив гангрену сучасного політичного життя республіки, яка не без підстав вважає себе провідним батальйоном людства. Ім'я цієї страшною хвороби, що руйнує найкращі тканини народного організму, — продажність (*venalite*) й нахабне безсоромне панування наповнених золотом мішків. Усе продажне: слово, перо, переконання, міністерський портфель, сім'я, установа. Можна купити депутата й журналіста так само легко, як купують на бульварах повію. Людині несила боротися зі спокусами багатства та життєвих насолод, вона жадібно дивиться навколо себе, щоб відхопити чималий шмат і закружляти у вирі задоволень... "Так жити не можна", — закінчив Кавеньяк палку промову".

І у дні спокути, дні пробудженої совісті ці прості слова відіграють історичну роль. Усі, хто їх чує, ніби присутні під час величної сцени, коли було написано слова погрози й загибелі на покритих пурпуром стінах вавилонського палацу... Так жити не можна; не можна віддавати всі сили братовбивчій війні; не можна з гордо піднятою головою йти до почестей і популярності, крокуючи по трупах утомлених, змучених, загиблих невдах; не можна міряти грошима любов, щастя, повагу, честь; не можна торгувати порядністю; не можна забувати, що у людини є совість... Гроші — не все, є ще справедливість, правда, почуття власної гідності. Це не лише слова, адже без цих істин не існувало й не може існувати людське життя. До ганебної смерті, повного духовного виродження, невимовного смутку, перемоги тваринних інстинктів призводить схилиння перед золотом. І хіба поклоніння мамоні не довело свою неспроможність? Подивіться на цей гамірний натовп, придивіться уважно й побачите, що в ньому навряд чи є хоч один,

*Що добравсь до передчасних зморщок
Без злочину або втрати.*

Хіба не розпочинає вже, хоча й несміливо, через ревіння золотого теляти, лунати проповідь любові, й замість переможного "кожен за себе, дорога — сильному" хіба не чуємо наполегливого заклику до дружби та взаємності? Людство втомилося від бурхливої діяльності накопичення, змучилося в гонитві за земними благами, і хто знає, можливо, недалекий той день, коли набудуть нової сили величні слова Овідія:

Низько пригинаючи голову, бродять по землі звірі.

Але Бог дав людині піднесене обличчя й наказав

Звертати його до неба, де мешкають правда і вічність [4].

Не нагадує це вам, шановні читачі, що життя йде по колу і, можливо, дуже скоро українці почують подібні слова від наших народних депутатів... Чи дочекаємося?

Висновки. Мабуть, сучасна західна думка розгублено заметушилася перед феноменом технологічної революції саме тому, що загубила ці критерії, й день сьогоднішній, як це не дивно, значно поступається дню вчорашньому в суспільній свідомості українців. І якщо наш уряд так слухняно виконує поради західних учителів, то як приклад, наведемо слова видатного американського філософа та письменника минулого століття Р. У. Емерсона: **"Істинний показник цивілізації — не рівень багатства, не величина міст і навіть не високий рівень урожаю, а людський чинник, що ґрунтується на вихованні особистості у країні"**. Це чіткий, зрозумілий і високиморальний критерій. Він ставить у центр прогресу розвиток усього найкращого, що закладено в людині природою, і визначає рівень цивілізації саме цією мірою.

У попереднє століття Ф. Рузвельт запропонував власне розуміння мети суспільного розвитку: **"Наш прогрес вимірюється не добробутом тих, хто вже має багато, а тим, чи здатні ми достатньо забезпечити тих, хто має дуже мало"**. Якби наші владці прислухалися до цих учителів і спробували застосувати ці два критерії до сучасного українського суспільства, то, напевно, дійшли б вкрай песимістичних висновків.

Емерсон і Рузвельт декларували соціальний ідеал, що базується на приватній власності та має певну духовну модель, яка не зводить справу до отримання життєвих благ і гонитви за грошима, а тим паче до зневаги бідної частини суспільства [4].

Список використаної літератури

1. Тойнби А. Дж. Постижение истории / пер. с англ.; сост. А. П. Огурцов; вступ. ст. В. И. Уколовой; закл. ст. Е. Б. Рашковскового. — Москва: Прогресс, 1991. — 736 с.
2. Востокоед Георгий Мирский о том, что вообще такое "Исламское государство". — Режим доступа: <http://www.portal-sredo.ru/site/?act=news&id=116992>. — Загл. с экрана.
3. Дергачев В. Глобальная геополитическая трансформация. Бродит призрак международного трибунала по преступлениям Запада против человечества / В. Дергачев // Интернет-портал "Институт геополитики". — Режим доступа: http://dergachev.ru/geop_events/101216-03.html. — Загл. с экрана.
4. Соловьев Е. А. Ротшильды, их жизнь и капиталистическая деятельность / Е. А. Соловьев. — Санкт-Петербург, 1894. — 217 с.
5. Сенченко М. Україна: шляхом незалежності чи неоколонізації? / М. Сенченко. — Київ: МАУП, 2003. — 117 с. : портр. — (Бібліотека журналу "Персонал").

Achievements of the Ukrainian government for 30 years of instability

The current state of science makes it possible to talk about the diversity, alternative, polyvalence of each new trend in social life. Those who insist on one or the other option ("democratic reforms have no alternatives") express their interest in a particular development scenario, attributing to their subjective aspirations the status of inviolable objectivity, while declaring the aspirations of others to evil and unreasonable arbitrariness. This is the approach we face today in the interpretation of events taking place in our country. I am far from thinking that the government is the enemy of the people. However, developments indicate that most political elites do not understand the global processes that are taking place. Therefore, my task is to print to provoke controversy. And I really want to make a mistake in assessing the processes taking place in our country.

Keywords: geopolitical instability; migrants; export; imports; regional conflicts; world crisis; nationalism; fundamentalism; monopoly on domination; religious conflicts; civilization factors; Euro-Atlantic bloc; Eurasian bloc

References

1. Tojnbi A. Dzh. (1991). *Postizhenie istorii*. Moskva: Progress.
2. *Vostokoved Georgij Mirskij o tom, chto voobshe takoe "Islamskoe gosudarstvo"* (2021). Credo Press, [online]. Available at: <http://www.portal-credo.ru/site/?act=news&id=1169923>.
3. Dergachev V. (2021). *Globalnaya geopoliticheskaya transformaciya. Brodit prizrak mezhdunarodnogo tribunala po prestupleniyam Zapada protiv chelovechestva*. Internet-portal "Institut geopolitiki", [online]. Available at: http://dergachev.ru/geop_events/101216-03.html.
4. Solovev E. A. (1894). *Rotshildy, ih zhizn i kapitalisticheskaya deyatelnost*. Sankt-Peterburg.
5. Senchenko M. (2003). *Ukrayina: shlyahom nezalezhnosti chi neokolonizaciyi?*. Kyiv: MAUP.

Надійшла до редакції 10 серпня 2021 року

УДК 316.7:351](477-89)"08/12"(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.8(301).17-23

Юлія Боднарчук,

кандидат історичних наук,

доцент інформаційної та соціокультурної діяльності

Західноукраїнського національного університету,

e-mail: ulia_bodnarcuk@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6293-8032>

Культурологічний аспект у соціальних комунікаціях системи управління ранньофеодальної держави Київська Русь

Розглянуто основні чинники управлінсько-комунікативної моделі державного управління в Київській Русі як поєднання різних культурних традицій воїнів-варягів та автохтонів слов'ян. Окреслено умови та наслідки використання комунікативної системи для централізації держави й ефективного її розвитку впродовж тривалого періоду. Зосереджено увагу на історичному складникові політичних інституцій, що увійшли до управлінської моделі комунікацій Київської Русі.

У дослідженні узагальнено структуру управлінської комунікації періоду ранньофеодальної держави Київська Русь як особливого виду соціальних комунікацій; виявлено типові риси в системі управлінських комунікацій культурних традицій народів, що перебували в безпосередній взаємодії; проаналізовано історично сформовані риси управлінських комунікацій для встановлення причинно-наслідкових зв'язків успішного існування Київської Русі. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні загальнонаукових методів (опис, порівняння, аналогія, аналіз тощо), а також порівняльно-історичного, історично типологічного, історично хронологічного методів. **Наукова новизна** статті полягає в дослідженні поєднання культурних традицій агентів взаємовпливу в політичній системі управлінських комунікацій Київської Русі як ефективною комунікативною мережею, що уможливила тривалий розвиток середньовічної держави в умовах поліцентричності й територіальної розгалуженості. **Висновки.** Управлінсько-комунікативна мережа Київської Русі зумовила симбіоз двох управлінських культур, слов'янської та норманської керівних традицій. Взаємопроникнення культур і стабільний еволюційний розвиток комунікативної мережі зумовили успішне існування держави впродовж тривалого історичного періоду.

Ключові слова: комунікативна мережа; система управлінської комунікації; Київська Русь; варяги; слов'яни; культурні традиції в управлінні; віче; боярська рада; Середньовіччя

Постановка проблеми. У добу раннього Середньовіччя відбулося Велике переселення народів, з'явилися вікінги, виникли королівства остготів в Італії та вестготів у Аквітанії й на Піренейському півострові, утворилися Франкська держава, держави у Скандинавії та Центральній і Східній Європі: Велика Моравія

та Київська Русь. Держави за розмірами територій і кількістю населення мали різні показники, проте всі потребували якісної системи управлінських комунікацій для збереження територій, збору податків, поширення ідеології та законів. Від системи управління залежала їхня життєздатність і місце в історії.

З погляду соціальних комунікацій у світовій історії Середньовіччя репрезентовано періодом розвиненої словесності та палеокультурної книжності. Попри технічну недосконалість комунікативного процесу в зазначений період, імперії існували доволі успішно. Серед низки держав незаперечно цікавим політичним утворенням є ранньофеодальна Київська Русь. Особливості її управлінської комунікації полягають у синтезі традицій, сформованих у середовищі автохтонних слов'ян, із керівними функціями норманського народу з властивими йому культурними кодами в побудові специфічної вертикалі влади. Співвідношення традицій управління різних народів у політичній комунікації, що дало змогу утримувати незалежні племінні князіння в єдиному державному організмі, викликає зацікавлення з культурологічного й комунікативного погляду.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Стаття ґрунтується на аналітичних дослідженнях, проведених на межі історії та культури України, соціальних комунікацій [3], а також на працях у галузі державного управління. Серед них виокремимо розвідки таких науковців, як С. Безчотнікова [1], Л. Войтович [2], А. Настюк [9], Т. Новаченко [10], Н. Шевченко [14], А. Шевченко [15], К. Чорна. Окремі аспекти порушеної проблематики розглянуто у виданнях "Історія України-Руси" й "Ілюстрована історія України" М. Грушевського та в низці праць сучасних учених, як-от академіка Ю. Терещенка [12] і професора М. Лазаровича [7].

Мета статті — здійснити аналіз співвідношення культурних традицій управління в середньовічній державі Київська Русь як ефективної комунікативної системи, що сприяла централізації держави та її тривалому процвітанню.

Виклад основного матеріалу дослідження. В етногенезі назви й походження державності тривають перманентні дебати, проте наявності автохтонної слов'янської та іноземної норманської культури жоден із дослідників не відкидає. У системі політичного управління нез'ясованим залишається питання співвідношення культурних традицій певного народу. Зазначену проблему розглянемо з допомогою матеріалів, що розкривають сутність управлінської комунікації, її структуру та особливості.

На початковому етапі становлення держави племена об'єднували в єдиний організм через військовий примус, що призвело до складної політичної ситуації. Основними причинами стали сепаратистські тенденції та поліцентричність територій, що увійшли до складу Київської Русі. Нова держава потребувала стабільної управлінської комунікативної мережі як об'єднавчого елементу.

Зміни в державному апараті після приходу до влади князя Олега (882), захоплення ним київського престолу спонукали до зміни традиційної комуні-

кативної моделі, притаманної державному управлінню за часів правителів династії Києвичів, зокрема останнього з них — Аскольда. Ці трансформації було зумовлено входженням культурних традицій керівної еліти норманського походження в автохтонну систему культурних традицій слов'янського світу.

Сутність і культурні традиції вікінгів як вихідців зі Скандинавського півострова є доволі специфічними, адже, маючи етнічний зв'язок зі своїми народами, вони являли собою асоціальний елемент: воїни-пірати. Так, варяги (як русичі називали скандинавів за "Літописом руським" [8]) змушені були з певних причин шукати заробітку у військових авантюрах. Водночас, узагальнивши, можна зробити висновок, що вікінги у VIII—XI ст. суттєво впливали на хід європейської історії. Займалися розбоєм і торгівлею в Європі, Західній Азії та Північній Африці; упродовж IX—XI ст. колонізували важливі регіони Європи: Східну Англію, Нормандію, Ісландію, Фарерські та Шетландські острови, Сицилію, а також Русь. З огляду на войовничість як основну форму суспільної взаємодії їхня соціальна структура насамперед формувалася з воїнів і мала чітку ієрархію. Специфічний життєвий уклад супроводжував вікінгів в автохтонних осередках, де вони виконували функцію апарату примусу чи управління. Отже, запрошені 862 р. у Новгород варяги на чолі з ватажком Рюриком інтегрували до місцевої системи управління власні культурні традиції, що зберігали адміністративну вертикаль із воїнів.

Держава останнього з представників династії Києвичів — Аскольда мала розгалужену управлінську мережу, створену на базі історично сформованих слов'янських соціальних комунікацій. Структурно відображала систему демократичних принципів комунікації, вироблених у середовищі слов'янських племен ще за часів антського суспільства, про яке зазначали тогочасні автори. Зокрема, в Іпатському списку "Літопису руського" зазначено, що словени й анти "мали ж свої звичаї, і закони предків своїх, і заповіді, кожне — свій норів" [8]. З огляду на ці відмінності формувалися норми соціальної комунікації в локалізованих межах племен. Зокрема, візантійський пізньоантичний історик П. Кесарівський зауважує, що "слов'янами й антами не володіє один муж, але споконвіку живуть вони громадоправством і спільно вирішують усе приємне та прикре" [4]. За традицією локалізованої громади слов'ян усі нагальні питання розв'язували на зборах членів племені. Предмет обговорення коливався від громадсько-побутового до політично-управлінського й навіть торкався питань обрання князя та підписання з ним так званого ряду — договору на правління.

Зміцнення позицій київських князів сприяло зміні державного устрою, і розпочався цей процес від автохтонного правителя — Аскольда. Федеративна форма правління еволюціонувала в самодержавну. Київського князя згадують тогочасні візантійські й арабські джерела з титулом хакана (кагана) [16]. На

думку історика О. Щодри, він опосередковано засвідчує претензії на харизматичну "царську" владу. Титул кагана, що відповідав імператорському (царському), був переконливим виявом політичної претензійності київського володаря [16]. Племінна знать — князь, бояри, дружинники — мали чітко розмежовані функції, де бояри були найближчими радниками князя, а дружина виконувала військові завдання. Вагомий вплив на державні рішення мало народне віче, проте зі зміцненням влади князя прямо пропорційно зменшувався вплив зібрання на систему управління, а зростала роль наблнжених радників бояр.

Посилення об'єднавчих тенденцій у суспільстві, укрупнення територіальних утворень, їх військова активність потребували нових методів і форм управління. Народні віча стають неефективними, й на чільне місце виходить князівська влада — спочатку виборна, згодом спадкова. Дружина як об'єднання професійних воїнів поступово перетворюється на орган примусу.

Державний переворот 882 р. у Києві на чолі з воєводою Олегом вніс корективи в управлінську комунікацію. Налагодження адміністративної комунікативної мережі розпочалося від періоду князювання Олега в Київській землі: підкорення сусідніх племен і проголошення Києва столицею, що описано в "Повісті минулих літ": "Той Олег почав ставити гради і встановив данини словенам, і кривичам, і мері... Почав Олег воювати проти древлян і, підкоривши їх, брав із них данину по чорній куніці... і пішов Олег на сіверян, і переміг сіверян, і наклав на них легку данину... і пішов Олег до радимичів, питаючи: "Кому даєте данину?". Вони ж відповіли: "Хозарам". І сказав їм Олег: "Не давайте хозарам, а платіть мені... і володарював Олег над полянами, і сіверянами, і радимичами, а з уличами і тиверцями воював" [8; 11]. Влада Києва поширилася не лише на полян, древлян і сіверян, а й на ільменських (новгородських) слов'ян, кривичів, радимичів, хорватів, уличів, неслов'янські племена чудь і мерю.

Про чіткі ознаки ієрархічної системи державного управління, комунікативним елементом якої є наблнжений до князя представник дружини, стверджують тогочасні джерела. Воїни, які мали владні повноваження, ставали намісниками в племінних княжіннях і на землях завойованих племен та регулярно обкладали їх даниною на користь князя, здійснювали примітивне судочинство. Структурно й функціонально окреслені явища відповідають типовій військовій ієрархії з централізованою підлеглистю. Так, князювання Олега характеризувалося послідовною та наполегливою політикою інкорпорації слов'янських і неслов'янських племен Східної Європи до складу Руської держави, чому, власне, й стала у пригоді

сформована чітка військова вертикаль управління з традиціями варязької культури.

Отже, методи реалізації державної влади київських князів із династії Рюриковичів мали мілітаристські тенденції та насильницький економічний характер: влада над підкореними племенами полягала передусім у стягненні полюддя — одного з найпримітивніших способів здійснення економічного гніту, що полягав у щорічному збиранні натурального оброку. Полюддя найчастіше збирали намісники-дружинники, іноді долучався й князь [13]. У племінних княжіннях функціонували центри комунікації з підлеглими, так звані погости, де київський князь чи його представники збирали данину, чинили суд, доводили політичну волю до підлеглих. Фактично, комунікативна мережа київського князя цим і обмежувалася. На місцевому рівні зберігалися традиції слов'янської культури життя громади з типовими для неї віче, вервними старостами тощо.

Феномен комунікативної системи Київської Русі пов'язаний із поліцентричними тенденціями племінних княжінь, об'єднаних військовою силою київських князів, різними культурними середовищами взаємовпливу: власне слов'ян, угро-фінів і представників кочового Півдня та агентів взаємодії, репрезентованих міграційно-торговельними й військово-політичними елементами. Сукупність цих культурних впливів зумовлює природу та розмаїття засобів, форм субстанціональності соціальних комунікацій у Київській Русі.

За умов територіального збільшення князь потребував підтримки місцевих урядників, діяльність якість ґрунтувалася на автохтонних традиціях. Вища законодавча, судова, військова та адміністративна влада в державі належала великому київському князю з династії Рюриковичів. Його комунікація з підлеглим населенням виявлялася у виданні уставів, судних грамот, укладанні міжнародних угод, кодифікації норм права. Князь очолював судову систему, його суд став найвищою судовою та апеляційною інстанцією. Як адміністратор визначав адміністративний поділ, призначав місцевих управителів (посадників, воєвод, удільних князів). Усі вони були з княжої дружини й становили типовий приклад варязької системи управління. Військова верхівка контролювала місцеву територіальну знать і відповідала за життєдіяльність закріплених за нею територій колишніх малих князівств. Характерно, що апарат примусу та управлінська вертикаль на найвищих рівнях у той період не мали принципового функціонального розгалуження. Зокрема, силовою структурою було військо — дружина, що на місцях формувала військові округи на чолі з воєводами. Князь мав у розпорядженні апарат урядовців, у центрі якого — тіуни, мечники, ябедники, огнищани, під'їзні.

Отже, саме військова верхівка становила адміністративно-комунікативний апарат тодішньої Київської Русі. Вона мала виконувати на місцях волю верховної влади, примушувати місцевих князів підкорятися Києву, залучати їх до походів, розв'язувати земельні питання, стягувати данину, чинити правосуддя. Однак відносини між князем і дружиною були неоднозначними, адже можновладці часто залежали від намісників, що підтверджують факти з "Повісті минулих літ", де Ігор постає залежним від дружини, а отже, влада князя не була достатньо сильною й авторитетною. На цьому етапі виникла дружинна форма державності, особливість якої полягала в тому, що управлінсько-комунікативний апарат складали наближені особи з-поміж дружинників. Дружина в руках князя слугувала засобом примусу для збору данини, підкорення нових земель та здійснення управління, що полягало в захисті інтересів країни від ворогів.

Дорадчим органом виконавчої влади при князі була рада бояр із найближчого аристократичного оточення князя та місцевої знаті. Цей вид управлінської надбудови був збережений від часів автохтонних правителів. Заможні бояри мали вплив на політичну владу князя, підтримуючи його і фінансово, і авторитетом у боярській раді — дорадчому органі.

Функції управлінського комунікативного апарату також виконувала християнська церква з поділом на єпархії на чолі з єпископами та парафії, які очолювали священники. Князі сприяли поширенню впливу церкви, а вона, зі свого боку, слугувала комунікативним донором, у тому числі державницької ідеології, зміцнення авторитета князю.

Органом місцевого самоврядування з попередніх часів залишалися народні збори — віче, котрі скликали в сільських общинах — вервах і містах. Найменшою адміністрацією держави була община — верв на чолі з вервним старостою. Верви об'єднували в повіти, волості та погости на чолі з тиуном, уділи та землі з князями з династії Рюрика. Функції місцевих адміністраторів виконували призначені князем десяцькі, соцькі, тисяцькі, тиуни, мечники, воєводи, вірники, ябедники та посадники. Управлінськими повноваженнями на місцях наділяв князь, але посадовців обирали з-поміж місцевих представників і здійснювали урядування за традиціями управління слов'ян. Отже, після військової інкорпорації племен, Русь не мала централізованої комунікативної мережі управління зі стійкими комунікативними каналами, тому князю волю втілювали в життя варязькі дружинники за допомогою місцевих урядників.

Комунікативна мережа київських князів використовувала не лише військовий примус, а й інші механізми управління. Так, за твердженням М. Грушевського, княгиня Ольга як наймудріша з державних правителів, зміцнила державну систему, завершила об'єднання слов'ян, звела підвалини

майбутньої міцної економічної системи, налагодила дипломатичні відносини із сусідніми імперіями, зберігши одноосібну князівську владу. Правителька заклала опору для зміцнення автократії майбутніх князів: започаткувала християнські традиції двору, прийнявши візантійську віру, на вернула у християнство власне оточення, передбачивши внутрішні та зовнішні позитивні політичні наслідки цього процесу, що найяскравіше виявилися після сходження на престол Володимира Великого [5, с. 168].

Ознаки династичного правління, що увиразнилися за часів правління Святослава, вказують на еволюцію політичної влади та якісні зміни в управлінській комунікації, як-от відхід від примітивної мілітаристської тенденції у формуванні управлінської вертикалі. Цей аспект мав логічне продовження у період розквіту Київської Русі, зокрема в роки правління Володимира Великого.

Адміністративна реформа 988 р. поклала початок "цивільному" намісництву — особливому представництву київського князя в його окремих володіннях, що мали назву удільні. На зміну військовій ієрархії вищих управлінців, сформованій за варязькою традицією, прийшла княжа династія як окремий соціальний стан у монархічній державі. Прагнучи зміцнити центральну владу, київський князь вибудував її за територіальним, а не за племінним принципом, і призначив посадниками довірених осіб, найвірніших слуг, посилаючи в найважливіші землі власних синів, покірних представників високого княжого роду, що й зумовило формування моделі династичного управління [6]. Звідси бере початок авторитет династичного правління, який згодом став традиційним.

Династичне правління, перерване 882 р., за Володимира Великого відновило рух держави в межах тогочасного станового устрою й зумовило відхід від примітивної форми військової ієрархічної моделі.

За роки правління великого князя київського і проведених ним реформ державний апарат здобув чітке функціональне розмежування. Дружина — наймане військо — виконувала функції апарату примусу, а урядниками ставали наближені цивільні особи, які опікувалися розв'язанням управлінсько-комунікативних завдань.

Згуртувавши в єдиний політичний центр Київську, Чернігівську й Переяславську землі, князь утворив вісім удільних земель: Володимир, Новгород, Полоцьк, Туров, Ростов, Муром, Пінську землю та Тмутаракань, що, зі свого боку, поділялися на верви й перебували під юрисдикцією вервних старост. У кожній землі було створено адміністративний центр — представництво княжого намісника, де посадовцем ставав представник панівної династії чи довірена особа князя. Наступний шабель у управлінні належав місцевим представникам, які відповідали за збереження традицій слов'янської культури. Управ-

лінськими повноваженнями фактично було наділено представників місцевої влади. У такий спосіб Володимир Великий об'єднав центральну та місцеву комунікативну управлінську мережу. До структури центральної влади влилися автохтонні традиції слов'ян. Це був вимушений адміністративний крок, адже стало дедалі важче контролювати державу, що стрімко розросталася не лише на шляху із "варяг у греки", а й колонізувала володіння колишніх степових імперій [13]. За цих обставин актуалізувалася потреба створення комунікативної мережі, спроможної забезпечити реалізацію управлінських рішень.

Наступним щаблем княжої адміністрації на місцях були тисяцькі, соцькі та десяцькі, які уособлювали місцеву владу. Вони інформували населення про розмір данини, й ці правила були однакові для всіх підданих, незалежно від місця проживання.

Вагомим чинником, що сприяв об'єднанню Київської Русі, перетворенню її на могутню державу й посиленню авторитету влади монарха, було прийняття християнства на території Київської Русі (988) — релігії, котру в той період сповідувала більшість народів Європи та Близького Сходу. Християнська церква стала суттєвим елементом комунікативної структури, однак в управлінській взаємодії мала опосередковане значення. Паралельно з церковними функціями священники виконували роль політичного ідеолога. Зміцнюючи авторитет князя, християнська церква стала його опорою, оскільки відповідно до традицій Візантії визнавала патронат князівської влади над церквою. Разом із християнським ученням поширювалися нові політичні принципи, що допомагали усвідомити актуальні питання суспільного життя: об'єднання земель і зміцнення державності Русі.

Отже, сформувалася нова комунікативна мережа, додаткова до наявної, що опосередковано виконувала функцію популяризації та посилення впливу центральної влади. Геополітичне положення в поєднанні з чітко визначеним політичним центром і стабільною верховною владою було вигідним для формування широкого кола різномірних соціальних і міжнародних комунікативних зв'язків.

Відповідно до політичних змін набула нових обрисів комунікативна структура, де головним елементом стала князівська влада як інформаційний центр: через залежних намісників, вервних старост, тисяцьких, соцьких, десяцьких, використовуючи церковну мережу відповідно до соціальних функцій, у княжих землях здійснювали спілкування з підлеглими. Інформаційним донором на всіх щаблях соціальної взаємодії був політичний центр — князь. Наділені управлінськими повноваженнями посадовці трансливали інформацію відповідно до ідеології, цілей і завдань держави, тобто діяли як посередники між київським князем та мешканцями удільних князівств

тогочасного суспільства, уособлюючи доволі розгалужену комунікативну мережу.

Варто зауважити, що разом із чітко вираженою мережею соціальних комунікацій управління діяв такий інститут управління, як віче, роль якого залишається нез'ясованою. Це історична форма реалізації державного управління на Русі, загальні збори впливової знаті, дружинників, а згодом, із розвитком міст, — міщан. За часів правління Володимира Великого діяльність віче була лише дорадчою, тоді як у добу Ярослава Мудрого збори стали традицією.

Зупинимося докладніше на функціонуванні тогочасного віче як органу прямої комунікації, створеного на автохтонному слов'янському ґрунті. Віче — інститут демократичного управління, що опікувався публічними справами громади, а його рішення були обов'язковими для всього населення. Оскільки у віче брали участь князі та бояри, поступово зібрання стали найвищим органом державної влади. Комунікативна взаємодія мала два вектори впливу та передбачала зворотний зв'язок: від вільних общинників до керівного центру й навпаки. Віче як зібрання князів, бояр і старших людей у громаді ухвалювало рішення, що стосувалися соціально-побутових, земельних і територіальних справ громад. Часто на рішення віче впливала боярська рада — княжий дорадчий орган, який скликали зі старших дружинників, впливової знаті та вищих церковних чинів. Проте ані віче, ані боярська рада не стали окремими державними інститутами, не набули статусу представницьких органів і не переросли в могутню політичну конструктивну силу, радше навпаки: суперництво відцентрової та доцентрової влади руйнувало традиційні для Русі демократичні інституції, зокрема віче та боярську раду. Проте жодна з них не зникла, а зазнала певних трансформацій в умовах послаблення князівської влади.

Ще однією формою політичної комунікації була боярська рада — збори бояр за участю князя для розв'язання нагальних державних проблем. Бояри відігравали значну роль у житті держави: впливали на політику князя, спрямовували віче на ухвалення відповідних рішень тощо. Особливо могутнім було боярство в Галичині, де відчувався вплив західної багатой шляхти, яка мала суттєві привілеї та права. До боярської ради входили старші дружинники-землевласники та вищі церковні ієрархи, проте як орган державної влади вона не мала чітко виражених форм управління, що дало історикам підстави вважати боярську раду лише дорадчим органом при князеві, яка не мала функціональних ознак структурного елементу в управлінській комунікації, а мала форму надбудови. Основне завдання боярської ради полягало в забезпеченні князя інформацією для ухвалення управлінських рішень.

Низовою ланкою мережі управлінських комунікацій став орган місцевого самоврядування в селі — община: родова чи територіальна, що об'єднувала кілька прилеглих сіл, мала землю в колективній власності, захищала мешканців у відносинах із сусідніми общинами, боярами чи урядовцями.

Насамкінець слід зазначити, що соціальні комунікації в управлінні Київської Русі пройшли тривалу еволюцію, залежали від культурних традицій керівної еліти та надбань слов'янської культури, конкретних історичних, економічних і політичних змін. Комунікативна мережа в управлінні набула чіткіших обрисів після становлення централізованої монархічної держави для консолідації суспільства та уніфікації інкорпорованих територій.

Висновки. У системі управлінської комунікації Київської Русі виразні дві управлінські традиції, сформовані на підґрунті взаємодії іноземної варязької культури й автохтонної культури східних слов'ян. В умовах зміни керівної династії (882) елементи

варязької керівної культури ефективно інтегрували в систему автохтонного управління на вищих щаблях влади. Натомість на місцевому рівні залишалася слов'янська культурна традиція із системою інституцій народовладдя.

Управлінська ієрархія, котру будували на кшталт варязької, сприяла перетворенню Київської Русі на централізовану державу зі значними територіями, а елементи автохтонного управління допомагали консолідації суспільства. Зі свого боку, наділення владними повноваженнями представників місцевого населення, які здійснювали управління на основі культурних традицій слов'ян, сприяло консолідації та мирному врегулюванню проблем, що виникали на тлі різних культурних традицій в управлінні. Симбіоз двох культур у системі управління за умов територіального розширення, поліцентричності та латентної тенденції до сепаратизму на периферії, навіть за умов технічної недосконалості комунікацій, став основою успішного розвитку Київської Русі упродовж тривалого історичного періоду.

Список використаної літератури

1. *Безчотнікова С. В.* Проторекламні комунікації періоду Київської Русі / С. В. Безчотнікова // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Соціальні комунікації, 2016. — Вип. 16 — Режим доступу: [file:///C:/Documents%20and%20Settings/user/Downloads/64-96-142-1-10-20171023%20\(1\).pdf](file:///C:/Documents%20and%20Settings/user/Downloads/64-96-142-1-10-20171023%20(1).pdf) — Назва з екрана.
2. *Войтович Л.* Русь: поморські слов'яни чи варяги? / Л. Войтович // Проблеми слов'янознавства. — 2011. — Вип. 60. — С. 33—46.
3. *Геополітична складова державницької думки* // Українська державність у XX столітті: історико-політологічний аналіз. — Київ : Політична думка. — Режим доступу: <http://litopys.org.ua/ukrxx/zmist.htm>. — Назва з екрана.
4. *Грушевський М. С.* Ілюстрована історія України / М. С. Грушевський. — Київ, 1990 (репринтне видання 1913 р.). — 524 с.
5. *Грушевський М. С.* Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський ; [редкол.: П. С. Сохань та ін.]. — Київ : Наукова думка, 1992. — Т. II. — 640 с.
6. *Іванов С. В.* Філософський аналіз соціального управління: роль церкви в Київській Русі / С. В. Іванов // Гілея: науковий вісник. — 2013. — № 72. — С. 552—556.
7. *Лазарович М.* Ілюстрована історія України / М. Лазарович, Б. Лановик. — Тернопіль : Джура, 2006. — 428 с.
8. *Літопис руський* / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця ; відп. ред. О. В. Мишанич. — Київ : Дніпро, 1989. — 591 с. — Режим доступу: <http://litopys.org.ua/litop/lit.htm>. — Назва з екрана.
9. *Настюк А. А.* Дія вічевого права в Київській Русі в період правління Святополка Ізяславовича / А. А. Настюк // Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та правктика). — 2019. — Вип. 15. — С. 81—92.
10. *Новаченко Т. В.* Становлення авторитету правителів Київської Русі / Т. В. Новаченко // Державне управління: удосконалення та розвиток. — 2013. — № 8. — Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=610>. — Назва з екрана.
11. *Повість* врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / Пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. В. Яременка. — Київ : Рад. письменник, 1990. — 558 с. — Режим доступу: <http://litopys.org.ua/pvlyar/yar.htm>. — Назва з екрана.
12. *Терещенко Ю. І.* Україна і європейський світ: нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVI ст. / Ю. І. Терещенко. — Київ : Перун, 1996. — 496 с.
13. *Чорна К. П.* Традиція державного управління у Київській Русі / Чорна К. П. // Державне управління: удосконалення та розвиток. — 2017. — № 10. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duug_2017_10_10. — Назва з екрана.
14. *Шевченко Н.* Варяги і початки Русі у наукових студіях М. О. Максимовича / Н. Шевченко // Український історичний збірник. — 2013. — Вип. 16. — С. 281—295.
15. *Шевченко А. В.* Формування системи державного управління у Київській Русі / А. В. Шевченко // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. — 2016. — № 3. — С. 107—113. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2016_3_20. — Назва з екрана.
16. *Щодра О.* Початки формування Русі: хронологічна і географічна локалізація процесу у дискусіях сучасних істориків / О. Щодра // Регіональна історія України : зб. наук. ст. — Київ : Інститут історії України НАН України, 2018. — Вип. 12. — С. 57—80. — Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/160781/05-Shchodra.pdf?sequence=1>. — Назва з екрана.

The cultural aspect in the social communications of the management system of the early feudal state of Kievan Rus

The main components of the managerial-communicative model of public administration as a combination of different cultural traditions of Varyag soldiers and autochthonous Slavs are considered. The conditions of application and qualitative consequences of the use of the communication system for the centralization of the state and its effective development over a long period are outlined. The focus is on the historical component of political institutions that are included in the management model of communications of Kievan Rus.

*The study summarizes the structure of managerial communication of the period of the early feudal state of Kievan Rus' as a special type of social communications; identifies typical features in the system of management communications of cultural traditions of peoples who were in direct interaction; the historically formed features of managerial communications are analyzed for the purpose of establishment of causal relations of qualitative functioning of the state of Kievan Rus'. **The research methodology** consists of the application of general scientific research methods (description, comparison, analogy, analysis, etc.), and also involves the use of a comparative-historical method, historically typological, historically chronological. **The scientific novelty** of the work is to study the combination of cultural traditions of agents of interaction in the political system of management communications of Kievan Rus', as an effective communication network that led to the long-term development of the medieval state in a polycentric and territorial branching.*

Conclusions. *The administrative and communicative network of Kievan Rus' formed a symbiosis of two administrative cultures of the Slavic and Norman ruling traditions. The interpenetration of cultures and the stable evolutionary development of the communication network have contributed to the quality of the state's existence for a long time.*

Keywords: *communication network; system of administrative communication; Kievan Rus; Vikings; Slavs; cultural traditions in management; chamber; boyar council; Middle Ages*

References

1. Bezhotnikova S. V. (2016). Protoreklamni komunikaciji periodu Kiyivskoyi Rusi. *Visnik Dnipropetrovskogo universitetu. Seriya: Socialni komunikaciyi*, 16. [Online], available at: [file:///C:/Documents%20and%20Settings/user/Downloads/64-96-142-1-10-20171023%20\(1\).pdf](file:///C:/Documents%20and%20Settings/user/Downloads/64-96-142-1-10-20171023%20(1).pdf).
2. Vojtovich L. (2011). Rus: pomorski slov'anyi chi varyagi? *Problemi slov'yanoznavstva*, 60, pp. 33—46.
3. Geopolitichna skladova derzhavnickoyi dumki. (2021). *Ukrayinska derzhavnist u XX stolitti: istoriko-politologichnij analiz*. Kyiv: Politichna dumka. [Online], available at: <http://litopys.org.ua/ukrxx/zmist.htm>.
4. Grushevskij M. S. (1990). *Ilyustrovana istoriya Ukrayini*. Kyiv (reprintne vidannya 1913 r.).
5. Grushevskij M. S. (1992). *Istoriya Ukrayini-Rusi: V 11 t., 12 kn.* T. II. Kyiv: Naukova dumka.
6. Ivanov Ye. V. (2013). Filosofskij analiz socialnogo upravlinnya: rol cerkvi v Kiyivskij Rusi. *Gileya: naukovij visnik*, 72, pp. 552—556.
7. Lazarovich M. and Lanovik B. (2006). *Ilyustrovana istoriya Ukrayini*. Ternopil: Dzhura.
8. Mishanich O. V. [vidp. red.]. *Litopis ruskij*. Kyiv: Dnipro 1989. [Online], available at: <http://litopys.org.ua/litop/lit.htm>.
9. Nastyuk A. A. (2019). Diya vichevogo prava v Kiyivskij Rusi v period pravlinnya Svyatopolka Izyaslavovicha. *Mizhnarodnij yuridichnij visnik: aktualni problemi suchasnosti (teoriya ta pravktika)*, 15, pp. 81—92.
10. Novachenko T. V. (2013). Stanovlennya avtoritetu praviteliv Kiyivskoyi Rusi. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvitok*, 8. [Online], available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=610>.
11. *Povist vrem'yanih lit: Litopis (Za Ipatskim spiskom)*. (1990). Kyiv: Rad. pismennik. [Online], available at: <http://litopys.org.ua/pvlyar/yar.htm>.
12. Tereshenko Yu. I. (1996). *Ukrayina i yevropejskij svit: naris istoriyi vid utvorennya Starokiyivskoyi derzhavi do kincy XVI st.* Kyiv: Perun.
13. Chorna K. P. (2017). Tradiciya derzhavnogo upravlinnya u Kiyivskij Rusi. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvitok*, 10. [Online], available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2017_10_10.
14. Shevchenko N. (2013). Varyagi i pochatki Rusi u naukovih studiyah M. O. Maksimovicha. *Ukrayinskij istorichnij zbirnik*, 16, pp. 281—295.
15. Shevchenko A. V. (2016). Formuvannya sistemi derzhavnogo upravlinnya u Kiyivskij Rusi. *Naukovi zapiski Institutu zakonodavstva Verhovnoyi Radi Ukrayini*, 3, pp. 107—113. [Online], available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2016_3_20.
16. Shodra O. (2018). Pochatki formuvannya Rusi: hronologichna i geografichna lokalizaciya procesu u diskusiyah suchasnih istorikov. *Regionalna istoriya Ukrayini : zb. nauk. st.* Kyiv: Institut istoriyi Ukrayini NAN Ukrayini, 12, pp. 57—80. [Online], available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/160781/05-Shchodra.pdf?sequence=1>.

Надійшла до редакції 6 серпня 2021 року

УДК 070:[796:005]:(477)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.8(301).24-29

Юлія Сазонова,

кандидат наук із соціальних комунікацій,

доцент кафедри журналістики

Чорноморського національного університету імені Петра Могили,

e-mail: saz.iuliya@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0928-847X>

Концептуалізація спорту як бізнесу в українській спортивній пресі ХХ—ХХІ століть

У статті розглянуто парадигму спорту як соціокультурного феномену крізь модус бізнесу, репрезентовану на шпальтах українських спортивних мас-медіа ХХ—ХХІ століть. Окреслено та обгрунтовано трансформацію образу спорту як бізнесу в українській журналістиці в радянський період та добу незалежності, схарактеризовано причини взаємозлиття спорту й бізнесу. Визначено українські спортивні ЗМІ періоду незалежності, що найчастіше подавали концепцію спорту як бізнесу; проаналізовано найрепрезентативніші матеріали, які стосуються концептуалізації спорту як бізнесу, та визначено лексеми, котрі належать до економічного пласта української лексики. Окреслено характерні домінуючі публікації, що віддзеркалюють взаємозв'язок бізнесу й спорту, та виокремлено три інформаційні вектори парадигми спорту як бізнесу: 1) інформація про бюджет клубів, спортивних організацій, фірм, суми трансферів та контрактів спортсменів і тренерів; 2) інформація про виплату гонорарів, бонусів за успішні виступи; 3) реклама та інформація про спонсорів, партнерів, інвесторів, які пов'язані з відомостями, що стосуються економічного складника спорту.

На конкретних прикладах проаналізовано та обгрунтовано симбіоз медійного, паблік рілейнз і рекламного комунікативного ефекту під час висвітлення спорту як бізнесу; аргументовано факт використання імен спортсменів у статтях як інваріант продуктивної рекламної та іміджевої технології задля створення й позиціонування бренда компаній із залученням імен успішних спортсменів для реалізації певного рекламного продукту, лобювання іміджу певних організацій. Визначено та схарактеризовано інваріанти симбіозу парадигми спорту як бізнесу з іншими модусами спорту (криміналу, розваги, мистецтва) як чинника розширення варіативної гами висвітлення спортивних змагань та обгрунтовано його саногенний ефект задля посилення ефективності спортивних публікацій.

Ключові слова: спорт; парадигма; бізнес; футбол; українська спортивна преса; концептуалізація; асиміляція; паблік рілейнз

Постановка проблеми. Актуальність звернення до спорту як соціокультурного феномену зумовлено тим, що нині спорт дедалі ширше позиціонує як соціальний інститут і мікромоделю соціальної системи, економіки й культури країни, котрий сприяє моральному та естетичному вихованню людини. У сучасній спортивній пресі серед низки модусів спорту чимдалі частіше репрезентують його парадигму як бізнесу. Як свідчить О. Люлевич, "спорт подається в ЗМІ як частина сучасного бізнесу, як ефективна іміджева технологія, а також як фактор формування іміджу бізнесмена" [7, с. 19].

С. Гуськов зазначає, що нині спортивна журналістика з ідеологічного інструменту трансформується в засіб реклами й просування спорту в суспільстві як товару, позиціонування на ринку спортивних фірм, організацій і персоналії [5].

Д. Іслямов стверджує, що донедавна зв'язка "спорт і бізнес" мала негативний, а часом і кримінальний контекст, а нині у свідомості аудиторії ці поняття взаємопов'язані й тяжіють до повного злиття. У читачькому середовищі вже давно міцно сформувалася модель сприйняття спорту, невіддільного від великих грошей [6].

О. Войтк наголошує, що сучасний спорт — це серйозний прибутковий бізнес, не лише грандіозне видовище, а й активний рекламний ринок, в якому є всі умови для створення та реалізації численних товарів і послуг [4].

На синтезі спорту й бізнесу наголошує М. Башманова, зауважуючи, що часто комерційні структури (зокрема, організації з виробництва спортивного одягу, харчування, фітнес-центри) просувають власні інтереси завдяки залученню населення до спорту, формуванню образу активного та здорового споживача їхньої продукції [3].

Зазначені чинники актуалізують важливість комплексного аналізу парадигми спорту як бізнесу в спортивній пресі в різні історичні періоди в діахронічному зрізі із застосуванням соціокультурного, герменевтичного, функціонального та мовностилістичного аспектів.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

Тему концептуалізації спорту як бізнесу в медіасфері фрагментарно порушено у працях Р. Амірова "Пьяный Спорт" [1], Д. Іслямова "Олимпийские игры современности: бизнес, политика или спорт?" [6], О. Люлевича "Образ спорта в отечественных СМИ: социокультурный анализ" [7]. Автор останньої розвідки розглядає спорт як невіддільну частину культури, що містить особливі культурні коди, випрацьовує власну систему культурних символів і знаків, які відбивають характер ціннісних орієнтацій, ідеологічних установок, типових для сфери спорту в певну соціально-історичну добу, створює симбіоз із важливими сферами людської діяльності, зокрема з бізнесом.

У статті С. Михайлова та О. Мостова "Спортивная журналистика" [8] наголошено, що спортивна

реклама в сучасних ЗМІ активно стимулює збут спортивного інвентарю й демонструє активний зв'язок спорту та бізнесу.

У працях іспанських дослідників Х. Фернандеса "Los goles del marketing del deporte" ("Цілі маркетингу у спорті") [10], М. Переса "Deporte o negocio?" ("Спорт чи бізнес?") [12], Л. Гарсії "El futbol y la economía" ("Футбол і економіка") [11] провідною є думка, що футбол як вид спорт сьогодні став бізнесом, до якого залучені приватні компанії й рекламні бренди. Зокрема, Л. Гарсія зауважує, що нині 22 гравцям вдається забезпечувати прибуток і спортивних клубів, і приватних осіб — власників команд, а футбол стає однією з найбільших економік із ВВП у 600 млрд дол., тобто обсяг ВВП футболу в 14 разів більший, ніж в Екватору, в 4,5 раза — ніж у Чилі. Проте соціокультурний ракурс української спортивної журналістики загалом і парадигма спорту як бізнесу в спортивних ЗМІ України зокрема та вектори її репрезентації залишаються одним із найменш вивчених сегментів медіапростору.

Мета статті — здійснити ретроспективний аналіз концептуалізації парадигми спорту як бізнесу на шпальтах українських спортивних ЗМІ та визначити характерні домінанти її репрезентації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спорт і гроші дедалі частіше сприймають як тотожні поняття. Багато видів спорту відійшли від усталених стандартів і стали прибутковим бізнесом завдяки шоу, яке утворюють, та ефективному маркетингові. Великі зарплати у спортивній галузі, багатомільйонні трансфери, спонсорство й дохід від прав на трансляцію та рекламу є дієвими рушіями спортивної індустрії. Іманентні значення спорту як чинника зміцнення здоров'я, виховання, посла миру та дружби поступилися "спортивно-розважальній складовій", що є основою продуктивності бізнесу. Як свідчить М. Перес, спорт загалом і футбол зокрема сьогодні стали масовим мобілізаційним видовищем, макробізнесом, де обертаються мільярди євро. Згідно з дослідженням щорічного фінансового обігу у футболі, підготовленим Deloitte & Touche, цей вид спорту посідає 17 позицію поміж найбільших економік світу та випереджає за фінансовими показниками Швейцарію, Бельгію і Тайвань. Клуби з п'ятірки найкращих європейських футбольних ліг щорічно мають прибуток у 631 млн євро [12], що, безперечно, свідчить про прогресивну асиміляцію спорту з бізнесом.

Варто зауважити, що парадигма спорту як бізнесу, котра становить взірць полісемантичності та еkleктичності, не належить до надбань сучасності. Цю концепцію вперше репрезентовано в американській пресі у 1920-х рр.: спорт насамперед використовували для реклами й пропаганди товарів чи послуг, піару організацій і компаній. Характерно, що ця концепція була провідною в журналістиці США впродовж першої половини ХХ ст. серед низки інших модусів спорту (зокрема, як посла миру та дружби, політики, вагомого складника зміцнення здоров'я, виховання, розваги, мистецтва). Про це, зокрема, свідчить автор

замітки "Пропаганда плавання по-американски", надрукованої у № 19—20 журналу "Динамо" за 1930 р.: "Фізкультура для дітей потребує вкрай обережного підходу з боку керівників. Так розуміємо ми з погляду радянської фізкультури. В Америці на спорт дивляться інакше. Ось характерний приклад: нещодавно в Лінкольн-парку (Чикаго) відбулися змагання з плавання на сто ярдів для дітей у віці 12—15 років. Підгрунтя цих змагань, звичайно, — не оздоровлення і не фізичний розвиток дітей, а лише спосіб реклами найбільших фірм".

В українській спортивній пресі 1920—1930-х рр. концепцію спорту як бізнесу висвітлювали доволі частотно, проте із суто негативною конотацією, здебільшого для зіставлення радянського робітничого та закордонного буржуазного спорту з метою засудження й дискримінації закордонного спорту та возвеличення й прославлення радянського. Провідними медіатизованими модусами спорту в тогочасній вітчизняній журналістиці були концепції спорту як виховання, складника державного будівництва, духовного та фізичного здоров'я, посланця миру й дружби. Водночас парадигма спорту як бізнесу в публікаціях щодо закордонного (буржуазного) спорту насамперед виконувала функції чорного піару, спрямованого на руйнування позитивного іміджу капіталістичного суспільства, його ідей і цінностей. Ця технологія мала на меті дискредитувати, зіпсувати репутацію, створити аморальний, патогенний образ закордонного спорту, сформувані до нього негативне ставлення аудиторії, аби натомість продемонструвати переваги радянського робітничого спорту й залучити до нього якнайбільше громадян. Найяскравіше парадигму спорту як бізнесу репрезентовано в харківському часопису "Динамо" (1929—1933). Зокрема, у № 10 за 1930 р. у рубриці "Новости буржуазного спорта" вміщено таку інформацію: "Буржуазні організації щорічно вводять все нові й нові правила, що ускладнюють доступ робочому до лона аматорського спорту. Остання постанова свідчить про те, що кожен аматор, який бажає виступити в офіційному змаганні, зобов'язаний внести союзу не менше ніж 25 франків. Очевидно, що ті, хто вносить "більше", завжди повинні мати перевагу".

Отже, буржуазний спорт, котрий позиціонували та медіатизували як бізнес, вважали аморальним, таким, що сприяє деградації особистості, вихолощенню людських якостей. Цей підхід яскраво ілюструє замітка "Аппетиты шахматного маэстро" ("Динамо", № 5—6, 1930 р.), автор якої зауважує: "Крайова Рада фізкультури Північного Кавказу запросила для участі в шаховому турнірі майстра Верлінського. У відповідь на запрошення, маэстро надіслав таку телеграму: "Згоден приїхати на наступних умовах: сплачує проїзд в обидва кінці, відшкодовує всі витрати, пов'язані з життям в Ростові. За кожен сеанс гри 100 рублів". Ростовці від зустрічі "дорогого гостя" відмовилися. Потрібно думати, що від нього відмовляться й всі інші організації. Кому потрібен пропахлий професіоналізмом рвач?".

Ще виразнішою є концепція спорту як бізнесу в публікації "Кризис на футбольном рынке" ("Динамо", № 3, 1930), що, попри значний темпоральний проміжок, наочно ілюструє сьгоднішні реалії у спорті. Автор зазначає: "У капіталістичних країнах все продається, все купується... Буржуазний спорт також має свої "ринки", своїх "споживачів" і "товар" в особі професіоналів-спортсменів. Усякому капіталістичному ринкові властиві кризи. Англійський спортивний ринок не став винятком. "Споживача" — публіку, яка прагне сенсацій, не задовольняють вже пересічні матчі професійних команд. "Купця" — підприємцям спортивних професійних клубів доводиться витончуватися в перекупуванні чемпіонів-професіоналів. А останні, що стали "товаром" і відчують зростання попиту, наганяють ціну. Внаслідок конкуренції та спортивного ажіотажу ціна на професіоналів настільки зросла, що окупити утримання команд не в змозі вже й найбільші збори".

Аналогічні тенденції засудження й дискримінації образу спорту як бізнесу на шпальтах ЗМІ спостерігаємо в усі історичні періоди функціонування спортивної журналістики в УРСР. Це дає підстави твердити, що фактичний ренесанс парадигми спорту як бізнесу в українській спортивній пресі стався лише після дезінтеграції СРСР. Проте через недостатнє усвідомлення специфіки функціонування ринкових механізмів спортивної індустрії під час періоду перебудови та на початку періоду незалежності усталення концептуалізації спорту як бізнесу відбувалося доволі повільно. Як свідчить В. Баранов, "у 90-х багатьох фахівців спорту насторожувало перетворення професіоналізованого спорту з його супердосягненнями у професійно-комерційний спорт як галузь бізнесу" [2, с. 175].

Отже, парадигму спорту як бізнесу найчастіше репрезентовано саме в українській спортивній пресі періоду незалежності. Першою ластівкою став журнал "Спорт и бизнес", що виходив у Донецьку впродовж 1994—2000-х рр. (редактор — О. Пастухов), а бурхливий розквіт парадигми спорту як бізнесу у вітчизняній журналістиці припав на 2010-ті рр.

Проаналізуємо найрепрезентативніші матеріали концептуалізації спорту як бізнесу в українській спортивній пресі.

У газеті "Спорт-Експресс в Украине" у номері за 2 лютого 2013 р. цю концепцію віддзеркалено в публікації Д. Сімонова "Виллиан в "Анжи": 35 миллионов евро. Дорого?". Автор розглядає спорт суто під ракурсом грошей, матеріальних і меркантильних аспектів та оцінює футболістів лише за їхньою вартістю, про що свідчать такі синтаксичні конструкції: "Гроші, які Анжи "сплатив за свого чергового новачка Вилліана, вже стали предметом обговорень. Є думка, й небезпідставна, що російські клуби поведуться на міжнародному трансферному ринку як ті туристи, котрі вирвалися за кордон і змітають там усе без винятку з прилавків, навіть не дивлячись на цінники. Не бізнесмени, а дикуни, не нажитися на яких — гріх. Існує навіть таке поняття — "російська надбавка",

причому її розмір обмежений лише апетитом і фантазією продавця. 35 мільйонів євро, що надійдуть на рахунок "Шахтаря" від "Анжи" за Вилліана, теж здаються непомірними витратами. Однак лише на перший погляд. У 2011—2012 рр. європейські клуби уклали понад десяток угод за участю зіркових атаквальних футболістів, не старших за 25—26 років. Суми варіювалися в межах 25—43 мільйонів євро. Рекордною угодою літа-2011 став переїзд аргентинського "ретро-плеймейкера" Хав'єра Пасторе з Сицилії в Париж за 43 мільйони євро. "Челсі" підсилив групу нападу Хуаном Матою (27 мільйонів євро), Оскаром (31—32 мільйони) та Азаром (42 мільйони). Луїс Суарес перебрався в "Ліверпуль" за 26,5 мільйона. Давид Сільва коштував "Манчестер Сіті" від 30 до 34 мільйонів євро, а Самір Насрі — 25—28 мільйонів. "Барселона" придбала Сеска Фабрегаса за 40 мільйонів євро й Алексіса Санчеса за 26. Не забуваймо й про Росію. "Зеніт" не поспушився на 60 мільйонів євро за Халка. Нарешті, найталановитіший бразильський чарівник свого покоління Неймар цінується на рівні Халка — в 50—60 мільйонів... "Анжи" на сезон 2012/13 обмежився двома дорогими, але не феєричними покупками. Це Ласіна Траоре, який обійшовся приблизно в 10—12 мільйонів, і Лассана Діарра — 5,5 мільйонів. На всіх інших — Смолова, Єщенко, Сердерова, Бурмістрова — за мірками російського чемпіонату було витрачено суцільні копійки... На цей момент у казну клубу з останнього міжсезоння "капнуло" майже 35 мільйонів євро, а пішло з неї трохи більше ніж 50... Утім, завдяки Вилліану "Анжи" вже став одним із найщедріших покупців на трансферному ринку зими-2012/2013, поступаючись лише "ПСЖ". І велика ймовірність того, що в лютому рване як мінімум ще одна трансферна «бомба».

Головні лексеми, що характеризують концепцію спорту як бізнесу в цьому матеріалі, є репрезентантами пласта економічної лексики: "гроші", "трансферний ринок", "прилавки", "цінники", "бізнесмени", "товстосуми", "купівля", "надбавка", "продавець", "мільйони євро", "вигідно продати", "переплата", "ринкові ціни", "дорогі покупки", "фінансові угоди", "витрати", "витрачені копійки", "суми", "контракт", "заробити", "казна", "купець" тощо.

Ще один приклад концептуалізації спорту як бізнесу знаходимо в журналі "Футбол Style" в публікації "Забил — немедленно купить" (№ 1, 2011 р.), автор якої свідчить: "Після хет-трику в Мілані про валлійського форварда Г. Бейла говорили всі й усюди, "продаючи" кожному другому гранду".

Р. Безелмі у статті "Mundo deportivo a traves de la ventana del marketing" ("Світ спорту через вікно маркетингу") [9] наголошує, що спорт є чудовою мегаможливістю для започаткування макро- і мікробізнесу, адже це потужний інструмент просування брендів, а також мегаприводом для створення різних підприємств і проєктів.

Аналогічне розуміння спорту як власне бізнесу й трампліну для реалізації бізнес-проєктів подано в газеті "Спорт Донбасса", зокрема в публікації "Бизнес

известных украинских спортсменов" (№ 7, 2014). У ліді автор зазначає: "Чіткої закономірності в тому, ким стають наші спортсмени після завершення своїх виступів, немає. Для когось і спорт — це бізнес, і бізнес — це спорт. А деякі ризикують і вкладають свої заощадження у "відсторонені" від спорту галузі, виходять на бажаний рівень і вже звідти отримують гідні дивіденди". Далі в тексті знаходимо такі приклади взаємозв'язку спорту та бізнесу: "Андрій Шевченко — нині діючий футболіст лондонського "Челсі" та збірної України, — крім того, що активно знімається в рекламі, відкрив у Києві butik: ТОВ "Шева Київ", репрезентувавши на українському ринку одяг і супутні товари від Giorgio Armani. За неофіційною інформацією, відомий форвард як співзасновник ТОВ "Златовлад" зводить у Києві офісні центри й торговельні комплекси... А ось абсолютна чемпіонка зі спортивної гімнастики Подкопаєва, крім організації в Донецьку турніру "Золота Лілія", випускає у США спортивний одяг від Лілії Подкопаєвої... Новоспеченим банкіром став улюбленець української публіки экс-"динамівець", а нині захисник італійського "Мілана" Каха Каладзе. Улітку в Грузії пройде презентація "Прогрес-банку", де у футболіста 80% акцій. Окрім ресторану в Мілані, власного готелю в Кобулеті й тоталізатора у Тбілісі, Каха випускатиме в Грузії чоловічий журнал "Макс", не забуваючи водночас і про Україну — саме Каладзе належить право видавати "Макс" українською мовою... Деякі спортсмени наважуються вкладати гроші в розвиток рідного виду спорту. Так, наприклад, сестри Бондаренко побудували неподалік від Броварів власну тенісну школу. Свою школу має й олімпійська чемпіонка з художньої гімнастики Катерина Серебрянська, яка відкрила дитячі спортивні "Студії Серебрянських" в Києві, Одесі та Сімферополі. От хто дійсно не боїться освоювати "нові землі", ризикуючи прогоріти, так це спортсмени. Просто в бізнесі, як і в спорті, до результату потрібно просуватися наполегливо й терпляче, не чекаючи миттєвої віддачі". У наведеній інформації, що ілюструє взаємозв'язок спорту та бізнесу, сформовано імідж спортсмена як бізнесмена з позитивним семантичним забарвленням.

Яскравим прикладом реалізації образу спорту як бізнесу, створення бранда товару через особистість спортсмена слугує матеріал "10 самых востребованных в рекламе спортсменов" ("Спорт Донбасса", № 6, 2012). Виразне позиціонування спорту як засобу реклами, товару й комерційної послуги, а отже він виконує функції формування, промоції та просування бранда. У ліді зазначено: "Спортсмени немов народжені для реклами. Адже вони — символ успіху, сили й здоров'я, того, що так популярно в сучасному суспільстві. Останнім часом представники українського та російського спорту йдуть попереду всього рекламного світу. Вони укладають нечувані контракти зі світовими брендами". Композиційно матеріал складається з 10 заміток: "Владимир и Виталий Кличко — два в одном", "Алина Кабаева — коммерческая муза", "Андрей Шевченко — новое лицо

Armani Colelezioni", "Александра Костенюк — интеллектуальная дива", "Евгений Плющенко — невинное дитя большого спорта", "Мария Шарапова — на ракетке к звёздам", "Андрей Кириленко — помощь миру", "Александр Овечкин — с мышкой вместо клюшки", "Мария Киселёва — синхронная кулинария".

У публікації "Мария Шарапова — на ракетке к звёздам" питання асиміляції спорту й бізнесу висвітлено так: "Тенісистка Марія Шарапова заробляє понад 20 мільйонів доларів на рік лише на рекламі. Контракти з Nike, Prince, Motorola, Canon, Tag Heuer, Colgate-Palmolive, Parlux говорять самі за себе: російська красуня затребувана й всі хочуть, щоб їхній бренд асоціювався саме з нею. Нещодавно Марія підписала рекламний договір ще й із Land Rover за 2 мільйони доларів в рік, ставши обличчям автомобільної компанії. А Стелла Маккартні випустила для неї спеціальну форму під маркою Adidas, котра під час недавніх матчів приковувала до себе увагу багатьох глядачів. Під впливом температури тіла на білій футболці дівчини впродовж гри проявлявся орнамент із квітів. Російська Машенька стала головною моделлю нової спортивної лінії «трёх смужок»".

Отже, медіатизований спорт стає своєрідним камуфляжем для бізнесу, а ім'я спортсмена використовують як ефективну рекламну та іміджеву технологію, принаду для просування комерційної послуги чи товару, а також як бренд/логотип рекламного продукту. Поняття спорту й бізнесу тісно переплітаються, тому можемо говорити про їх асиміляцію та взаємопоглинання.

Концепцію спорту як бізнесу часто уособлюють з образом спорту як криміналу, що свідчить про взаємодетермінованість усіх модусів спорту в мас-медіа та є прикладом тенденцій сучасної епохи, коли найвищу читабельність мають статті кримінальної тематики. Прикладом такого симбіозу є публікація "«Ливерпуль» в огне" у журналі "Футбол Style" (№ 1, 2011), у ліді якої зазначено: "У сучасному футболі це неминуче: закордонний інвестор може прийти та купити клуб. Хочеться вірити, що вони привнесуть у клуб більше комерційного професіоналізму. Передусім я маю на увазі інвестиції в будівництво нового стадіону. Необхідно впорядкувати й торговельний складник: із цього погляду "Ливерпуль" видається сільським ринком, а "Манчестер Юнайтед" — супермаркетом".

Автор матеріалу розповідає про двох шахраїв — Д. Джиллета і Т. Хікса, які придбали ФК "Ливерпуль" на банківський кредит, і, наживаючись на клубі, привели його до глибокої кризи, що ілюструють такі синтаксичні конструкції: "продав клуб Джорджу Джиллету і Тому Хіксу... вони відкусили значно більше, ніж могли проковтнути", "мало хто знав, що Снугі Дугі, в ролі якого виступив Фернандо Торрес, був куплений на гроші, взяті в кредит у Королівському банку Шотландії. Більш того, все, що було закладено тоді в клуб, не належало ані Джорджу Джиллету, ані Тому Хіксу. Вони взяли в борг 298 млн фунтів", "Снугі Дугі мовою власників означає

"формене обдурювання", "вони намагалися викупити клуб в «американських шахраїв»", "ситуація ускладнювалася тим, що Хікс із Джиллетом демонстрували бажання неабияк "наварити" на клубі".

Отже, спорт як бізнес в наведеній публікації концептуалізують компаративні аналогії футбольних клубів із сільським ринком та супермаркетом і такі лексеми з пласта економічної лексики, як-от: "інвестиції", "комерційний", "торговельний", "кредит", "банк", "купити", "гроші", "борг", "мільйони фунтів", "наварити", "викупити". Парадигму спорту як криміналу у цій публікації уособлюють такі сполуки: "формене обдурювання", "американські шахраї" тощо.

Іноді автори статей нівелюють поняття спорту як бізнесу, репрезентують його аксіологічний ракурс, проводять антонімічні паралелі між грою заради грошей і любов'ю до спорту, зокрема в публікації "50 кращих гравців чемпіоната України" ("Футбол Style", № 1, 2011) у матеріалі, присвяченому гравцю ФК "Шахтар" Фернандіньо, зазначено: "Напевно, при переході в "Шахтар" його вразили умови контракту, адже в Донецьку коштів для талановитих гравців не шкодують. Виникали побоювання, що Ферна, отримавши легкі гроші в ненайсильнішому європейському чемпіонаті, заспокоїться та зупиниться у зростанні, проте в його випадку любов до футболу й прагнення до професійного розвитку виявилися значно важливішими за матеріальні блага". Нівелювання моделі спорту як бізнесу та акцент не на матеріальних, а на духових аспектах виразні у біліпортреті про Даріо Срну (та сама стаття): "Срна ніщо змінювати не збирається, і річ тут не у грошах. Просто він дійсно відчуває щирі симпатії до Донецька й "Шахтаря".

Такі публікації є прикладом синтезу модусу спорту як бізнесу з парадигмою спорту як виховання на засадах гуманізму, патріотизму, відданості, професіоналізму та мають гіпотетичний потенціал мімесису читачами кумирів.

Висновки. У результаті проведеного дослідження простежено трансформацію парадигми спорту як бізнесу на шпальтах української спортивної періодики в ретроспекції ХХ—ХІ ст. Якщо у 1920—1930-х рр. та впродовж радянського періоду концепцію спорту як бізнесу трактують у пресі як негативну тенденцію, що спричиняє деградацію спорту, нівеляцію його принципів та аксіологічного потенціалу, то в сучасних ЗМІ цю парадигму подають переважно в позитивній конотації як чинник розвитку спортивної індустрії, перетворення спортивних змагань на видовищні шоу завдяки фінансовим вливанням інвесторів. Визначено, що найактивніше концептуалізацію спорту як бізнесу провадили у харківській спортивній пресі 1920—1930-х рр., зокрема в часопису "Динамо". Серед українських спортивних ЗМІ 2010-х рр. цю парадигму найчастотніше репрезентовано у виданнях "Спорт-

Експрес в Україні", "Футбол Style" (обидва — Київ) та "Спорт Донбасса" (Донецьк — до 2015 р.).

Проведений аналіз спортивних публікацій доводить, що на сучасному етапі поняття спорту та бізнесу асимілюються та взаємодетермінуються. Свідченням цього є функціонування в Донецьку протягом 1994—2000-х рр. спортивного щотижневика "Спорт и бизнес". Характерні доміанти публікацій ЗМІ, що репрезентують взаємозв'язок бізнесу і спорту, — це грошові суми, витрачені на організацію та проведення спортивних змагань, рекламу й телевізійні трансляції, а також призові виплати спортсменам. У парадигмі спорту як бізнесу виразні три основні інформаційні вектори: 1) інформація про бюджет клубів, спортивних організацій, суми трансферів і контрактів гравців та тренерів; 2) інформація про виплату гонорарів, бонусів за успішний виступ; 3) реклама й інформація про спонсорів (партнерів), інвесторів, безпосередньо пов'язаних із відомостями, що торкаються економічної діяльності сучасного спорту.

Варто зауважити про синтез журналістського, публік рілейшнз і рекламного дискурсів під час висвітлення парадигми спорту як бізнесу в мас-медіа, оскільки імена відомих спортсменів використовують як продуктивну іміджеву й рекламну технологію, бренд для позиціонування та реалізації певної комерційної послуги чи рекламного продукту. Окремим вагомим чинником є взаємопроникнення та симбіоз парадигми спорту як бізнесу з іншими модусами спорту (як криміналу, розваги, мистецтва), котрі розширюють варіативну гаму висвітлення спортивних змагань, що дає змогу репрезентувати різні соціокультурні модуси спорту, збільшити ефективність спортивних публікацій, а отже, посилити інваріантність комунікативних впливів на реципієнта.

Перспективи подальших досліджень полягають у комплексному та різновекторному дослідженні соціокультурного аспекту, що передбачає виявлення модусів спорту, які українська спортивна преса висвітлювала в різні історичні періоди, їх таксономізацію й параметризацію, прогнозування шляхів корекції образів спорту в ЗМІ. Серед перспективних напрямів дослідження спортивної журналістики виокремимо компаративний аспект, що полягає в порівняльному аналізі еволюції й динаміки розвитку спортивної періодики різних країн та епох; персоналізований аспект, що передбачає глибинний аналіз творчої лабораторії провідних спортивних журналістів різних історичних епох, і практичний аспект дослідження, що має на меті аналіз цілей, принципів та практики діяльності спортивного журналіста, методик написання спортивних матеріалів, відмінностей роботи журналіста в різних видах спорту, методів роботи з аудиторією, шляхів поліпшення спортивних матеріалів, розробленні та аналізі засобів привернення уваги реципієнта.

Список використаної літератури

1. *Амиров Р.* Пьяный "Спорт" / Р. Амиров // Журналист. — 2004. — № 9. — С. 22.
2. *Баранов В. В.* Спортивная печать Российской Федерации. Формирование новой системы: 90-е годы : дис. ... канд. филол. наук / Баранов Вячеслав Владимирович ; Московский государственный университет. — Москва, 2001. — 200 с.

3. Башманова М. Ю. Особенности развития спортивной журналистики в Кыргызстане : дис. ... канд. филол. наук / Башманова Марина Юрьевна ; Кыргызско-российский (славянский) университет. — Бишкек, 2011. — 162 с.
4. Войтик Е. А. Спортивная журналистика : учебно-методическое пособие / Е. А. Войтик. — Томск : Издательство Томского государственного университета, 2004. — 81 с.
5. Гуськов С. Профессиональный спорт и российская действительность / С. Гуськов // Физическая культура и спорт в РФ. — 2000. — № 1. — С. 66—85.
6. Ислямов Д. Олимпийские игры современности: бизнес, политика или спорт? / Д. Ислямов // Педагогико-психологические и медико-биологические проблемы физической культуры и спорта. — 2007. — Т. 1. — № 2. — С. 158—162.
7. Люлевич А. А. Образ спорта в отечественных СМИ: социокультурный анализ : автореф. дис. ... канд. наук по культурологии / Люлевич Александр Александрович ; Российский государственный университет физической культуры, спорта и туризма. — Москва, 2006. — 21 с.
8. Михайлов С. А. Спортивная журналистика : учебное пособие / С. А. Михайлов, А. Г. Мостов. — Санкт-Петербург : Издательство Михайлова В. А., 2005. — 224 с.
9. Bethelmy R. Mundo deportivo a traves de la ventana del marketing / R. Bethelmy. — Mode of access: <http://www.buenastareas.com/ensayos/Deporte-Como-Negocio/811732.html> (accessed: 06.07.2021). — Title from the screen.
10. Fernandez J. Los goles del marketing del deporte / J. Fernandez // Imagen, comunicacion y deporte. Una aproximacion teorica. — Madrid : Vision Libros. — 2009. — P. 225—249.
11. García L. El futbol y la economía / L. García. — Mode of access: <https://www.buenastareas.com/ensayos/Economia-En-El-Futbol/1734230.html> (accessed: 15.07.2021). — Title from the screen.
12. Pérez M. Deporte o negocio? — Mode of access: <https://fundacionmelior.org/archivado/deporte-o-negocio/> (accessed: 21.07.2021). — Title from the screen.

Yuliia Sazonova

Conceptualization of sport as a business in the Ukrainian sports press of the XX—XXI centuries

The article considers the paradigm of sport as a socio-cultural phenomenon through the mode of business in the Ukrainian sports media during the XX—XXI centuries, outlines and substantiates the transformation of the image of sport as a business in Ukrainian journalism in the Soviet period and the independence era, describes the causes of sports and business. The Ukrainian sports media of the period of independence are determined, where the concept of sport as a business is most often presented, the most representative materials of conceptualization of sport as a business are analyzed and tokens related to the economic layer of Ukrainian vocabulary are determined. The characteristic dominants of publications representing the relationship between business and sports are outlined, and three information vectors of the paradigm of sports as a business are singled out: 1) information on the budget of clubs, sports organizations, companies, amounts of transfers and contracts of athletes and coaches; 2) information on the payment of fees, bonuses for successful performances; 3) advertising and information about sponsors, partners, investors, which are related to information that reveals the economic component of sports. Analyzed on specific materials and substantiated the symbiosis of media, public relations and advertising communication effect in the coverage of the image of sport as a business, argued the use of athletes' names in publications as an invariant of productive advertising and image technologies to create and position brand advertising for sports product, lobbying the image of certain organizations. The invariants of the symbiosis of the paradigm of sport as a business with other modes of sport (crime, entertainment, art) as a factor of expanding the variable range of sports and identified its sanogenic effect to enhance the effectiveness and efficiency of sports publications are identified and characterized.

Keywords: sport; paradigm; business; football; Ukrainian sports press; conceptualization; assimilation; public relations

References

1. Amirov R. (2004). Pyanyj "Sport". *Zhurnalist*, 9, p. 22.
2. Baranov V. V. (2001). *Sportivnaya pechat Rossijskoj Federacii. Formirovanie novoj sistemy: 90-e gody*. PhD. Moskovskij gosudarstvennyj universitet. Moskva.
3. Bashmanova M. Yu. (2011). *Osobennosti razvitiya sportivnoj zhurnalistiki v Kyrgyzstane*. PhD. Kyrgyzsko-rossijskij (slavyanskij) universitet. Bishkek.
4. Vojtik E. A. (2004). *Sportivnaya zhurnalistika : uchebno-metodicheskoe posobie*. Tomsk: Izdatelstvo Tomskogo gosudarstvennogo universiteta.
5. Guskov S. (2000). Professionalnyj sport i rossijskaya dejstvitel'nost'. *Fizicheskaya kultura i sport v RF*, 1, pp. 66—85.
6. Islyamov D. (2007). Olimpijskie igry sovremennosti: biznes, politikaili sport? *Pedagogiko-psiholicheskie i mediko-biologicheskie problemy fizicheskoi kultury i sporta*, T. 1, (2), pp. 158—162.
7. Lyulevich A. A. (2006). *Obraz sporta v otechestvennyh SMI: sociokulturnyj analiz*. PhD. Rossijskij gosudarstvennyj universitet fizicheskoi kultury, sporta i turizma. Moskva.
8. Mihajlov S. A. (2005). *Sportivnaya zhurnalistika : uchebnoe posobie*. Sankt-Peterburg: Izdatelstvo Mihajlova V. A.
9. Bethelmy R. (2021). *Mundo deportivo a traves de la ventana del marketing*. [Online], available at: <http://www.buenastareas.com/ensayos/Deporte-Como-Negocio/811732.html> [Accessed: 06.07.2021].
10. Fernandez J. (2009). Los goles del marketing del deporte. *Imagen, comunicacion y deporte. Una aproximacion teorica*. Madrid: Vision Libros, pp. 225—249.
11. Garcia L. (2021). *El futbol y la economia*. [Online], available at: <https://www.buenastareas.com/ensayos/Economia-En-El-Futbol/1734230.html> [Accessed: 15.07.2021].
12. Perez M. (2021). *Deporte o negocio?* [Online], available at: <https://fundacionmelior.org/archivado/deporte-o-negocio/> [Accessed: 21.07.2021].

Надійшла до редакції 5 серпня 2021 року

УДК 050.48Книгарь:398.8(=161.2)(049.32)
DOI: 10.36273/2076-9555.2021.8(301).30-40

Альона Хайло,

науковий співробітник відділу ретроспективної бібліографії

Книжкової палати України,

e-mail: biblio@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1216-7399>

Рецензії збірок пісенного фольклору на сторінках критико-бібліографічного часопису "Книгарь"

У статті проведено комплексне дослідження рецензій зі шпальт часопису "Книгарь", присвячених збіркам пісенних фольклорних текстів, до яких увійшла як авторська поезія, так і народні тексти, та окремим виданням текстів пісенного фольклору. Зокрема, до дослідження увійшли такі номери "Книгаря": 1, 3, 4, 6, 8, 12—13, 16, 20, 21. Оглядом проаналізовано попередні дослідження часопису, а саме низку віднайдених під час роботи праць, що охоплюють ширші теми: це дослідження на межі історії, історіографії, книгознавства, бібліографії, літературознавства та видавничої справи. Здійснено теоретичний розбір рецензії як жанру та коротко охарактеризовано рецензії "Книгаря" загалом. У дослідженні розглянуто власне тексти рецензій, відібраних за зазначеною тематикою, та здійснено їх аналітичний огляд. Виявлено імена та галузі діяльності рецензентів, які долучалися до критичного огляду та оцінювання збірок пісенного фольклору (фахівці у сфері музикознавства, фольклористики, літературознавства та педагогіки). З'ясовано методика оцінювання рецензованого твору друку, як вона залежить від спрямованості видання, а також від поля зацікавлень рецензента. Проаналізовано та систематизовано підходи вчених до критичного оцінювання видань і досліджено, які саме аспекти творів друку цікавили авторів рецензій.

Ключові слова: рецензія; "Книгарь"; пісенний фольклор; фольклор; збірки фольклору

Об'єкт дослідження: щомісячний критично-бібліографічний часопис "Книгарь".

Предмет дослідження: рецензії, присвячені збіркам пісенних фольклорних текстів, до яких увійшла як авторська поезія, так і народні тексти, й окремі видання текстів пісенного фольклору.

Постановка проблеми: комплексне дослідження рецензій, а саме: здійснити теоретичний розбір рецензії як жанру та коротко схарактеризувати рецензії "Книгаря" загалом; розглянути власне тексти рецензій, відібраних за визначеною тематикою та здійснити їх аналітичний огляд; виявити імена та особистості, галузь діяльності рецензентів; виявити та систематизувати підходи науковців до критичного оцінювання видань і з'ясувати, які аспекти творів друку цікавили авторів рецензій.

Джерельну базу дослідження становлять номери "Книгаря", що містять рецензії, а саме 1, 3, 4, 6, 8, 12—13, 16, 20, 21.

Актуальність дослідження визначаємо як високу. Попри те, що є низка праць, присвячених "Книгарю", вони зазвичай охоплюють ширші теми, зокрема дослідження на межі історії, історіографії, книгознавства, бібліографії, літературознавства та видавничої справи. Розвідок, що зосереджені лише на рецензіях вузької тематики та межують саме з фольклористикою, віднайдено не було.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. У науковому доробку Т. Гринівського знаходимо праці, присвячені дослідженню часопису. Враховуючи тему пропонованої статті, авторку найбільше заціка-

вили дві розвідки вченого, а саме: "Рецензія як основний жанр на сторінках часопису "Книгарь" [6] та "Книгарь" — спокійний і безсторонній літопис нашого письменства" [5]. У першій праці Т. Гринівський досліджує жанр рецензії на сторінках часопису: з'ясує, що взагалі становить собою жанр рецензії, розглядає різні підходи до його визначення та класифікації; виявляє, яке з визначень є найбільш влучним для текстів, уміщених у "Книгарі"; окреслює завдання рецензента. Щодо рецензій, уміщених безпосередньо на сторінках часопису, науковець вивчає їх характерні особливості та проводить статистично-тематичний аналіз рецензійних матеріалів.

Друга праця тематично ширша, оскільки Т. Гринівський розглядає не лише окремий жанр, а часопис загалом: подає його коротку характеристику, з'ясує причини виникнення й передісторію заснування, наводить інформацію про редакторів та авторів, структуру журналу, його тематичне охоплення, аналізує поліграфічне оформлення, вміст і тематичні рубрики.

Схожою є стаття М. Низового "Українська книжка в боротьбі за незалежність: "Книгарь" як літопис і мартиролог українського книговидання в роки визвольних змагань" [17], в якій автор також розглядає причини та передумови створення часопису, його структуру та вміст, дописувачів. У центрі цього дослідження перебуває не лише бібліографія чи книгознавство, а й історія: М. Низовий докладно висвітлює та пояснює історичне тло й події, під час яких виходив "Книгарь" і які

безпосередньо впливали на формування часопису та розвиток видавничої справи в Україні загалом.

Стаття Л. Поперечної "Книгарь" — енциклопедична (вміщена в "Українській бібліотечній енциклопедії"). Учена подає стислий опис видання; окреслює завдання та мету його творців; характеризує вміст; докладно описує структуру часопису; наводить прізвища авторів, які долучилися до створення матеріалів, а також сучасних дослідників, чиї праці присвячено "Книгарю"; зазначає про вплив щомісячника на розвиток тогочасного й нинішнього видавничого простору.

Виклад основного матеріалу дослідження. "Книгарь. Літопис українського письменства" — критико-бібліографічний часопис, що виходив щомісяця впродовж 1917—1920 рр. у київському видавничому товаристві "Час". Видання вважають першою спробою створення бібліографічного друкованого державного органу, що охоплював би інформацію про всю друковану продукцію, видану в Україні. Усього побачило світ 31 число журналу (окремі номери були здвоєні чи навіть строєні, адже їх випуск ускладнювали буремні історичні події тих років). Першим редактором став В. Королів-Старий (1917—1919 рр., за його редакцією вийшло 18 номерів часопису), другим — М. Зеров (1919—1920 рр., 13 номерів).

Потребу створення критико-бібліографічного видання зумовлював швидкий розвиток книговидавничої справи в період Української революції: відновлювали та навіть посилювали діяльність наявні видавничі осередки, виникали нові громадські й приватні видавництва та друкарні у великих і провінційних містечках. Відповідно зростала кількість друкованої продукції (хоча її якість, звичайно, була різною), а тому загострювалася проблема фіксації, систематизації, класифікації, оцінювання й розповсюдження інформації про випущену літературу, а також про новини та стан видавничої діяльності. Певною мірою критики стежили за випуском нових видань й уміщували рецензії в пресі, проте охоплення було недостатнім (ненаукові, маловідомі, невеликі чи провінційні книги могли оминати), до того ж бракувало централізації: для пошуку інформації про певний твір зацікавленому читачеві довелося б штудіювати, ймовірно, не одне видання. У вступній статті від редакції в першому номері "Книгаря" знаходимо підтвердження: "Раніш критико-бібліографічну роботу більш-менш регулярно вповняла наша загальна преса. Тепера ж змушена освітлювати найдокладніше питання життя політичного, що б'є таким повним джерелом, загальна преса просто не має місця і змоги в потрібній мірі виконувати це завдання. Тому виявляється справді пекуча потреба в спеціальному періодичному органі, який би займався виключно справами видавництва, був би спокійним і безстороннім літописом нашого письменства і давав би змогу кожному, кому близькі інтереси нашої

літературної творчості, бути в курсі цієї справи" [2, с. 2]. Окрім того, створюючи часопис, редакція керувалася не лише науковими інтересами, а й просвітянськими: "Почувається необхідність, щоби ті нові видання, якими заливається наша провінція, були розглянуті тими чи іншими знавцями, в тій чи іншій мірі оцінені, або принаймні кимось зазначені, аби ширші кола могли ознайомитись з тим, що є, чи має бути на нашому книжковому ринку. Це тим більше потрібно тепер, коли, з причин великого попиту, є небезпека, що всілякі спекулянти постараються використати момент і підсунути меншим братам незрячим замість справжньої літератури — макулатуру" [2, с. 2]. Коротко завдання "Книгаря" влучно було окреслено також в анотації, надрукованій на останній сторінці здвоєного номера, який, на жаль, став завершальним: "Книгарь" при участі відомих українських письменників і знавців з різних спеціальностей дає оцінку кожного видання; оповідає про його зміст, зазначає його якості й хиби. ...Подає повні відомості про діяльність всіх українських видавництв; оповіщає про всі наміри й плани кожного видавництва; про всі книжки, що вийшли або мають вийти" [1].

Оскільки засновники часопису мали на думці охопити якнайбільше видань, не обмежуючись конкретно тематикою, то до роботи долучили понад 500 критиків із різних галузей. Звісно, у статті неможливо перелічити всіх, проте для ілюстрації авторитетності й ваги рецензій "Книгаря" та викладених у них думок наведемо окремі імена рецензентів: В. Королів-Старий, М. Зеров, М. Бурачек, Ф. Ернст, С. Єфремов, С. Кондра, О. Кошиць, А. Кримський, М. Леонтович, О. Олесь, С. Петлюра, М. Сагарда, І. Свенціцький, С. Сірополко, О. Стещенко, Д. Ревуцький, І. Айзеншток, П. Богацький, Д. Дорошенко, П. Зайцев, М. Івченко, О. Левицький, Ю. Меженко, О. Мицюк, М. Плевако, В. Романовський, С. Русова, Л. Старицька-Черняхівська, М. Шаповал і багато інших. Отже, як бачимо, у рецензуванні брали участь видатні діячі української культури, письменства, найрізноманітніших галузей науки, представники громадського та українського руху.

Згідно з дослідженням Л. Поперечної, часопис можна поділити на три основні блоки: перший — статті (орієнтовані на широкі кола читачів), в яких розкрито питання художньої літератури, літературної критики, історії української книги, книжкової культури та видавничої справи; другий — репрезентовано невеликими різноманітними рубриками, як-от: "Видавнича хроніка", "Огляд преси", "Літературне життя" ("Звістки і чутки"), "Всячина" та "Листування редакції" (стислі відповіді на листи), оповістки (на кшталт сучасної книговидавничої реклами); третій — найбільший за обсягом, бібліографічний, який, власне, й містив рецензії та огляди на нові видання, видрукувані в Україні [18]. Кількість прорецензованої літератури — приблизно 1100 назв [15]. Цей блок

складався з розділу "Критика і бібліографія", а рецензії публікували в тематичних підрозділах: "Агітаційні видання", "Біографії", "Видання для дітей", "Економіка", "Етнографія", "Збірники", "Інформаційні видання", "Історія", "Історія літератури", "Календарі", "Кооперація", "Красне письменство (белетристика)", "Критичні розвідки", "Медицина", "Мистецтво", "Мовознавство", "Музика", "Педагогіка і школа", "Поезії", "Популярно-наукові видання", "Публіцистика", "Релігія і церква", "Сатира і гумор", "Сільське господарство", "Словники", "Справочники", "Театр і п'єси", "Українська преса", "Художні видання", "Часописи". Перелік рубрик не був сталим для кожного номера "Книгаря": деякі з'являлися лише один чи кілька разів (наприклад, "Етнографія"), до того ж рецензії часто уміщували не в тій підрубриці, де вони мали бути за змістом видання. Часопис критикували за такий жанровий поділ (замість децимальної системи класифікації друкованої продукції, поширеної в Європі). Пояснювалося це тим, що "поки українська книжкова продукція не ступила цілком на європейський шлях, — ділити весь критико-бібліографічний матеріал на більше число розділів, беручи до уваги: 1) що у нас переважно видаються популярно-наукові книжки і 2) що наш читач звик вимагати певних родів літератури, як-от — "історичні оповідання", "п'єси для театру", "поезії" і т. п. Деякого часу і далі "Книгарь" додержуватиме цього поділу книжкового матеріалу" [6, с. 28].

Кількість рецензій, виявлених у рубриці "Критика і бібліографія" під час роботи з часописом, — 716 (охоплюючи рецензії книжок і періодичних видань, поданих окремою рубрикою). З них 18 рецензій присвячено збіркам пісенних фольклорних текстів або тим, до яких увійшла як авторська поезія, так і народні тексти, а також окремим виданням текстів пісенного фольклору. Кількість збірок у цих рецензіях — 32 (в окремих із них автори надають відгук не на одне, а на кілька схожих за тематикою видань). У пропонованій статті розглядатимемо саме їх, однак спочатку слід приділити увагу теоретичним питанням і проблемам щодо жанру рецензії як такого й принагідно рецензії власне у "Книгарі".

Рецензенти мали надати безпосередню об'єктивну оцінку виданню, адже рецензія — це "жанр літературної критики, що розглядає й поціновує конкретні твори, визначає їх вартість, аналізує компоненти, вказує на допущені, на думку критика, хиби, має широкий тематичний діапазон, а наукова рецензія характеризується також актуальністю висвітлюваної проблематики і глибиною порушених питань" [6, с. 26]. Проте єдиної форми, певних обмежень і конкретного шаблону для створення рецензій у "Книгарі" не було, тобто певною мірою структура текстів була довільною. У сучасних визначеннях жанру рецензії серед характеристик наводять лаконічність викладу та стрункість побудови [24] чи "семантико-композиційна структура рецензії — ста-

більна і стандартна (інваріантна), бо становить єдність таких композиційних елементів (тем), як заголовок, вступ, основна частина, висновок" [29, с. 93]. Водночас на практиці не всі рецензії однакові за формою, інакше б не було їх різних видів, які розглянемо далі. Головне завдання рецензії — надати оцінку твору, а структура, хоча й має містити обов'язкові елементи, може бути довільною: "Здебільшого рецензія складається зі стислого введення у проблему вивчення, викладу змісту рецензованого видання, критично-аналітичної частини і оцінювального резюме. Проте зазначені структурні елементи іноді подаються у різній послідовності, а деякі можуть бути відсутні" [28, с. 100]. Це стосується й рецензій початку ХХ ст., коли жанр активно розвивався.

Щодо класифікації та видів рецензій, у наукових дослідженнях наявні різні підходи до цього питання (як серед учених у межах однієї наукової дисципліни, так і залежно від того, до якої дисципліни, власне, дослідження належить). Так, у "Літературознавчій енциклопедії" виділяють такі різновиди рецензій: коротка (відгук), реферативна, проблемна, звичайна газетна (журнальна), публіцистична полемічна стаття, розгорнута анотація, ліризоване есе, діалог, фейлетон, памфлет, жарт, лист, авторецензія, репліка [24].

Якщо звернутися до праць не суто літературознавчих, а до таких, наприклад, що межують з історіографією, то можемо віднайти інші класифікації. Зокрема, І. Гирич, досліджуючи критико-бібліографічний доробок М. Грушевського подає класифікацію, що розділяє рецензії на види залежно від їхньої форми, розміру, головної мети та кількості аналізованих творів (у межах однієї рецензії): рецензійна стаття; проблемно-рецензійна стаття; оглядова рецензія; звичайна рецензія; вибірково-оглядова рецензія; замітка [4]. О. Ясь у дослідженні "Рецензія у науковій творчості історика: проблеми різновидів та функціонального призначення" здійснює класифікацію рецензій на основі їх функціонального призначення та адресної спрямованості, виділяючи такі види: бібліографічні чи рецензійні нотатки; власне рецензійні замітки; відгуки на кваліфікаційні студії та інші праці, в яких подається формальний висновок-оцінка; критично-бібліографічні огляди; рецензійні статті; рецензії-трансформери чи рецензійні розвідки з подвійною видовою належністю (рецензії-есеї, рецензії-монографії тощо) [28, с. 127].

Т. Гринівський, досліджуючи рецензії на шпальтах "Книгаря", спочатку розглядає різні підходи до класифікації, наявні в сучасній науці. Порівнявши окремі з них, учений доходить висновку, що найвмотивованішою та найповнішою є класифікація, подана в "Літературознавчій енциклопедії", а також схожа з нею класифікація літературознавця та письменника Ю. Бурляя. Останній у праці "Основи літературно-художньої критики" поділяв рецензії так: "Вважаємо,

що нині існують такі різновиди жанру рецензії в пресі: анотація, коротка рецензія і її видозміна — відгук; реферативна рецензія, звичайна газетна (журнальна) рецензія; проблемна рецензія-стаття; рецензія-есе; рецензія-діалог; рецензія фейлетон і її видозміна — рецензія-памфлет; рецензія-жарт (рецензентська усмішка); авторецензія; рецензентська репліка" [6, с. 27].

Щодо класифікації власне рецензій "Книгаря", Т. Гринівський, використовуючи обраний ним розподіл, відносить їх до рецензій-відгуків і проблемних рецензій-статей. Цікаво, що інші наведені класифікації у цьому разі також доцільно застосувати: за класифікацією, запропонованою О. Ясем, рецензії часопису можна віднести до бібліографічних чи рецензійних нотаток і власне рецензійних заміток, а згідно з класифікацією І. Гирича вони найбільше підпадають під характеристики звичайної рецензії та замітки, також можна віднайти вибірково-оглядові та оглядові рецензії.

Різняться рецензії й за розміром, про що зазначає Т. Гринівський: від коротких, на кілька рядків, в яких рецензент міг подавати лише опис змісту рецензованого видання та висловлювати власне враження від книги, до середніх (пів сторінки—сторінка) і великих (від сторінки й більше), в яких автори можуть подавати розгорнутий і докладний аналіз твору, визначати його актуальність, оцінювати видання та його оформлення й мову, виявляти особисте ставлення до теми та навіть проводити наукові дослідження [6, с. 27]. Яку саме форму рецензії обрати, якою вона буде за обсягом та які питання щодо твору порушуватиме, кожен автор вирішував самостійно. Виходили рецензії невдовзі після появи видань.

Окрім аналізу й оцінювання власне твору, а також його поліграфічного оформлення, рецензенти "Книгаря" визнавали чи заперечували думки письменника, висловлювали суб'єктивні враження й погляди на тему, порушену в рецензованій книзі, заглиблювалися в неї ґрунтовніше, подавали додаткову інформацію. Заголовки всіх наведених у часопису рецензій типові — це бібліографічні описи рецензованих видань, що було характерною рисою критичного жанру початку ХХ ст., як зазначає Н. Яценко у статті "Жанрово-стильова специфіка наукової рецензії". Такі заголовки спрощували пошукову роботу для читача, адже одразу ставало відомо, про яку книгу йтиметься в рецензії [29, с. 94].

До 18 рецензій, відібраних за тематикою запропонованої статті, увійшли різні відгуки — і за структурою, і за обсягом (репрезентовано всі три розміри, виділені Т. Гринівським: короткі, середні та великі), і за ознакою, що саме та як аналізував рецензент, які аспекти видань його цікавили. Оцінки рецензованих творів друку також різняться, наявні як об'єктивні, так і суб'єктивні думки критиків щодо порушеної у творі теми.

Отже, у відібраних рецензіях проаналізовано 32 друкованих видання, зокрема збірки пісенних фольклорних текстів чи збірки, що містять і авторську поезію, і народні тексти, а також окремо видані фольклорні пісенні твори. Одразу зазначимо, що йдеться не лише про традиційний фольклор, а й про стрілецькі, революційні та робітничі пісні (в одній із попередніх праць авторка висвітлювала суперечливе питання, чи можна розглядати революційні пісні як фольклор¹). Окрім того, також наявні кілька книг, в яких, oprіч пісенних фольклорних текстів, містяться прозові жанри. Для зручності перелічимо рецензовані видання, розділивши їх тематично на два блоки:

— *видання пісенних текстів традиційного фольклору (збірки та окремі видання):* "Ой летять, летять три соколи: дві українські народні пісні для мішаного хору" та "Біду собі купила: дві українські народні пісні для мішаного хору" в аранжуванні О. Кошиця (обидві 1918 р. видання); "Дітські пісні, казки й загадки" (1917), укладені М. Лободовським; "Дві колядки" (1917), аранжовані В. Ступницьким; "Дзелень-Бом!": збірка віршів для діток шкільного віку" (рік не зазначено), складена слухачками українками Київського Фребелівського педагогічного інституту, з передмовою С. Русової та вступною статтею В. Чередниченко; збірки "Думи кобзарські" (1917) та "Колядки" (1918, 2-ге вид.), укладачів яких не зазначено; два томи "Народних мелодій з голосу Лесі Українки" (1917), що їх записав та упорядкував К. Квітка; "Перший і другий десятки народних українських пісень П. Демуцького" (1918; йдеться про дві книги, але в рецензії їх записано під однією назвою, тобто одним бібліографічним описом, лише з двома порядковими номерами попереду, що вказує на два рецензовані видання); "Сніжинки: різдвяний збірничок (вірші, оповідання, колядки і щедрівки з нотами). Збірничок перший (Різдво)" (1917), який уклад М. Рудинський; "Ой видит Бог: українські колядки", "Небо й земля: українські колядки", "Мир і радість: українські колядки", "В Різдво о півночі: українські колядки", "З днем рощення: українські колядки", "Пане господарю: українські колядки" (усі 1917), зібрані й записані Л. Кудрицьким; "Чайка (дума чорноморська). Про боритона" (1918), що її записав та аранжував О. Кошиць; "Українські думи та пісні історичні" Д. Ревуцького (1919);

— *збірки стрілецьких, жовнірських, революційних і робітничих пісень (до окремих із них входить також авторська поезія):* "Розпалися пути віковії, прокинулись люде: збірник українських поезій про волю" (1917); "Пісне, вітаймо свободи зорю" (1917); "Наша пісня" (1916); "Вільне слово (поезії і пісні)"; "Пісні вільної України"; "Пісні волі"; "Українські пісні волі"; "Soldatenlieder: жовнярські пісні Осипа Юрія Федьковича, поручника у війні з Італією 1859 р." (1915), тексти відібрав В. Щурат й аранжував

¹ Вісник Книжкової палати. 2020. № 6. С. 22—30.

Ф. Колесса; "Українські революційні пісні 1905 р. і раніше", зібрані М. Домонтовичем; "Збірка українських національно-революційних пісень" (2-ге вид.), яку впорядкував М. Процай; "Ще не вмерла Україна: збірка патріотичних і революційних пісень" (1917); "Пісні" (1917).

Щодо авторів рецензій, то маємо 13 імен: живописець і мистецтвознавець М. Бурачек; фольклорист та музикознавець Мик. Грінченко; редактор "Книгаря", письменник і громадський діяч В. Королів-Старий (під псевдонімом В. Д—кий); письменник, мовознавець та педагог О. Діхтяр; музикознавиця й літературознавиця Н. Трикулевська-Дубровська; композитор та етнограф О. Кошиць; педагог і літературознавець М. Марковський; музикознавець та фольклорист Д. Ревуцький; композитор, педагог і музикознавець Л. Ревуцький; видавець та суспільний діяч Ю. Тищенко (під псевдонімом Ю. Сірий); композитор і хоровий диригент К. Стеценко. Як бачимо, збірки пісенного фольклору здебільшого рецензували фахівці в галузі музикознавства, фольклористики й літературознавства (з наведеного списку найбільше вибивається М. Бурачек, проте він був одним з авторів рецензії й розглядав саме художнє оформлення книги, тоді як текстове наповнення оцінював О. Діхтяр). Слід виокремити також педагогіку (що не дивно — частину рецензованих видань призначено для дітей). Оскільки певні критики є авторами кількох рецензій, в аналітичному огляді досліджуваного матеріалу вважаємо за доцільне відштовхуватися не від кожної окремої рецензії, а від рецензента (що дасть змогу викладати матеріал більш стисло та конкретно).

В. Королів-Старий рецензував усі збірки революційних і робітничих пісень, перелічених вище, у другому тематичному блоці "Збірки стрілецьких, жовнірських, революційних та робітничих пісень", окрім двох ("Soldatenlieder: жовнірські пісні Осипа Юрія Федьковича, поручника у війні з Італією 1859 р." і "Наша пісня"). У рецензіях видання згруповано (адже їхня тематика одна й та сама), і хоча вчений прорецензував 10 збірок, рецензій — лише 4 [9—12]. За обсягом вони короткі й переважно суто описові: В. Королів-Старий перелічує пісні та поезії, вміщені у збірках, надає характеристику оформленню: "Безсистемно складені, цілком не зредаговані, наспіх, абияк видані з силою помилок і безграмотностей" [12, с. 152]; "Окремо від інших треба поставити збірничок "Робітничі пісні", так чепурно, з любов'ю виданий, так старанно й уважно зредагований" [12, с. 152]; "Акуратно й чепурно видано цей збірничок" [9]. Редакція "Книгаря", як зазначалося, переймалася проблемою зниження якості видань за зростання їхньої кількості (особливо від провінційних видавництв). Частину рецензованих збірок було видано "Просвітами", зокрема й провінційними, і В. Королів-Старий приділив цьому особливу увагу (адже жодне інше видавництво: "Друкарь", "Криниця", "Рідна стріха" —

він не називав у досліджуваних рецензіях, навіть якщо видану ним збірку також піддавали критиці): "...кілька видано "Просвітами". Маємо ще два, знову-таки під тою почесною маркою, яка накладає на видавців певний обов'язок, на превеликий жаль, цілком не виконаний"; "...зовсім прикро бачити на таких недоладних книжечках високу марку українського товариства "Просвіта" [12, с. 152]. Грунтовного аналізу чи критики поданих у збірках текстів учений зазвичай не подає. У разі схвальної оцінки відібраних до книг матеріалів та їхньої якості В. Королів-Старий обмежується кількома позитивними епітетами, тоді як негативно оцінені тексти рецензент розглядає прискіпливіше (і навіть подає цитати з них): "М. Домонтович під недотепним заголовком умістив дюжину віршиків, половина яких не мають нічого спільного або з революцією, або з поезією"; "Не менш підозрілі поезії й у збірочці М. Процай" [12, с. 152]. Учений також надавав коментарі про те, чи на часі були певні публікації, чи вже застаріли, а в першій рецензії до збірок наголосив, що раніше видання таких текстів було неможливим, забороненим. Розглянуті рецензії В. Короліва-Старого у "Книгарі" вміщено в підрозділі "Поезії".

Дві інші збірки революційних і жовнірських пісень прорецензувала Н. Трикулевська-Дубровська, й, на відміну від публікацій В. Короліва-Старого, статтю вченої (одну на дві збірки) розміщено в підрубриці часопису "Музика". Одразу можна помітити, що методика оцінювання твору друку відрізняється: хоча рецензія менша за сторінку, тобто також належить до коротких, на початку подано вступну частину, в якій музикознавиця розмірковує про мистецтво й те, як на його популяризацію впливають мистецькі твори: "...в мистецтві, в тих творах, що їх призначено для широких мас, не повинно бути ні одної фальшивої риси, жодного дисонансу, нічого такого, що могло би образити природне чуття гармонії в людині. Такі твори мусять бути зредаговані і вибрані найбільш освіченими спеціально людьми, бо вони мають велике виховуюче значення" [27, с. 477]. Більше того, авторка проголошує не просто важливість ширити культуру серед людей, а й виражає свою громадянську позицію, висловлюючи думку, що її покоління має ставитися до якості мистецьких творів особливо прискіпливо: "В нашій молодій державі, де відбуваються тепер закладини всіх галузей соціального життя, кожен крок важить тричі більше, ніж звичайно" [27, с. 477]. У висновку Н. Трикулевська-Дубровська стверджує, що кожен мистецький твір, зокрема й музичної літератури, доцільно розглядати, оцінюючи його користь для суспільства та держави. І саме з цього боку музикознавиця підходить до критичної оцінки виданих за кордоном збірок "Наша пісня" (1916, "Союз визволення України") та "Soldatenlieder: жовнірські пісні Осипа Юрія Федьковича, поручника у війні з Італією 1859 р." (1915), тексти для якої відібрав В. Щурат й аранжував

Ф. Колесса. Видання, на думку рецензентки, "лишають по собі досить сумне враження" [27, с. 477]. Н. Трикулевська-Дубровська аналізує і тексти пісень, і подану до них музику: "Містить кілька, правда, популярних пісень народніх (це, розуміється, найкраще), а так само пісні, вигадані різними авторами — і це саме той матеріал, який варто було б зі збірки викинути"; "Деяких пісень подані далеко не колоритні варіанти, замість кращих"; "І демократично-патріотичного змісту слова не заступають убогості музичної думки"; "Помилки в записові мелодії, мабуть, коректурні, бо їх насіяно чимало всюди" [27, с. 478]. Другу збірку авторка розкритикувала також за "політичні анахронізми", як-от портрет австрійського цісаря на першій сторінці, а особливо за кілька пісенних текстів, присвячених йому: "Шкода, що декотрі думки, передані Колесою, перейняті неідробленим ліризмом, зворушливою елегійністю, з хулавими українськими зворотами замішалися між "ті діфірамби" цісареві Австрійському" [27, с. 478].

Дві короткі рецензії Л. Ревуцького також розміщено в підрубриці "Музика": одна на видання "Чайка (дума чорноморська). Про боритона" (1918), друга — одразу на два твори друку, а саме "Ой летять, летять три соколи: дві українські народні пісні для мішаного хору" та "Біду собі купила: дві українські народні пісні для мішаного хору" (обидві 1918 р. видання). Усі рецензовані твори аранжував О. Кошиць, і Л. Ревуцький насамперед розглядає саме музичний аспект. Композитор описує та коментує аранжування, активно послуговуючись музикознавчою термінологією: "Виконується пісня *andante* (помалу)"; "Головну мелодію починають вести дисканти, потім до них пристають альти, а ще пізніше — басы"; "Приспів і третю частину зроблено, як і першу, у мінорі" [22]; "Вся інтродукція нагадує своїми держаними квинтами, з різними фігураціями вгорі, ті деталі, що можна чути від бандуристів" [23]. Музикознавець лише побіжно торкається тестів (хоча також зазначає, де та від кого О. Кошиць записав ці народні пісні), а поліграфічне оформлення видань і коректуру зовсім залишає поза увагою. Л. Ревуцький високо оцінив роботу О. Кошиця, і єдиним зауваженням стала пропозиція, що до тексту думи варто було надати певні пояснення (тобто музики та аранжування критика не стосувалася).

Протилежну оцінку здобули видання "Українських колядок", що їх зібрав і записав Л. Кудрицький (віднайти інформацію про автора не вдалося) від К. Стеценка. Середню за обсягом рецензію написано одразу на всі шість творів друку, виданих 1917 р. Українською видавничою спілкою. Рецензент ушент розкритикував і музику (аранжування, а також те, як пісні розкладено для хору), і тексти, і поліграфічне оформлення. Найприскіпливіше К. Стеценко аналізує та розбирає саме музичну частину видань, виявляючи низку проблем і хиб, яких припустився Л. Куд-

рицький: "Гармонізація примітивна, місцями зовсім немилословна і малограмотна [...], а взагалі — суто дилетантська"; "В цій же колядці д-ій Кудрицький вжив провінціального дешевенького ефекту, примусивши басів під час співів тенорами слів "Благовістуй в Назареті" вигукувати на протязі 4-х тактів слово "колядка, колядка, колядка" [25, с. 476]. Рецензент також висловив сумніви щодо народного походження окремих творів, текст яких "свідчить тільки про близьке знайомство записувача з благочестивими віршами, які містяться в журналах "Странник", "Духовная беседа" і подібних виданнях" [25, с. 476]. Зазнали критики "Українські колядки" й через відсутність редагування, велику кількість помилок у нотах, а також через розбіжність у розташуванні тексту й нот.

Середньою за обсягом є і рецензія Мик. Грінченка на два видання народних українських пісень П. Демуцького (у кожній збірці по 10 пісенних текстів), яку також розміщено в підрозділі "Музика". На початку критик висловив радість від появи цих творів у друці, надаючи їм високу оцінку: "До того величезного скарбу, що ми маємо, П. Демуцький приніс і свою лепту і, треба сказати, його праця має свою вартість, як з боку музичного, так і літературного. Тут багато оригінального, своєрідного, а може й нового" [7, с. 767]. Мик. Грінченко ретельно проаналізував тексти та музику окремих пісень зі збірок і високо оцінив працю П. Демуцького, особливо схвалюючи збережені народні звучання й характерні звороти. Найбільше рецензента зацікавили релігійні та обрядові жанри (псалми, канти, колядки): "В них багато своєрідної краси, тої краси, згуків, що так приваблює, чарує — в них так багато народної правди" [7, с. 767]. Поліграфічне оформлення збірок Мик. Грінченко ставить у докір (видання авторське), адже вони погано зредаговані та мають багато помилок. Проте наприкінці висловлює побажання, аби П. Демуцький продовжував працювати в цьому напрямі, а також радить читачам ці видання народних пісень.

Рецензію Ю. Тищенка, підписану псевдонімом Ю. Сірий, на друге видання збірника "Дзелень-Бом!": збірка віршів для діток шкільного віку" надруковано в підрозділі "Видання для дітей". У вступі рецензент інформує про те, що перше видання повністю розійшлося менш ніж за рік (що вважає "показчиком його вартості" [26]). Критик подає коротку характеристику книги, зауважує також і про укладачів: "Як видно з передмови і вступної статті збірника, складачі його добре розуміли психологію тої аудиторії, яка буде слухати й читати цю книгу" [26]. Зміст і матеріал збірки Ю. Тищенко загалом схвалює (колядки, коліскові, казки тощо), але водночас зазначає, що гарних текстів не так багато, натомість є кілька творів, що, на його думку, варто було б вилучити (проте, "їх мало і книжці великої шкоди вони не роблять" [26]). Інше зауваження стосується структури видання, а

саме відсутності розділів і суцільного викладу матеріалу. Рецензент окреслює основну аудиторію книги: діти молодшого віку, неграмотні та грамотні діти. Поліграфічний бік видання також дістав загалом схвальну оцінку. Прокоментував Ю. Тищенко й художнє оформлення: "Оздоблення хоч і з оригінальними малюнками, але з художнього боку досить невдалими" [26].

Оцінку художнього оформлення та ілюстрацій віднаходимо також у рецензії на видання "Дітські пісні, казки й загадки" М. Лободовського. Цю велику рецензію так само надрукували в підрубриці "Видання для дітей", і складається вона з двох частин, а по суті — із двох різних критичних текстів: рецензії О. Діхтяря на працю М. Лободовського й текстове наповнення книги, а також рецензії М. Бурачека на ілюстративний матеріал книги, роботи художника П. Холодного [3]. У вступній частині О. Діхтяр припускає, що збірку видавали як читанку для дітей — для дошкільного виховання чи для школярів. Проте, на думку рецензента, на момент виходу книги вже було випущено у світ достатньо гарних читанок, і видання такої якості, як рецензоване, вже не на часі: "Поки вийшла ця книжечка, ми розжилися вже на досить добрі читанки задля початкових шкіл та ще й декількох авторів на вибір" [8, с. 138]. Окрім того, рецензент зауважує, що це видання — вже друге, про що з незрозумілих причин не зазначено. В основній, критичній частині рецензії автор ґрунтовно аналізує різножанровий вміст збірки, приділяючи увагу всім жанрам. Розподілу на розділи у книзі немає (що О. Діхтяр також критикує), але рецензент самостійно порохував усі тексти та аналізував їх окремими блоками. Щодо пісенних текстів, їх у збірці 40 (без нот). Оцінює О. Діхтяр і оформлення книги, зокрема відсутність редагування, навіть попри те, що видання вже друге. Загалом рецензована книжка дістала негативну оцінку. М. Бурачек, зі свого боку, зосереджує увагу винятково на аналізі ілюстрацій П. Холодного, а також їх відтворенні у виданні, тобто якості друку та поліграфії, котрі сильно розкритикував.

Дві рецензії О. Кошиця надруковано в підрозділі "Музика". Першу, коротку за розміром, написано на видання "Дві колядки", аранжовані В. Ступницьким. Критик схвально відгукується про композитора та його діяльність: "Творів у нього небагато, але вони свідчать, автор добрий музикант і добре розуміється на техніці музичного письма"; "Визначив себе, як добрий аранжувальник народної пісні" [13, с. 216]. О. Кошиць розглядає видання саме з погляду музикознавця, тобто, подібно до Л. Ревуцького, приділяє увагу винятково аналізу музики, не зачіпаючи текстів. Рецензент позитивно оцінює твори, проте критикує за відчутний вплив російської школи (що для аранжування українських народних пісень вважає особливо недоцільним), а також висловлює лаконічне зауваження щодо поліграфічного оформлення: "Видано

літографічним способом і дуже препогано з зовнішнього боку" [13, с. 217]. Попри ці недоліки, підсумкова оцінка творів друку схвальна, і О. Кошиць висловлює надію, що автор продовжуватиме працювати в обраному напрямі.

Друга рецензія О. Кошиця велика — трохи більша за чотири сторінки, — адже присвячена двом томам видання "Народні мелодії з голосу Лесі Українки", які записав і впорядкував К. Квітка. Збірки значущі та цінні, тому й не дивно, що рецензія на них межує з невеликою науковою розвідкою: окрім аналізу та оцінки творів, О. Кошиць висловив власні міркування щодо стану народної пісні та її наукового вивчення, тобто всебічно проаналізував ситуацію з "музичною етнографією" в Україні. Твори друку рецензент оглядає ретельно: подає докладний опис вмісту (кількість сторінок, пісень загалом і текстів кожного пісенного жанру зокрема), наводить усі прізвища, на які К. Квітка посилався в наукових розвідках про певні пісні. Музикознавчого аналізу записаних мелодій О. Кошиць не здійснює, проте перелічує номери найкращих, на його думку, пісень, та зазначає: "Що торкається музичного боку збірника, то матеріал, уміщений в йому, носить характер окремої місцевості. З цього боку збірник, можна сказати, набирає наукової ваги, як чудовий поведар для дослідувача етнографії" [14, с. 766]. Критик також припускає, що матеріал записано "не просто в народі, а од інтелігентного виконавця" [14, с. 766]. Щодо поліграфічного оформлення, то О. Кошиць згадує його лише на початку, як "досить негарно видану книжечку" [14, с. 762]. Проте наукова й мистецька вага збірника, схоже, "перекрили" цей мінус, і видання здобуло високу й схвальну оцінку.

Чотири рецензії Д. Ревуцького потрапили в різні підрубрики "Книгаря", як-от "Поезії", "Видання для дітей", "Музика", й, відповідно, стосувалися видань: "Думи кобзарські", "Сніжинки: різдвяний збірничок (вірші, оповідання, колядки й щедрівки з нотами). Збірничок перший (Різдво)" і "Колядки". Рецензію — середню за обсягом — на збірку дум "Думи кобзарські", укладача якої у виданні "Сіяч", як і в рецензії, не зазначено, певно, віднесли до "Поезії" з кількох причин: хоча думи — ліро-епічний жанр, проте переважає епічний елемент, а також у збірці немає нот (наприклад, рецензія Л. Ревуцького на думу "Чайка" в аранжуванні О. Кошиця, яку розглянули вище, була саме в "Музиці"). У невеличкому вступі Д. Ревуцький зазначає, що можна зрозуміти причини, через які "Сіяч" видав збірку: зростання попиту на українську книгу; дефіцит авторитетних видань дум; потреба випустити недорого збірку дум для шкіл [19, с. 323]. Водночас рецензент розкритикував видання через низку вад: переплутані та "склесні" варіанти дум із різних джерел (до того ж часто невдало та нелогічно, що Д. Ревуцький демонструє на прикладах текстів зі збірки); авторські перероблення текстів не зазначено, немає жодних наукових пояснень і коментарів, велика

кількість коректурних помилок. Наприкінці вчений робить висновок навіть про видавництво: "По цій книжці і по інших виданнях "Сіяча" можна бачити, що видавнича техніка дуже ще не удосконалена в товаристві, і його видання поки відгонять "провінціалізмом" [19, с. 324].

У короткій рецензії на "Сніжинки: різдвяний збірничок (вірші, оповідання, колядки і щедрівки з нотами). Збірничок перший (Різдво)" Д. Ревуцький описує його зміст; подає інформацію, що Педагогічне бюро Полтавського губернiального земства, яке випустило збірку, поставило за мету друкувати такі книжечки до різних свят року; схвально характеризує оформлення видання. Окремо згадує й ноти, наявні у збірці: "Ноти для колядок та щедрівок взято з відомих збірників Лисенка і Стеценка, розклад їх простий і пристосований до дитячого виконання" [21].

Рецензія на збірку "Колядки", що містить 12 колядок і 2 щедрівки, більша за обсягом, і її можна віднести до середніх. Д. Ревуцький проводить музикознавчий аналіз, розбираючи здебільшого музику, а не тексти, хоча і їм приділяє увагу. Більшість пісень узяті зі збірок Лисенка або Стеценка (із невеликими змінами чи без них), що коментує рецензент, порівнюючи варіанти текстів і мотивів (до окремих він висуває зауваги та зазначає, який матеріал з якого збірника слід було взяти). Загалом зміст книги дістав позитивну оцінку, лише з окремими заувагами, як-от: "Тексти колядок добрано гарно, хоч і в текстах і в гармонізації пісень можна помітити надмірний нахил укладача до "Богогласника" і від народної творчості" [20, с. 1307]. У ще одному коментарі Д. Ревуцький зауважує, що у творах віддзеркалено не всі головні моменти Різдвяних свят, тоді як інші повторюються по кілька разів. Поліграфічне оформлення також здобуло позитивний відгук: "Видано книжечку дешево й чистенько. Друкарських помилок мало" [20, с. 1308]. Рецензент зосереджував увагу й на оформленні нот: "Ноти розкладено просто, так що можна цю книжечку рекомендувати й для шкільного життя" [20, с. 1308].

Остання рецензія, яку розглянемо у пропонованому дослідженні, — це великий відгук М. Марковського на книгу "Українські думи та пісні історичні" Д. Ревуцького. Видання складається з великої наукової розвідки, тобто є фольклористичною працею, але основну його частину все ж становлять тексти дум і різножанрових народних пісень (а також нот до частини текстів), тому й рецензію на цю збірку розглянемо докладніше. Хоча, як з'ясувалося під час роботи над пропонованою розвідкою, редактори "Книгаря", оцінюючи твори друку, зосереджували увагу саме на науковій розвідці Д. Ревуцького, адже критичний огляд на неї вміщено в підрозділі часопису "Історія письменства і критика". Крім того, М. Марковський — літературознавець і педагог, а не фольклорист чи музикознавець, тому в рецензії насамперед оглядає та аналізує саме фольклористичну частину видання (а також оцінює його з погляду педагогіки),

тоді як текстове наповнення розглядає побіжно, а музику та нот не торкається взагалі. У вступній частині рецензент зауважує, що потреба в такій збірці вже давно відчувалася в нашій літературі, і навіть згадує видання "Думи кобзарські", посилаючись на рецензію Д. Ревуцького на цю книгу (її розглянуто вище). Зазначену рецензію надруковано у "Книгарі" 1918 р., а працю Д. Ревуцького "Українські думи та пісні історичні" — 1919 р. Найімовірніше, це лише збіг, проте припущення, що на створення цієї праці вченого нашттовхнуло написання рецензії на "Думи кобзарські", вважаємо цікавим. У передмові до своєї праці Д. Ревуцький нічого про це не зазначав, хоча передмова, датована також 1918 р., повторює окремі думки, які вчений висловлював у рецензії. Повертаючись до М. Марковського, варто зазначити, що вчений надав суперечливу оцінку праці Д. Ревуцького й висунув низку зауважень до фольклористичної розвідки, а також до видання загалом. Рецензент оцінює книгу з двох аспектів: наукової цінності та педагогіки (з погляду педагогіки книга зазнала суворой критики, зокрема за "нав'язування висновків", "догматичність" і відсутність матеріалів для самостійної роботи учнів) [16, с. 1378]. Текстове, тобто пісенне, наповнення М. Марковський оцінив позитивно: "Щодо самих текстів пісень, то і тут автор подав гарні зразки, вибравши з великого матеріалу все те, що з'являється дійсно найкращим" [16, с. 1377]. Оформлення видання рецензент оцінює схвально, наприкінці також згадує ноти, але не з позиції педагога: "Майже до кожної пісні додано ноти, що дає змогу користуватись працею Д. Ревуцького і на музичних виставах в школі" [16, с. 1378].

Висновки. У статті здійснено комплексне дослідження рецензій, надрукованих на шпальтах щомісячного часопису "Книгарь", на підставі чого можна зробити такі висновки.

Після короткого теоретичного розбору рецензії як жанру авторка мала змогу схарактеризувати рецензії "Книгаря" загалом: по-перше, їх можна віднести до такого виду, як рецензії-відгуки та проблемні рецензії-статті; по-друге, рецензії часопису можна поділити на три види, залежно від обсягу (що впливає і на зміст): короткі (кілька рядків, автор наводить лише опис змісту рецензованого видання; можливо, висловлює власне враження від книги); середні (пів сторінки—сторінка) та великі (від сторінки і більше), в яких критики подають розгорнутий та ґрунтовний аналіз твору друку, оцінку його актуальності, поліграфічного оформлення, висловлюють власне ставлення до теми та проводять окремі наукові дослідження.

Авторка визначила імена та галузі діяльності рецензентів, які долучалися до критичного огляду та оцінювання збірок пісенного фольклору, і дійшла висновку, що здебільшого це були фахівці у сферах музикознавства, фольклористики, літературознавства та педагогіки. Методи оцінювання рецензованих видань різняться та залежать від їх спрямованості, а

також від поля зацікавлень рецензента. Часом критик звертав увагу лише на певні аспекти видання, оминаючи інші, що також варті рецензування. Часто зміст видання могли розглянути лише описово, не заглиблюючись в його аналіз.

Під час рецензуванні збірок пісенного фольклору критики найчастіше звертали увагу на: зміст

видання (змістову й мовну якість текстів); особистість та специфіку роботи укладача; музику й ноти (аранжування та друк нот); структуру збірки; наявність чи відсутність передмови або інших наукових пояснень; функціональне призначення видання; якість редактури та поліграфічного оформлення.

Список використаної літератури

1. [Аноація] // Книгарь. — 1920. — Число 29/31. — Стп. 98.
2. [Од редакції] // Книгарь. — 1917. — Число 1. — Стп. 1—3.
3. Бурачек М. [Рецензія] / М. Бурачек // Книгарь. — 1917. — Число 3. — Стп. 140—141. — Рец. на кн.: Дітські пісні, казки й загадки / зложив М. Лободовський ; рис. П. Холодного. — Київ : Укр. т-во шк. освіти, 1917. — 130 с.
4. Гирич І. Завдання, що ставив М. Грушевський перед рецензійним жанром [Електронний ресурс] / І. Гирич // Твори у 50 т. / М. С. Грушевський. — Львів, 2008. — Т. 14. — Режим доступу: <https://www.i-hyrych.name/Hrushevsky/RecenzijnjZhanr/Zavdannja.html>. — Назва з екрана.
5. Гринівський Т. "Книгарь" — спокійний і безсторонній літопис нашого письменства [Електронний ресурс] / Тарас Гринівський // Екземпляри ХХ. Літературно-мистецька періодика ХХ століття. — Режим доступу: <https://chytomo.com/ekzempliary-xx/knyhar-spokijnyj-i-bezstoronnij-litopys-nashoho-pysmenstva-sproba-persha/>. — Назва з екрана.
6. Гринівський Т. Рецензія як основний жанр на сторінках часопису "Книгарь" / Т. Гринівський // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Журналістика. — 2009. — Вип. 17. — С. 26—29.
7. Грінченко М. [Рецензія] / Мик. Грінченко // Книгарь. — 1918. — Число 12/13. — Стп. 767—768. — Рец. на кн.: Перший десяток народних українських пісень з репертуара Охматівського хора / [обр.] П. Демуцького. — [Перевид.]. — [Київ : б. в., 1917—1918]. — 8 с. ; Другий десяток народних українських пісень з репертуара Охматівського хора / [обр.] П. Демуцького. — [Київ : б. в., 1917—1918]. — 7 с.
8. Діхтяр О. [Рецензія] / Олекса Діхтяр // Книгарь. — 1917. — Число 3. — Стп. 138—140. — Рец. на кн.: Дітські пісні, казки й загадки / зложив М. Лободовський ; рис. П. Холодного. — Київ : Укр. т-во шк. освіти, 1917. — 130 с.
9. Королів-Старий В. К. [Рецензія] / В. Д—кий // Книгарь. — 1917. — Число 4. — Стп. 212. — Рец. на кн.: Ще не вмерла Україна : збірка патріот. і революц. пісень. — Омськ : Омська укр. вільна громада, 1917. — 20 с. ; Пісні. — Катеринодар : Кубан. т-во "Просвіта", 1917. — 8 с.
10. Королів-Старий В. К. [Рецензія] / В. Д—кий // Книгарь. — 1917. — Число 1. — Стп. 35. — Рец. на кн.: Вільне слово : (поезія і пісні). — Могилів-Подільський : Рідна стріха, [19--]. — 64 с. ; Пісні вільної України. — Сквиря : Просвіта, [19--]. — 11 с. ; Пісні волі. — Київ : Криниця, [19--]. — 8 с. ; Українські пісні волі. — Вінниця : Просвіта, [19--]. — 13 с.
11. Королів-Старий В. К. [Рецензія] / В. Д—кий // Книгарь. — 1918. — Число 12—13. — Стп. 762. — Рец. на кн.: Розпалися пути віковії, прокинулись люде : зб. укр. поезій про волю. — Куп'янськ : Просвіта, 1917. — 29 с. ; Пісне, вітаймо свободи зарю. — Куп'янськ : Просвіта, 1917. — 27 с.
12. Королів-Старий В. К. [Рецензія] / В. Д—кий // Книгарь. — 1917. — Число 3. — Стп. 151—152. — Рец. на кн.: Українські революційні пісні 1905 р. і раніше / зібрав М. Домонтович. — [Золотоноша] : Катеринослав. "Просвіта", [19--]. — 15 с. ; Збірка українських національно-революційних пісень / впоряд. Михайло Процай. — [Кам'янець] : Каменська "Просвіта", [19--]. — 2-ге вид. — 46 с. ; Робітничі пісні. — Петроград : Друкарь, [19--]. — 16 с.
13. Кошиць О. [Рецензія] / Ол. Кошиць // Книгарь. — 1917. — Число 4. — Стп. 216—217. — Рец. на кн.: Дві колядки / [аранж.] В. Ступницький. — Харків : [б. в.], 1917.
14. Кошиць О. [Рецензія] / Олек. Кошиць // Книгарь. — 1918. — Число 12/13. — Стп. 762—766. — Рец. на кн.: Народні мелодії з голосу Лесі Українки / записав і упорядив Климент Квітка. — Київ : [б. в.], 1917. — 2 т.
15. Левченко Ю. С. Книгарь [Електронний ресурс] / Ю. С. Левченко // Енциклопедія сучасної України : електрон. версія / голов. редкол.: І. М. Дзюба [та ін.]. — 2013. — Режим доступу: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=8685. — Назва з екрана.
16. Марковський М. [Рецензія] / М. Марковський // Книгарь. — 1919. — Число 21. — Стп. 1373—1378. — Рец. на кн.: Ревуцький Д. Українські думи та пісні історичні / Д. Ревуцький. — Київ : Час, 1919. — 300 с.
17. Низовий М. Українська книжка в боротьбі за незалежність: "Книгарь" як літопис і мартиролог українського книговидавництва в роки визвольних змагань [Електронний ресурс] / Микола Низовий // День. — 2011. — 23 верес. — Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/ukrayinska-knizhka-v-borotbi-za-nezalezhnist>. — Назва з екрана.
18. Поперечна Л. А. Книгарь [Електронний ресурс] / Поперечна Лідія Андріївна // Українська бібліотечна енциклопедія / Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого. — 2018. — Режим доступу: <https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%8C>. — Назва з екрана.
19. Ревуцький Д. [Рецензія] / Д. Ревуцький // Книгарь. — 1918. — Число 6. — Стп. 343—344. — Рец. на кн.: Думи кобзарські. — Черкаси : Сіач, 1917. — 100 с.
20. Ревуцький Д. [Рецензія] / Д. Ревуцький // Книгарь. — 1919. — Число 20. — Стп. 1307—1308. — Рец. на кн.: Колядки. — 2-ге вид. — Київ : Друкарь, 1918. — 30 с.
21. Ревуцький Д. [Рецензія] / Д. Ревуцький // Книгарь. — 1918. — Число 16. — Стп. 977. — Рец. на кн.: Сніжинки : (Різдво) : різдвян. збірничок : (вірші, оповід., колядки і шедрівки з нотами) : збірничок перший / уложив М. Я. [Рудинський М.]. — [Полтава] : Пед. бюро Полтав. губерн. земства, 1917. — 32 с.
22. Ревуцький Л. [Рецензія] / Левко Ревуцький // Книгарь. — 1918. — Число 12/13. — Стп. 769. — Рец. на кн.: Ой летять, летять три соколи : дві укр. нар. пісні для міш. хору / аранж. О. Кошиць. — Київ : Криниця, 1918. — 3 с. ; Биду собі купила : дві укр. нар. пісні для мішаного хору / аранж. О. Кошиць. — Київ : Криниця, 1918. — 5 с.

23. *Ревуцький Л.* [Рецензія] / Левко Ревуцький // Книгарь. — 1918. — Число 12/13. — Стп. 770. — Рец. на кн.: Чайка : (дума чорноморська) : про боритона / записав і аранж. О. Кошиць. — Київ : Криниця, 1918. — 6 с. — (Музична бібліотека / під. ред. О. Кошиця).
24. *Рецензія* // Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. — Київ, 2007. — Т. 2. — С. 318.
25. *Стеценко К.* [Рецензія] / К. Стеценко // Книгарь. — 1918. — Число 8. — Стп. 476—477. — Рец. на кн.: Ой видит Бог : укр. колядки / зібрав і записав Л. Кудрицький. — Київ : Укр. вид. спілка, 1917. — 4 с. ; Небо й земля : укр. колядки / зібрав і записав Л. Кудрицький. — Київ : Укр. вид. спілка, 1917. — 4 с. ; Мир і радість : укр. колядки / зібрав і записав Л. Кудрицький. — Київ : Укр. вид. спілка, 1917. — 4 с. ; В Різдво о півночі : укр. колядки / зібрав і записав Л. Кудрицький. — Київ : Укр. вид. спілка, 1917. — 4 с. ; 3 днем рождення : укр. колядки / зібрав і записав Л. Кудрицький. — Київ : Укр. вид. спілка, 1917. — 4 с. ; Пане господарю : укр. колядки / зібрав і записав Л. Кудрицький. — Київ : Укр. вид. спілка, 1917. — 4 с.
26. *Тищенко Ю. П.* [Рецензія] / Юр. Сірий // Книгарь. — 1917. — Число 3. — Стп. 141. — Рец. на кн.: Дзелень-Бом! : зб. віршів для діток шк. віку, складений слухачками-українками Київ. Фребелів. пед. ін-ту / пер. С. Русова ; вступ. ст. та ред. В. Чередниченко. — [Катеринослав] : Укр. вид-во в Катеринославі, [19--]. — 2-ге вид. — 134 с. — (№ 24).
27. *Трикулевська-Дубровська Н. Г.* [Рецензія] / Н. Дубровська-Трикулевська // Книгарь. — 1918. — Число 8. — Стп. 477—478. — Рец. на кн.: Наша пісня. — Вещляр : Союз визволення України, 1916. — 31 с. ; Soldatenlieder : жовтень. пісні Осипа Юрія Федьковича, поручника у війні з Італією 1859 р. / тексти вибр. Василь Щурат ; мелодії приспособив і допов. Філарет Колесса. — Відень : Загальноукр. культур. рада, 1915.
28. *Ясь О.* Рецензія у науковій творчості історика: проблеми різновидів та функціонального призначення / Ясь Олексій // Україна модерна. — 2007. — Число 12. — С. 97—128.
29. *Яценко Н.* Жанрово-стильова специфіка наукової рецензії / Н. Яценко // Українська мова. — 2017. — № 1. — С. 92—101.

Alona Khailo

Reviews of collections of folklore songs on the pages of the critical-bibliographical magazine "Knyhar"

The author conducts a complex study of reviews from the columns of the magazine "Knyhar" which dedicated to published collections of folk songs (included both author's poetry and folk texts) and a separate editions of folk songs. In particular, the study includes the following issues of the "Knyhar": 1, 3, 4, 6, 8, 12—13, 16, 20, 21. Previous studies are briefly analyzed, namely a number of works which had been found during the work on the article and cover broader topics such as history, historiography, bibliography, literary studies and publishing. Theoretical analysis of the review as a genre is carried out and the reviews of the "Knyhar" in general are made. The author examines the actual texts of reviews on the topic and carried out their analytical review. In addition, the names and personalities, the scope of activities of reviewers were identified. The names and field of activity of reviewers who participated in the critical review and evaluation of collections of song folklore (specialists in the field of musicology, folklore, literature and pedagogy) were identified. Approaches to the evaluation of a peer-reviewed work are clarified, as they depend on the direction of the publication itself, as well as on the field of interest of the reviewer. The approaches of scientists to the critical evaluation of publications are analyzed and systematized. The researcher also investigates which aspects of printed works were of interest to the authors of the reviews.

Keywords: review; "Knyhar"; song folklore; folklore; folklore collections

References

1. [Аnotaciya]. (1920). *Knigar*, 29/31, p. 98.
2. [Od redakciyi]. (1917). *Knigar*, 1, pp. 1—3.
3. Burachek M. (1917). Recenziya. *Knigar*, 3, pp. 140—141. Rec. na kn.: Ditski pisni, kazki j zagadki, zlozhiv M. Lobodovskij ; ris. P. Holodnogo. Kyiv: Ukr. t-vo shk. osviti.
4. Girich I. (2008). Zavdannya, sho staviv M. Grushevskij pered recenzijnim zhanrom. Tvori u 50 t. Lviv. T. 14. Available at: <https://www.i-hyrych.name/Hrushevsky/RecenzijnijZhanr/Zavdannja.html>.
5. Grinivskij T. (2021). "Knigar" — spokijnij i bezstoronnij litopis nashogo pismenstva. *Ekzemplari XX. Literaturno-mistecka periodika XX stolittya*. Available at: <https://chytomo.com/ekzemplari-xx/knyhar-spokijnij-i-bezstoronnij-litopys-nashohopysmenstva-sproba-persha/>.
6. Grinivskij T. (2009). Recenziya yak osnovnij zhanr na storinkah chasopisu "Knigar". *Visnik Kiyivskogo nacionalnogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka. Zhurnalistika*, 17, pp. 26—29
7. Grinchenko M. (1918). Recenziya. *Knigar*, 12/13, pp. 767—768. Rec. na kn.: Pershij desyatok narodnih ukrajinskih pisen z repertuara Ohmativskogo hora, [obr.] P. Demuckogo. Kyiv: b. v. ; Drugij desyatok narodnih ukrajinskih pisen z repertuara Ohmativskogo hora, [obrob.] P. Demuckogo. Kyiv: b. v.
8. Dihtyar O. (1917). Recenziya. *Knigar*, 3, pp. 138—140. Rec. na kn.: Ditski pisni, kazki j zagadki, zlozhiv M. Lobodovskij ; ris. P. Holodnogo. Kyiv: Ukr. t-vo shk. osviti.
9. Koroliv-Starij V. K. (1917). Recenziya. *Knigar*, 4, p. 212. Rec. na kn.: She ne vmerla Ukrajina : zbirochka patriot. i revolyuc. pisen. Omsk: Omska ukr. vilna gromada ; Pisen. Katerinodar: Kuban. t-vo "Prosvita".
10. Koroliv-Starij V. K. (1917). *Knigar*, 1, p. 35. Rec. na kn.: Vilne slovo : (poeziyi i pisni). Mogiliv-Podilskij: Ridna striha ; Pisen vilnoyi Ukrajini. Skvira: Prosvita ; Pisen voli. Kyiv: Krinicya ; Ukrajinski pisni voli. Vinnicya: Prosvita.
11. Koroliv-Starij V. K. (1918). Recenziya. *Knigar*, 12—13, pp. 762. Rec. na kn.: Rozpalisy puti vikoviyi, prokinulis lyude : zb. ukr. poezij pro volyu. Kup'yansk: Prosvita ; Pisen, vitajmo svobodi zaryu. Kup'yansk: Prosvita.

12. Koroliv-Starij V. K. (1917). Recenziya. *Knigar*, 3, pp. 151—152. Rec. na kn.: Ukrayinski revolyucijni pisni 1905 r. i ranishe, zibrav M. Domontovich. Zolotonosha: Katerinoslav. "Prosvita"; Zbirka ukrayinskih nacionalno-revolyucijnih pisen, vporjad. Mihajlo Procaj. Kam'yanec: Kamenska "Prosvita"; Robotnichi pisni. Petrograd: Drukar
13. Koshic O. (1917). Recenziya. *Knigar*, 4, pp. 216—217. Rec. na kn.: Dvi kolyadki, [aranzh.] V. Stupnickij. Harkiv: [b. v.].
14. Koshic O. (1918). Recenziya. *Knigar*, 12/13, pp. 762—766. Rec. na kn.: Narodni melodiya z golosu Lesi Ukrayinki, zapisav i uporyadi Kliment Kvitka. Kyiv: [b. v.]
15. Levchenko Yu. S. (2013). *Knigar. Encyklopediya suchasnoyi Ukrayini: elektron. versiya*. Available at: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=8685.
16. Markovskij M. (1919). Recenziya. *Knigar*, 21, pp. 1373—1378. Rec. na kn.: Revuckij D. Ukrayinski dumy ta pisni istorichni. Kyiv: Chas.
17. Nizovij M. (2011). *Ukrayinska knizhka v borotbi za nezalezhnist: "Knigar" yak litopis i martirolog ukrayinskogo knigovidannya v roki vizvolnih zmaganiy*. Available at: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/ukrayinska-knizhka-v-borotbi-za-nezalezhnist>.
18. Poperechna L. A. (2018). *Knigar. Ukrayinska bibliotekna encyklopediya*. Available at: <https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%8C>.
19. Revuckij D. (1918). Recenziya. *Knigar*, 6, pp. 343—344. Rec. na kn.: Dumy kobzarski. Cherkasi: Siyach.
20. Revuckij D. (1919). Recenziya. *Knigar*, 20, pp. 1307—1308. Rec. na kn.: Kolyadki. 2-ge vid. Kyiv: Drukar.
21. Revuckij D. (1918). Recenziya. *Knigar*, 16, pp. 977. Rec. na kn.: Snizhinki : (Rizdvo) : rizdvyan. zbirnichok : (virshi, opovid., kolyadki i shedrivki z notami) : zbirnichok pershij, ulozhiv M. Ya. [Rudinskij M.]. Poltava: Ped. byuro Poltav. gubern. zemstva.
22. Revuckij L. (1918). Recenziya. *Knigar*, 12/13, pp. 769. Rec. na kn.: Oj letyat, letyat tri sokoli : dvi ukr. nar. pisni dlya mish. horu, / aranzh. O. Koshic. Kyiv: Krinicya ; Bidu sobi kupila : dvi ukr. nar. pisni dlya mishanogo horu. Kyiv: Krinicya.
23. Revuckij L. (1918). Recenziya. *Knigar*, 12/13, p. 770. Rec. na kn.: Chajka : (duma chornomorska) : pro boritona, zapisav i aranzh. O. Koshic. Kyiv: Krinicya.
24. Kovaliv Yu. I. [avt.-uklad.]. (2007). Recenziya. *Literaturoznachna encyklopediya : u 2 t., 2, p. 318*. Kyiv.
25. Stecenko K. (1918). Recenziya. *Knigar*, 8, pp. 476—477. Rec. na kn.: Oj vidit Bog : ukr. kolyadki, zibrav i zapisav L. Kudrickij. Kyiv: Ukr. vid. spilka; Nebo j zemlya : ukr. kolyadki, zibrav i zapisav L. Kudrickij. Kyiv: Ukr. vid. spilka, 1917 ; Mir i radist : ukr. kolyadki, zibrav i zapisav L. Kudrickij. Kyiv: Ukr. vid. spilka ; V Rizdvo o pivnochi : ukr. kolyadki, zibrav i zapisav L. Kudrickij. Kyiv: Ukr. vid. spilka ; Z dnem rozhdennya : ukr. kolyadki, zibrav i zapisav L. Kudrickij. Kyiv: Ukr. vid. spilka ; Pane gospodaryu : ukr. kolyadki, zibrav i zapisav L. Kudrickij. Kyiv: Ukr. vid. spilka.
26. Tishenko Yu. P. (1917). Recenziya. *Knigar*, 3, pp. 141. Rec. na kn.: Dzelen-Bom! : zb. virshiv dlya ditok shk. viku, skladenij sluhachkami-ukrayinkami Kyiv. Frebeliv. ped. in-tu ; per. S. Rusova ; vstup. st. ta red. V. Cherednichenko. Katerinoslav: Ukr. vid-vo v Katerinoslavi.
27. Trikuljaska-Dubrovska N. G. (1918). Recenziya. *Knigar*, 8, pp. 477—478. Rec. na kn.: Nasha pisnya. Veclyar: Soyuz vizvolennya Ukrayini ; Soldatenlieder : zhovnyar. pisni Osipa Yuriya Fedkovicha, poruchnika u vijni z Italiyeyu 1859 r., teksti vibr. Vasil Shurat ; melodiya prispodobiv i dopov. Filaret Kolessa. Viden: Zagalnoukr. kultur. rada.
28. Yas O. (2007). Recenziya u naukovij tvorchosti istorika: problemi riznovidiv ta funkcionalnogo priznachennya. *Ukrayina moderna*, 12, pp. 97—128.
29. Yacenko N. (2017). Zhanrovo-stilova specyfika naukovoyi recenziyi. *Ukrayinska mova*, 1, pp. 92—101.

Надійшла до редакції 12 серпня 2021 року

ВІДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

УДК 94:355](477)"14/17"(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.8(301).40-45

Лариса Дояр,

кандидат історичних наук, доцент,

старший науковий співробітник Державного архіву друку

Книжкової палати України,

e-mail: arkhiv@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0789-2462>

Козацьке коріння нашої незалежності: розмірковуємо над минулим заради майбутнього (присвячується 30-й річниці незалежної України)

У статті порушено завжди актуальну й акцентовану в контексті 30-річного ювілею проблему української державності крізь призму її початкового — козацького — сегмента. Розвідку присвячено історії державотворення, започаткованого та генезованого запорозьким (Січ) і українським городовим (Гетьманщина) козацтвом. У праці занотовано авторську класифікацію козацького періоду вітчизняної історії за такими ознаками, як хронологія визвольних змагань, характер протистояння й боротьби, атрибутивне оформлення державності (зокрема, інституалізація гілок

державної влади та їх документальна фіксація в законодавчих (конституційних) актах). Авторка розглядає етапи козацької державності (християнська республіка-протодержава, монархічна гетьманська держава, автономна Гетьманщина у складі царської Росії), аргументуючи очевидний регрес в її розвитку. Уникаючи можливої політизації порушеної наукової проблеми, як періоджерельну базу пропонуваного дослідження авторка свідомо обрала ретроконтекст, а саме праці найавторитетніших, без перебільшення, легендарних українських істориків кінця XIX — першої третини XX століття, як-от: М. Грушевський, М. Драгоманов, Б. Грінченко, Г. Хоткевич, Л. Цегельський, Г. Коваленко (Гетьманець), П. Клепатський, В. Різниченко та інші. Останніх не можна запідозрити у "зрадницьких" настроях, хоча вони й наводять жорсткі критичні сентенції, подаючи минуле та його учасників всебічно і об'єктивно, та водночас не приховують особистих почуттів. Цікавою особливістю їх обопільного погляду є вкрай негативне ставлення до І. Мазепи — глоризованої в сучасній Україні постаті, яка стала фундаментом виховання українського суспільства. Родзинкою дослідження є цитування "Конституції Костя Гордієнка", давнішої за правничий документ П. Орлика й наведеної у праці Л. Цегельського "Русь-Україна та Московщина-Росія".

Ключові слова: козацтво; Запорозька Січ; Гетьманщина; гетьман; козацька старшина

Постановка проблеми. Як і в більшості європейських народів, державна незалежність українців заглиблюється корінням у далеке історичне минуле. Найактуальнішим у контексті сьогодення є козацький період нашої незалежності, адже за хронологією визвольної боротьби це було перше збройне відстоювання права українців на власну державу; за характером протистояння — складною низкою кривавих бойових дій і пошуку компромісів для договорів із потенційними союзниками; за атрибутивним оформленням — етапом інституалізації гілок державної влади (законодавчої, виконавчої, судової) та їх документальної фіксації в законодавчих (конституційних) актах.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Історія козацтва від часів А. Скальковського та Д. Яворницького є одним із топових напрямів наукових досліджень. Захопливі пригодницькі сюжети, харизматичні постаті, швидкий і виразний генезис українського козацтва як явища, його винятковий вплив на формування підвалин нашої державності склали зміст величезної кількості загальних і спеціальних наукових праць, колективних та одноосібних монографій, збірників статей, документів тощо.

Спираючись на вагомий доробок попередників і користуючись 30-річним ювілеєм незалежності України як доречною нагодою, авторка поставила за мету подати власне бачення процесу формування козацької державності. Щодо наявних у статті суперечливих інтерпретацій та оцінних суджень, то останні містяться у працях найавторитетніших українських істориків (М. Грушевського, Б. Грінченка, Л. Цегельського, П. Клепатського, Г. Хоткевича, Г. Коваленка, В. Різниченка та ін.), що дає авторці надію принаймні бути почутою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передусім варто наголосити, що з погляду державницьких здобутків козацьку добу поділяють на три періоди, які мають виразні ознаки й характеристики: 1) на етапі раннього козацтва виникла Запорозька Січ, котру науковці одночасно вважають і протодержавою (бо не було визначених кордонів, писаного права тощо), і "козацькою християнською республікою" (адже запорожці жили за принципами громадянської рівності та братерства, відстоювали демократію й захищали свою віру); 2) на етапі Хмельниччини було утворено монархічну Українську козацьку державу зі сталими кордонами, трьома гілками влади, могутньою

армією, власною податковою системою й економікою — прибічником ідеї української монархії став сам батько Хмель, який завдяки незаперечному авторитетові, попри жорстке протистояння зі старшиною, у квітні 1657 р. зумів затвердити королівське право й передати булаву у спадок синові; 3) на етапі Гетьманщини існувала Українська козацька автономія з виразними васальними обов'язками перед російським царем.

Інакше кажучи, в історії української козацької державності спостерігався очевидний регрес. Коли Європа ще плекала феодальне право й жила в умовах кріпацтва та монархічного абсолютизму, запорожці демонстрували світові засади буржуазного ладу: замість підневільної праці кріпаків пропонували вільну найману працю; замість цілковитого безправ'я нижчого перед вищим — систему виборності й підзвітності влади, можливості її переобрання, демократичного обговорення кандидатур і рівного волевиявлення під час голосування. Проте надалі українці поступилися своїми надбаннями: за Хмельниччини засвоїли протекторатні засади державного існування, а за Гетьманщини зазнали різкої диференціації козацької верстви, феодалізації козацької старшини з її конформізмом та схильністю до зради інтересів власного народу.

Дослідити та засвоїти досвід козацької державності допомагає незнищений (сформований на вимогу довічного зберігання) фонд Книжкової палати України. Зокрема, цікаві думки щодо козацької тематики містяться у працях видатного громадсько-політичного й культурного діяча другої половини XIX — початку XX ст. Б. Грінченка. Він відверто симпатизував І. Виговському та виявляв стриманість у почуттях до Б. Хмельницького, й не тільки тому, що "за Хмеля усі звикли до чарки і гультьяйства", а й тому, що останній не дослухався І. Виговського у справі примирення з Польщею. Водночас у монографії "Іван Виговський" Б. Грінченко констатував факти соціальної нерівності в Україні, феодалізації та полонізації козацької старшини, що, на думку автора, породжувало проросійські настрої: "...просте козацтво і поспільство не любило козацької старшини. Значне козацтво, на той час, уже забагатіло, позаймало гарні землі. Багаті козаки були освічені, але в освіті було багато польського. Польська мова серед освічених українців була дуже поширена. Ця польська освіченість старшини не подобалась простому козацтву. Що ж до мужиків, то ці не любили не то

значних, а й усяких козаків. У козаках могло бути тільки 60 тисяч, а народ увесь хотів бути козаками. Через те була в поспільстві заздрість і неприхильність до козаків. Простолюдоді було байдуже до автономії України. Багато людей з простого народу думало так, що цар і його чиновники кращий лад дадуть народові, ніж козацька старшина" [2, с. 36—37].

Цікаві трактування української козацької історії вміщено в лекціях колишнього члена Української Центральної Ради, історика П. Клепатського. Автор наводить висновок, що від часів Б. Хмельницького українські гетьмани, не маючи опертя у власного народу, весь час шукали його на стороні. На думку історика, це пояснювалося тим, що гетьмани були шляхтичами й тому не мали справжньої довіри в народу, а селянство загалом не підтримувало уряд козацької старшини [6, с. 12—13]. У цьому контексті П. Клепатський потрактовує і постать І. Мазепи та зауважує, що народ його ненавидів, а влада гетьмана трималася на російській зброї. Перехід до Карла XII автор пояснює банальним розрахунком і бажанням утримати владу. Зокрема, зазначає, що І. Мазепа зважив шанси Петра I у Північній війні й вирішив пристати до шведського короля, бо "хтось мусив захищати його владу від розгніваного народу": "Що ж тоді буде з ним, міркував Мазепа, як москалі перестануть підтримувати його своїми списками проти народу? Рішення могло бути тільки одне — якнайшвидше прилучитися до Карла XII" [6, с. 15—16]. Однак у цій справі І. Мазепа, на думку П. Клепатського, вчинив як авантюрист, а не політичний діяч: до останнього приховував свої наміри від народу, від чого невинно постраждали Запорозька Січ і жителі гетьманської столиці. Безжалюбно добиваючи шановану в сучасній Україні постать Івана Степановича Мазепи, історик наводить факт із його ранньої біографії: ставши гетьманом завдяки доносу на свого попередника І. Самойловича, згодом взяв участь у дерібані його майна, яким розплатився з царським посіпакою Голіциним, "подякувавши" за сприяння в обранні [6, с. 14]. Слід зазначити, що в цих оцінках П. Клепатський демонструє однастайність із фундатором української історичної науки М. Грушевським, про якого йшлося в авторській рубриці "З полиць Книжкової палати" (див. публікацію "Михайло Грушевський: здалеку і зблизька" в газеті "Голос України" від 22.01.2020).

Індивідуальний погляд на І. Мазепу мав й інший тогочасний історик, член Головної української ради, Союзу визволення України, Бойової управи українських січових стрільців, міністр внутрішніх справ Західноукраїнської Народної Республіки Л. Цегельський [13]. Однак, на відміну від багатьох авторів, він критикував гетьмана не за антинародну політику, а за еретизм і називав "зрадником", який відступив від власної віри та пішов до лютеран [14, с. 103]. Окрім того, постать гетьмана історик розглядав у порівняльному аспекті, а саме у зіставленні з кошовим отаманом К. Гордієнком. У праці "Русь-Україна та Московщина-Росія" Л. Цегельський зазначав, що Мазепа

й Гордієнко були самостійниками, але Гордієнко був демократом і бажав "опертися на простонароддя", тоді як Мазепа — аристократом і спирався на багату козацьку старшину. Через те гетьман та отаман ворогували (Мазепа навіть хотів убити суперника), але коли Карл XII прийшов в Україну, об'єдналися. У зазначеній праці Л. Цегельський наводить невідомий дотепер текст Конституції, написаної К. Гордієнком, на якому буцімто присягали І. Мазепа та його старшина:

- 1) лівобережна й правобережна України об'єднуються в єдину козацьку республіку;
- 2) республікою править гетьман, якого обирає весь народ, генеральних радників обирають із козацької старшини, полковників і послів висувають по одному від кожного полку;
- 3) Генеральну раду скликають тричі на рік;
- 4) гетьман підпорядковується Генеральній раді;
- 5) уряди й старшини є виборними;
- 6) старшина має повернути військовій скарбниці захоплені рангові маєтки;
- 7) проголошується воля для всіх, усі мають бути рівними козаками;
- 8) проголошується скасування тягарів, данини, драчки.

Цікаво, що текст "славної Гордієнкової Конституції" Л. Цегельський пригадував кілька разів [13, с. 3, 102, 147], натомість про широко відому сьогодні й відповідно молодшу за віком Конституцію П. Орлика (1710) у книжці взагалі не йдеться. Варто зауважити, що факт присяги І. Мазепи на будь-якій Конституції в сучасній українській історичній науці не розглядають загалом, бо Бендерську Конституцію Пилипа Орлика датовано періодом після смерті І. Мазепи.

Шанувальником козацької державності був і видатний культурний діяч України Г. Хоткевич. За його висловом, "повні ганьби і бруду книги про Мазепу" писали за наказом Москви задля того, щоб "вирвати у нашого народу душу" [12, с. 47—48]. Гната Мартиновича обурювало те, що український народ втратив "увесь запас свого посвячення", що умів бути героєм у добу козацтва, але відтоді "з пошани до своєї національної гідності" нічого не залишилося. Будь-які соціальні чинники гетьманування І. Мазепи Г. Хоткевич оминав, зосереджуючись лише на фактах національної дискримінації з боку Москви. Історик зазначав, що "драгунські полковники стоять по селах, а козакам не дозволяють не тільки в селах ставати, але й випросити корму, в села козаків не пускають, а як хто прийде, то драгуни б'ють, ...дається козакам хліба вполовину менше, ніж московським солдатам. Коні зморені, козаки голі і босі, ще й пішли чутки, що цар хоче скасувати козацтво" [12, с. 24]. До того ж царський посіпака Меншиков весь час підбурював І. Мазепу нищити ворожу до нього козацьку старшину, і робилося це в її присутності, що ставило гетьмана у вкрай незручне становище [12, с. 26]. Г. Хоткевич нагадує читачам, що І. Мазепа вірно служив Москві, тож думний московський дяк із чудовим прізвиськом Українцев ніяк не міг зібрати на

нього відповідного компромату. Впродовж 1689—1690 рр. Петру I надходили викривальні щодо І. Мазепи листи від М. Чалієнка, після чого 1691 р. генеральному писарю В. Кочубею доручили наглядати за гетьманом [12, с. 10—11]. Слід зазначити, що схожою справою займався і сам І. Мазепа — власне, й булаву він здобув, скориставшись "вірнопідданим листом". Тож доносництво було перетворено на механізм контролю й управління Україною з боку російського царату: гетьман та оточення, його попередники й численні нащадки підігрували імперії та фактично здійснювали національне самознищення.

Сюжети козацької державності також досліджував історик В. Різниченко, зокрема у творі "На могилі гетьмана Апостола" він високо оцінює його діяльність і докладно описує місце поховання. Автор не оминув такої важливої історичної деталі, що Апостол був першим серед тих, хто підбивав Мазепу виступити проти Петра I, але, як тільки зрозумів, що справу програно, швидко повернувся у стан російського царя [10, с. 3—6]. У роботі "Батуринський шлях" В. Різниченко розповідає про сумну долю Гончарівки — Батуринської резиденції І. Мазепи: славнозвісного мазепинського гаю вже немає — "його вирубали і продали жидові Юдовичу з Конотопа, недоруйновані мури мазепинського палацу розібрали для будівництва казарм на хуторі Шовковиці, що у 2 верстах від Батурина, решту ж цегли і каміння розтаскали на печі і фундаменти своїх хат місцеві мешканці" [9, с. 15].

У книзі "Скасування гетьманства на Україні і останній гетьман України Кирило Розумовський" В. Різниченко деталізує особливості його правління, а саме статки: окрім гетьманської платні, К. Розумовський отримав усі прибутки, зібрані впродовж 1734—1750 рр., а також Почеп, Ямпіль і Батурин із повітами, Гадяцький замок із волостями [11, с. 15]. За глузливим висловом автора, "Україні стало добре, гетьману ще краще". Розповідаючи про його численні реформи, історик також зазначає про скасування митниці на кордоні між Росією та Гетьманщиною, про заборону гуральництва, щоб українці "не занедбували хліборобство і скотарство", про намір заснувати українську Академію мистецтв. В. Різниченко викриває підступну роль помічника гетьмана Г. Теплова, яку той відіграв у справі скасування Гетьманщини. Історик зауважує, що статс-секретар Катерини II, помічник Розумовського Г. Теплов люто ненавидів Україну й українців, називаючи їх "дурнями" та "ябедниками". Статс-секретаря обурював козацький виборчий принцип, відсутність у козаків кріпацтва, тож він доклав "усі сили... крутійського розуму", щоб своїми "Записками про безлад у Малоросії" переконати царицю скасувати автономію Гетьманщини. Підступність полягала в тому, що ідею подати прохання про спадкоємність династії Розумовських Кирилу підкинув саме Г. Теплов, а коли гетьман таки подав цю петицію Катерині II, секретар скористався нею як додатковим аргументом до "сповнених жовчі" "Записок...". Коли ж цариця, звинувативши К. Розумов-

ського в антидержавних намірах, відправила його у відставку, Г. Теплов зустрів свого колишнього вихованця... "з поцілунками". В оцінках останнього гетьмана України В. Різниченко висловлює неприховану симпатію й зауважує, що той "не був вождем народу, але наскільки мав змогу, був корисним своїй батьківщині", опинившись у палаці після звичайної селянської хати; він мав поверхові знання, перебував під чужим впливом, його рідня була надто користолобною (мати часто підмовляла до рішень, від яких "посполитим людям було погіршення"), водночас, з огляду на добрі серце й розум, з усіх правителів XVIII ст. "останній гетьман був найкращою людиною" [11, с. 23—24].

Характеристику козацької державності у книзі "Запорозькі вольності" наводить історик М. Комаров, зокрема зазначає, що запорожці дивилися на землю, "як на добро всенародне" та сповідували погляд "землю — трудящим, а волю — усім" [8, с. 17, 32]. Б. Хмельницький своїм універсалом визнав за запорожцями їхні землі, а "російське панство ласилося на них, і це стало однією з причин для руйнації останньої Запорозької Січі". Після знищення центру запорозького козацтва відбувалося розграбування народного добра. Загалом, із 10 млн десятин січових земель станом на 1784 р. було роздано 4,470 тис. У 1775 р. вийшла інструкція, що впорядковувала розподіл запорозьких земель, які роздавали "на вічність" із розрахунку від 1,5 до 12 тис. десятин на особу. Тих, хто отримували січові землі, на 10 років звільняли від податків, а відтак вони сплачували 2,5 коп. із десятини [8, с. 27]. Водночас, заселяючи запорозькі землі, пани повернули у кріпацтво до 25 тис. колишніх козаків, яких згодом намагався звільнити з кріпацької неволі військовий суддя Чорноморського козацького війська А. Головатий — свого часу полковник Самарської паланки, організатор "Війська вірних козаків" (перша назва Чорноморського козацького війська), очільник Чорноморської козацької флотилії та ініціатор переселення українських козаків на Кубань.

У безіменній книзі "Козаччина", що вийшла 1917 р. у Полтаві, також йшлося про те, що українці сповідували антифеодальні погляди — їхнім ідеалом було "жити без хлопа і без пана" [7, с. 46]. Українська нація складалася із селян-хліборобів, бідних міщан на околицях міст і робітників: "...ні панів, ні фабрикантів, ні урядових чиновників-українців майже немає", "у містах москалі і поляки, а український люд похилив голову..." [7, с. 3—4]. Отже, невідомий автор занотував суперечності між протипанським ідеалом українства й безпросвітним становищем українського народу, що, позбавлений власної еліти, потерпав від визисків чужої.

Цікаві висновки щодо історичної ролі Д. Вишневецького (Байди) наводить історик Григорій Гетьманець (Григорій Коваленко) і наголошує, що засновник Хортицької Січі був людиною "великого розуму" й дотримувався християнського вектора в зовнішній політиці [1, с. 12]. Байда засуджував загравання Польщі з турками, його ображали дії

польського короля, який, виправдовуючись перед татарами й турками, зазначав, що Хортицька Січ є для них вельми корисною, бо буде захищати від Москви. Він вважав, що християнські держави мають спільно боротися з бусурманами. Саме з цих міркувань Д. Вишневецький пішов на службу до Москви, адже вважав, що іншої держави, яку б можна було "настренчити проти Криму", просто не існує [1, с. 18].

Аналіз козацької державності міститься у праці М. Драгоманова "Історична Польща і Великоросійська демократія", в якій автор підсумовує, що "не лише вільні українські козаки не могли ужитися з московськими порядками, і не лише хитання українських людей, але й деспотизм і безідейність Москви були тому причиною..." [3, с. 9—10]. Цей висновок М. Драгоманов проєктує на проблему територіального розколу України: на його думку, "московські політики, не зумівши утримати за собою симпатії населення Литви, Білорусії, України, вступили у перемовини з поляками заради того, щоб спільними зусиллями приборкати козацький елемент" [3, с. 11—12]. Звідси, за логікою автора, й сумнозвісні договори щодо територіального розколу нещасної, пошарпаної України.

Концептуальною щодо подій Хмельниччини є повість популярного історичного белетриста А. Кашенка "У запалі боротьби". У центрі оповіді — Пилявецький замок, де Б. Хмельницький сперечається з козаком Чорнотою. Гетьман обурюється, що він переміг під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями, а козаки його "зрадником обзивають" [5, с. 119]. Чорнота у відповідь звинувачує Богдана в "потуранні ляхам", у "вигубленні неозброєних козаків у Гуляйгородині". Натомість гетьман вимагає, аби козаки корилися йому, й наголошує, що прагне викоринити козацьку охлократію. А. Кашенко наводить надзвичайно важливі, далекоглядні зовнішньополітичні міркування Б. Хмельницького: "Коли гетьман зумів перемогти польське військо, то він зуміє й вдержати ту волю, що здобув України. Ваша думка така, що треба розвалити Польщу доценту, моя ж така, що бжити з нею у вільній спілці, бо розтрощимо її, розтягнуть і нас заразом, бо ми на шляху стоїмо". Однак Чорнота наполягав на своєму, говорячи, що "між козаками і ляхами не може бути згоди!". Трагізм цієї суперечки зосереджено у фіналі повісті, де захоплений поляками Чорнота, вирвавшись, розбив голову об дуба в надії померти й уникнути катувань. При цьому пан Преслав, глузуючи з Чорноти, говорить: "Ти ж вмовляв Богдана Хмельницького йти на Варшаву, от ми тебе і повеземо туди, тільки на варшавську шибеницю" [5, с. 147].

Історичну повість А. Кашенка "Зруйноване гніздо" присвячено часам після скасування Запорозької Січі. Автор оповідає, як на горбочку поблизу Базавлука стояли зимівники трьох товаришів — посивілих запорожців. Один із нащадків цих січовиків на ім'я Петро вирішив провчити магнатського управителя,

який зрізав у козака оселедця, й навзаєм відтяв у задири з голови шматок шкіри разом із волоссям, примовляючи, що "шматочок невеликий — одужає, а наука добра буде: довіку пам'ятатиме, як різати запорожцям оселедці та й дітям закаже до запорозьких оселедців доторкатися..." [4, с. 138].

Висновки. Козацька тематика завжди була популярним напрямом наукових досліджень. Століття тому в її вивченні домінував виразний державницький підхід — усі історичні періоди розглядали в контексті існування (княжа й козацька доба) та боротьби (час перебування у складі сусідніх країн) за українську державність. Особливий інтерес у той період викликала гетьманська доба, адже саме вона уособлювала практичне втілення визвольних прагнень українського народу. Зазначений хронологічний проміжок піддавали ретельному вивченню та критичному аналізу. На противагу сучасним оцінкам тогочасні автори вбачали в гетьмансько-старшинському правлінні механізми "поховання волі України" та навіть зраду інтересів її народу. Не маючи опертя у власному населенні, українські гетьмани, починаючи від Б. Хмельницького, весь час несамовито шукали підтримки за кордоном, сформувавши хибну, шкідливу й на сьогодні протекторатну версію державного будівництва України. Автори досліджених історичних книгодруків гостро ставили питання про розкол між управлінською (гетьмансько-старшинською) елітою та рештою населення України. Слід зазначити, що зусиллями Б. Хмельницького було закладено міну уповільненої дії у функціонування українського суспільства. Згадаймо, що у створеній батьком Хмелем державі козацький стан не обкладали податками, а весь тягар її утримання ліг на плечі українського селянства. Позиція винятковості козацтва, поява козаків-панів стали неабияким подразником у боротьбі нашого народу за волю. Остання прийшлася до вподоби російським монархам, які, наслідуючи польських королів, надали козацькій старшині дворянських титулів і відповідних пільг, тож козаки-шляхтичі спочатку з пієтетом ставилися до Речі Посполитої, а згодом вірою та правдою служили російським царям. Не менш огидно сприймається й служіння султанській Туреччині, що випалювала не тільки українські села, а й нищила козацьку старшину, незважаючи на її плазування в ім'я збереження влади та набуття майна. Отже, гетьманська доба поховала всі козацькі цноти (рівність, братерство, демократію, заперечення кріпосницького стану), перетворивши старшину на типових феодалів. Найбільшим латифундистом епохи став І. Мазепа, який 1702 р. започаткував український варіант кріпацтва. На цьому тлі наш народ фактично опинився без еліти й у визвольному русі завжди відчував гострий брак патріотично налаштованих керманічів.

Отже, відзначаючи 30-ту річницю незалежності України, варто зважати на накопичений історичний досвід.

Список використаної літератури

1. *Гетьманець Г.* Славний лицар козак-князь Дмитро Вишневецький (Байда) / Г. Гетьманець. — Київ : Українська школа, 1918. — 32 с.
2. *Грінченко Б.* Іван Виговський, його життя й діла / Б. Грінченко. — Черкаси : Сіач, 1917. — 134 с.
3. *Драгоманов М. П.* Историческая Польша и Великоорусская демократия / М. П. Драгоманов. — Киев : Типография М. Э. Заездного, 1917. — 146 с.
4. *Кащенко А.* Зруйноване гніздо / А. Кащенко. — Катеринослав : Друкарня І. Війсьман та І. Мордхілевич, 1917. — 140 с.
5. *Кащенко А.* У запалі боротьби / А. Кащенко. — Катеринослав : Друкарня І. Війсьман і І. Мордхілевич, 1917. — 148 с.
6. *Клепатський П. Г.* Конспект лекцій по історії України / П. Г. Клепатський. — Одеса : б. в., 1918. — 32 с.
7. *Козаччина.* — Полтава : Типографія губернського комітету, 1917. — 48 с.
8. *Комарь М.* Запорозькі вольності / М. Комарь. — Київ : Вид. П. Барський, 1917. — 32 с.
9. *Різниченко В.* Батуринський шлях / В. Різниченко. — Звенигородка : Друкарня Ю. Юдицького, 1917. — 16 с.
10. *Різниченко В.* На могилі гетьмана Апостола / В. Різниченко. — Звенигородка : Друкарня Ю. Юдицького, 1917. — 16 с.
11. *Різниченко В.* Як була знищена автономія України / В. Різниченко. — [без вид-ва], 1917. — 24 с.
12. *Хоткевич Г.* Гетьман Іван Мазепа / Г. Хоткевич. — Харків : Друкарня "Просвіщеніє", 1917. — 48 с.
13. *Цегельський Л.* Русь-Україна та Москвіщина-Росія / Л. Цегельський. — Полтава : Друкарня Я. Е. Брауде, 1917. — 186 с.

Larysa Doiar

***Cossack roots of our independence:
we think about the past for the future of the future
(dedicated to the 30th anniversary of independent Ukraine)***

The presented article raises the problem of Ukrainian statehood, which is always relevant and emphasized on the eve of the 30th anniversary, in the context of its initial — Cossack — segment. The article is devoted to the history of state formation, initiated and generated by the Zaporozhian (Sich) and Ukrainian urban (Hetmanate) Cossacks. The author's classification of the Cossack period of national history according to such features as chronology of liberation struggles, character of confrontation and struggle, attributive registration of statehood (in particular, institutionalization of branches of state power and their documentary fixation in legislative (constitutional) acts is noted in the work. The author captures the stages of Cossack statehood (Christian republic-protostate, monarchical hetman state, autonomous Hetmanate as part of tsarist Russia), arguing the obvious regression in its development. Avoiding the possible politicization of the scientific problem, the author deliberately chose retrocontent as the primary source for this study, namely, the works of the most authoritative, without exaggeration, legendary Ukrainian historians of the end of the XIX — first third of the last century, such as: M. Hrushevsky, M. Drahomanov, B. Grinchenko, G. Khotkevych, L. Tsehelsky, G. Kovalenko (Hetmanets), P. Klepatsky, V. Riznychenko and others. The latter cannot be suspected of "treacherous" sentiments, although they cite harsh critical maxims, presenting the past and its participants comprehensively and objectively, while not hiding their personal feelings. An interesting circumstance of their mutual view is the extremely negative attitude towards I. Mazepa, a figure glorified in modern Ukraine, who became the foundation of the education of Ukrainian society. The highlight of the study is the citation of the "Constitution of Kostya Gordienko", older than the legal document of P. Orlyk and quoted in the work of L. Tsegelsky "Russia-Ukraine and Moscow-Russia".

Keywords: Cossacks; Zaporozhian Sich; Hetmanate; hetman; Cossack sergeant

References

1. Het'manets' H. (1918). *Slavnyy lytsar kozak-knyaz' Dmytro Vyshnevets'kyi (Bayda)*. Kyiv: Vyd-vo "Ukrayins'ka shkola".
2. Hrinchenko B. (1917). *Ivan Vyhovs'kyi, yoho zhyttya y dila*. Cherkasy: Siyach.
3. Drahomanov M. P. (1917). *Ystorycheskaya Pol'sha y Velykorusskaya demokratyya*. Kyev: Typohrafiya M. É. Zaezdnoho.
4. Kashchenko A. (1917). *Zruynovane hnizdo*. Katerynoslav: Drukarnya I. Viys'man ta I. Mordkhilevych.
5. Kashchenko A. (1917). *U zapali borot'by*. Katerynoslav: Drukarnya I. Vis'man i I. Mordkhilevych.
6. Klepat's'kyi P. H. (1918). *Konspekt lektsiy po istoriyi Ukrayiny*. Odessa: b. v.
7. *Kozachchyna*. (1917). Poltava: Typohrafiya huberns'koho komitetu.
8. Komar' M. (1917). *Zaporoz'ki vol'nosti*. Kyiv: Vyd. P. Bars'kyi.
9. Riznychenko V. (1917). *Baturyns'kyi shlyakh*. Zvenyhorodka: Drukarnya Yu. Yudyts'koho.
10. Riznychenko V. (1917). *Na mohyli het'mana Apostola*. Zvenyhorodka: Drukarnya Yu. Yudyts'koho.
11. Riznychenko V. (1917). *Yak bula znyshchena avtonomiya Ukrayiny*. [bez vyd-va].
12. Khotkevych H. (1917). *Het'man Ivan Mazepa*. Kharkiv: Drukarnya "Prosvyeshchyniye".
13. Tsehel's'kyi L. (1917). *Rus'-Ukrayina ta Moskvishchyna-Rosiya*. Poltava: Drukarnya Ya. E. Braude.

Надійшла до редакції 9 серпня 2021 року

УДК: 314.151.3-054.72:[077:316]]

DOI: 10.36273/2076-9555.2021.7(300).46-52

Георгій Богданов,
здобувач КНУКіМ,
e-mail: bogdanov.georgiy@mail.ru

Основні етапи вивчення й типологізації читачів у Німеччині у ХХ—ХХІ століттях

Є три типи читачів: ті, що беззастережно насолоджуються,
ті, що осуджують, не отримавши насолоди... середній тип —
ті, що поєднують насолоду з осудженням та навпаки...

Й. В. Гете (з листа)

Стаття має міждисциплінарний характер і перебуває на межі читачезнавства, історії бібліотечної справи, психології, літературознавства та окремих профільних напрямів соціології, зокрема соціології читання, соціології віку та соціології міграції. Автор дослідив процес розвитку теорії типології читачів у Німеччині впродовж останнього століття. Основну увагу приділено описові наукових концепцій, розроблених після Другої світової війни.

У статті подано загальну характеристику численних соціологічних студій, проведених протягом останніх 60 років, за результатами яких можна зробити висновки, що належність особи до певної групи читачів є наслідком впливу низки демографічних, освітніх, політичних і соціальних чинників. Значну увагу приділено описові психологічних факторів, що визначають належність особи до відповідної типологічної групи читачів. Під час вивчення результатів соціологічних, літературознавчих і бібліотечнознавчих досліджень читання було встановлено, що до підгрупи психологічних чинників належать літературні смаки індивіда, звичка читати, а також рівень зацікавленості та вплив оточення.

Автор запропонував варіант типології читачів-мігрантів з урахуванням шляху інтеграції, який вони обрали, їхніх інформаційних, соціальних і психологічних потреб, а також ставлення до читання художньої літератури рідною й іноземними мовами. Автор дійшов висновку, що проблема типології певних груп читачів, зокрема мігрантів і молоді, досі залишається недостатньо вивченою та потребує подальшого розгляду. Актуальним напрямом досліджень у галузі типології читачів за сучасних умов також є вплив інтернету та електронних ЗМІ, що призводить до реструктуризації наявних груп.

Ключові слова: читання; читач; читачезнавство; типологія читачів; інформаційні потреби; соціологічні дослідження; мігранти; Німеччина

Постановка проблеми. Проблемою, порушеною у статті, є історичний огляд розвитку типологій читачів у Німеччині впродовж останнього століття, починаючи від періоду Веймарської республіки. Особливу увагу приділено генезису численних типологій читачів після 1945 р., підґрунтям яких стали такі аспекти, як психологічне ставлення до процесу читання у представників різних груп населення (вікових, соціальних тощо), рейтинг читання як форми проведення дозволя, зокрема за умов поширення інтернету та новітніх ЗМІ. На прикладі серійних видань художньої літератури також висвітлено типологію читачів-мігрантів, підґрунтям якої є ставлення особи до читання художньої літератури країни походження в оригіналі та в перекладі німецькою мовою.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Дослідження в галузі типології читачів (а останнім часом також користувачів інтернету та соціальних медіа) проводять у Німеччині вже понад століття, зокрема найвідоміші профільні студії здійснюють установи як міжнародного (Фонд Бертельсманна), так і державного (Інститут демоскопії, концерн "Шелл", Національне товариство книжкової торгівлі) рівнів, а також відомі некомерційні (громадські) організації, як-от Фонд "Читання".

Після 1945 р. об'єктами соціологічних досліджень стали такі аспекти, як ставлення до читання загалом і

його інтенсивність у представників різних груп населення (соціальних, вікових, професійних), їхні вполювання, рівень освіти тощо [6]. Водночас недостатньо з'ясованими залишаються питання типології читачів, які користуються не лише друкованими, а й електронними ЗМІ, а також читачів-мігрантів різних груп і категорій, котрих вивчають лише в межах досліджень імміграції [15].

Метою статті є огляд бібліотечнознавчих, а також профільних соціологічних досліджень, що були проведені в Німеччині в ХХ—ХХІ ст. і пов'язані з питаннями вивчення та подальшої класифікації читачів з огляду на їхнє ставлення до процесів читання та використання ЗМІ.

Крім того, стаття має на меті подання загальної структури типології читачів-мігрантів, базовою ознакою якої є ставлення до читання книг відповідними мовами за умов еміграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Хоча питання типології читачів було вперше побічно порушено ще два століття тому, теорія читачезнавства являла собою своєрідну terra incognita для науковців навіть на початку ХХ ст. Фундатором дослідження читачів у Німеччині вважають В. Гофманна (1879—1952), який студював діяльність так званих народних бібліотек ще на початку 1910-х рр. і запропонував терміни "читачезнавство" та "вивчення інтересів". Надалі

провідною зіркою та висхідним пунктом для низки вагомих праць стала соціологічна школа з питань вивчення смаків англіста Л. Л. Шюкінга, який звертався до розгляду проблеми в історичному контексті й досліджував смаки крізь призму вчення про типи їх носіїв і законів сприйняття та впливу. У 1923 р. науковець оприлюднив дослідження "Соціологія виникнення літературного смаку".

Ще 1920 р. Г. Гессе вирізняв три специфічні типи читачів, а саме:

— найвний споживач, який сприймає книгу так само, як їдець страву;

— читач, який оцінює книгу за змістом і формою, а також знає про можливу омонімію / багатозначність слів;

— читач, який не хоче ані здобувати освіту, ані розважатися й користується книгою лише як окремим предметом буття, що слугує для нього лише початковим пунктом чи імпульсом [8; 9, с. 235—237].

Найвідоміші соціологічні дослідження, в яких багатоаспектно висвітлено питання типології читачів / користувачів ЗМІ після Другої світової війни, систематизовано в табл. 1 (вибірково; конкретного автора, методи дослідження, вік і кількість респондентів зазначено не завжди) [1, с. 88—92].

Таблиця 1

Соціологічні дослідження з питань типології читачів / користувачів ЗМІ після Другої світової війни

Рік	Заклад(-и)	Укладач(-и) та назва	Методи дослідження	Кількість і вік респондентів
1958	Інститут вивчення громадської думки Emnid, Фонд Бертельсманна (як окрему установу Emnid було ліквідовано 2016 р., того самого року він увійшов до складу "Групи Кантар" (Білефельд))	Р. Фронер "Книга в сучасному світі"	Вибірка	2 000
1964	Німецький Інститут вивчення громадської думки, Фонд Бертельсманна	"Книга та читання в Німеччині"	Випадкова вибірка	1 973
1967—1968	Інститут демоскопії, Німецьке товариство книжкової торгівлі	Г. Шмідтхен "Культура читання в Німеччині"	Опитування	Майже 2 000 осіб, старших за 16 років
1973	Інститут демоскопії, Німецьке товариство книжкової торгівлі	Г. Шмідтхен "Культура читання в Німеччині: розпад культури читання?"	Опитування, вибірка	2 000
1973	Інститут автоматизації та комунікацій	Г. Майер. "Книга та читання 1973"	Опитування	2 025
1978	Інститут демоскопії	Е. Ноелле-Нойманн "Продавці та покупці книжок"	Вибірка	1 972
1978	Фонд Бертельсманна, Інфратест	"Поведінка у сфері комунікацій та книга"	Опитування (моніторинг)	2 015 осіб, старших за 18 років, та 821 особа віком 6—17 років
1986	Комісія з питань використання ЗМІ, Фонд Бертельсманна	"Молодь та ЗМІ"	Опитування	4 011 осіб віком 12—29 років
1986	Комісія з питань використання ЗМІ, Фонд Бертельсманна	Х. Бонфаделлі "Поведінка у сфері комунікацій та книга"	—	Особи 6—17 років
1987	Інститут демоскопії	Е. Ноелле-Нойманн, Р. Шульц "Типологія покупців та читачів"	Аналіз визначених факторів	2 044
1988	Інститут демоскопії, Міністерство з питань молоді, родини, жінок та охорони здоров'я	Р. Кехер "Родина та читання"	—	2 128
1992—1993	Фонд "Читання", Німецьке товариство книжкової торгівлі, Німецький бібліотечний інститут, Інститут автоматизації та комунікацій	"Ставлення до читання в Німеччині у 1992—1993 роках"	Вибірка, польові дослідження	2 738 осіб, не молодших за 14 років

Рік	Заклад(-и)	Укладач(-и) та назва	Методи дослідження	Кількість і вік респондентів
1994	Німецьке товариство книжкової торгівлі	"Фактор успіху. Клієнти, що отримали задоволення"	—	2 000 відвідувачів книгарень та 1 000 продавців
1997	Німецьке товариство книжкової торгівлі	"Ринок майбутнього: електронні публікації"	Вибірка	3 735 осіб, не молодших за 14 років

Однією з найвідоміших студій із питань вивчення молоді стало дослідження Х. Гирла "Молодий читач", проведене понад 40 років тому. За його результатами, наприкінці 1970-х рр. було виокремлено чотири основні типи молодих читачів, а саме:

1. Функціонально-прагматичні читачі, які шукають у літературі конкретну змістову інформацію, що передусім сприяла б самоствердженню у професійному та громадському житті. Вирізняють три підгрупи:

— "нечитачі", які можуть читати, але не роблять цього;

— так звані "неграмотні, які читають" (самовизначення), коло читання яких обмежено низкою газет і журналів, переважно бульварного змісту;

— особи, які читають лише для забезпечення професійних, політичних, громадських потреб чи інтересів. Читання виконує своєрідну інтеграційну функцію.

2. Емоційно-фантастичні читачі, які насамперед прагнуть почуттів, емоційного збудження чи заспокоєння та надають перевагу літературі розважального й нетривіального змісту. Вирізняють два підтипи:

— пасивні читачі, які хочуть ознайомитись із сенсаційними подіями та прагнуть задоволення від життя;

— емоційно-фантастичні читачі у вузькому розумінні цього поняття, які шукають у літературі стимули для вдосконалення власного життя, а не суто фантастичний аспект.

3. Раціонально-інтелектуальні читачі, які схильні до читання наукової літератури та критичного розгляду явищ; з усього спектра романів і драм вони читають лише такі, що мають соціальне чи філософське підґрунтя, а детективи вважають джерелом розваги.

4. "Літературні" читачі, які виявляють інтерес до естетичного аспекту. За Х. Гирлом, кожен представник цього типу читає лише для власного задоволення й не прагне здобути інформацію з певної проблеми чи теми. Як і для емоційно-фантастичних читачів, процес читання слугує підґрунтям, на якому базуються почуття й переживання [4].

До найвідоміших досліджень з окресленої проблеми також належить опитування "Культура та засоби масової інформації", проведене 1989 р. Фондом Бертельсманна та Інститутом маркетингових досліджень за участі 3673 представників так званої *культурної публіки* [12]. За результатами опитування виокремлено такі групи читачів:

1. Особи, які не читають (майже 19% опитаних, переважно жінки). Виникнення та існування такої групи передбачив ще 1920 р. Г. Гессе у статті "Про читання книг": "...він зневажає Гете. Йому не потрібен Шекспір... Навіщо книжки? Невже він не має весь світ у собі?" [9, с. 239].

2. Особи, які вивчали літературу в школі, але наразі з нею не стикаються (приблизно третина респондентів, переважно чоловіки).

3. Читачі, які надають перевагу розважальній літературі (майже 16% опитаних, здебільшого освічені жінки середнього віку).

4. Читачі в контексті освіти, які опанували твори в межах шкільної програми, обізнані з класичною та сучасною літературою (приблизно 20% респондентів, домінує молоде покоління, а чоловіків більше, ніж жінок).

5. Знавці, які використовують різноманітні носії інформації, мають високий рівень освіти та читають усі жанри художньої літератури (11%).

У 1994—1995 рр. фахівці проводили порівняльні студії молодих читачів поколінь 1968—1969 рр. За результатами досліджень, читачі 1968 р. сформували власну інтелектуальну та афективну систему ставлення до всього й знали, що обирати: Маркса та Фрейда, Адорно, Маркузе й Габермаса, Райха та Мінерліха, журнали "Дзеркало" й "Конкрет", газету "Час", оскільки цю літературу та періодику тоді читали всі. Представники покоління кінця 1980-х рр. — так звані *діти суспільства ЗМІ та інформації* (У. Енґлер) — читали "Дзеркало" й "Час", а також журнали "Тижень", "Фокус" і численні мережеві медіа [17, с. 13—14].

У 1999 р. К. Франц, Б. Францманн, Ф.-Й. Пайхубер та Е. Шон провели дослідження "Література для обов'язкового читання та для розваги. Вплив шкільної програми та порад вчителів на читання на дозвіллі та використання юнацтвом ЗМІ у приватному житті", за результатами якого виокремили три типи читачів (дослідження проведено в червні—липні 1999 р., респонденти — 1699 школярів і 359 учителів німецької мови):

1. Особи, для яких читання є / стало звичкою.

2. Особи, які читають час від часу.

3. Особи, які мало читають або не читають взагалі.

Кожну з цих груп додатково поділили на дві підгрупи. Остаточним результатом теоретичної частини дослідження є типологія, наведена в табл. 2 [3, с. 214].

Типологія читачів (К. Франц, Б. Францманн, Ф.-Й. Пайхубер та Е. Шон)

Типологія читачів книг (три рівні класифікації)	Типологія читачів книг (шість рівнів класифікації)	
Особи, для яких читання є / стало звичкою	Особи, які багато читають: дуже міцний зв'язок із книгою	Особи, які читають: міцний зв'язок із книгою
Особи, які читають час від часу	Особи, які читають час від часу	Особи, які читають час від часу: зв'язок із книгою слабкіший
Особи, які мало читають або не читають взагалі	Особи, які мало читають: зв'язок із книгою слабкий	Особи, які не читають взагалі: зв'язку з книгою немає

На початку ХХІ ст. проведено численні комплексні дослідження читання, зокрема "Читання 2000" (за підтримки Фонду Бертельсманна) та "Ставлення до читання в Німеччині в новому тисячолітті" (під егідою журналу "Дзеркало"), що мали на меті вироблення типології читачів за ознакою "ставлення до читання" та здобуття відповідних статистичних даних щодо розвитку читання впродовж десятиліття. За результатами виокремлено чотири типи читачів (загальна кількість респондентів — 2530), а саме [2, с. 24; 13, с. 62—63]:

- особи, які рідко читають (далі — тип А);
- особи, які мало читають (далі — тип В);
- особи, інтенсивність читання яких є середньою (далі — тип С);
- особи, які багато читають (далі — тип Д).

У межах досліджень 1992 і 2000 рр. фахівці вивчали такі опції, як частота читання, кількість книг, прочитаних упродовж року, (само-)оцінка інтенсивності читання та роль читання як форми проведення дозвілля. Загальні результати вивчення типології читачів наведено в табл. 3 [2, с. 24].

Таблиця 3

Загальні результати вивчення типології читачів

Типи читачів	Рік	
	1992	2000
	%	
А	28	25
В	25	20
С	22	27
Д	25	28

Основними об'єктами дослідження 2001 р. стали читачі типів А та Д, які цікавляться подіями в окремих общинах, у країні та за кордоном, але насамперед приділяють увагу новинам дня, а також темам, інформацію з яких можна здобути за допомогою актуальних ЗМІ — газет чи телебачення, тоді як книгами користуються рідко.

Читачі типів А та Д різняться сімейним оточенням, бо до представників типу А, чиї батьки читали, належать 8% загальної кількості опитаних, а серед осіб типу Д таких вже 52%. Якщо обидва батьки не читали, то 47% дітей належать до типу А і лише 9% — до типу Д [13, с. 79].

Особливо чітко різниця між типами читачів А та Д виявляється під час вивчення безпосередніх інтересів їхніх представників. За результатами соціо-

логічних досліджень, майже 10% представників типу А та 44% представників типу Д мають різні інтереси. Приблизно 70% представників типу Д, ці "...ворогі добрих книжок та доброго смаку..." [7, с. 171], цікавляться мистецтвом, літературою, історією, питаннями світогляду, 60% — читають художню літературу, а 41% — книги з питань політики, техніки та інші спеціальні видання. Щодо структури груп осіб, які мають вузькі інтереси, то серед учасників налічувалося 15% представників типу А та 34% представників типу Д.

Передумовами належності носіїв певних інфо-потреб до типу Д є мотивація, ступінь соціалізації в родині, а також відповідний рівень освіти. За групами мотивації до читання співвідношення між читачами-представниками типів А та Д наведено в табл. 4 (дані 1999 р.) [13].

Таблиця 4

Співвідношення між читачами за групами мотивації

Мета діяльності	Представники типу А	Представники типу Д
	%	
Виконання конкретних завдань (роботи)	17	48
Здобуття інформації	26	36
Подальша освіта	30	33

За частотою звернення до окремих жанрів виділено кілька підгруп [13, с. 70—71]:

1. Читачі, які добре орієнтуються в літературі (9%) і надають перевагу класичним і сучасним творам, ліриці, історичним романам, а також біографіям, мемуарам, книгам із питань мистецтва й культури, розвитку країн і народів; переглядають фотоальбоми та альбоми мистецтв.

2. Читачі, які передусім шукають пригод (12%) та обирають пригодницькі романи, вестерни, жахи, кримінальні й шпигунські твори, наукову фантастику, фентезі, літературу, присвячену питанням охорони довкілля, техніці та комп'ютеру, а також темі грошей, права, податків.

3. 9% читають книги з питань політики, суспільного розвитку, економіки, охорони довкілля, техніки та комп'ютерних технологій, грошей, права та податків.

4. 14% надають перевагу довідникам і книгам порад, зокрема літературі з питань кулінарії, здоров'я, виховання дітей, партнерства, кохання, долі.

5. 9% обирають науково-популярні книги, присвячені ручній праці, хобі, тваринам, природі та мандрам.

6. 10% користуються шкільними, навчальними, професійними виданнями, а також довідниками як спеціальною літературою, читають книги для дітей та юнацтва.

У 2007 р. у межах заходів, присвячених Дню книги, було розроблено таку типологію читачів [16, с. 42—43]:

1. Особи, які загалом не схильні до читання та уявляють життя без книг (9%).

2. Нечитачі, які регулярно купують книжки, а вдома помічають, що не можуть їх читати, оскільки телепрограми приваблюють більше (2%).

3. Особи, які читають час від часу: студенти, яким не вистачає грошей на книги, або особи, які настільки занурилися у професійне життя, що не мають достатньо часу для розв'язання побутових проблем (36%).

4. Особи, які багато читають і постійно шукають літературу не лише в бібліотеках, а й у родичів, друзів чи сусідів (21%).

5. Особи, які багато читають і мають гроші для придбання нових книг і час на читання (32%).

Фахівці інституції з питань аналізу комп'ютерних технологій і телекомунікацій (Алленсбах), що була заснована 1997 р. і має на меті моніторинг у галузі застосування цифрових технологій в Німеччині, вирізняють сім груп користувачів ЗМІ (дані 2008 р.) [10, с. 177]:

1. Особи, які використовують як друковані ЗМІ, так і інтернет-ресурси.

2. Вимогливі шукачі інформації, котрі послуговуються як друкованими ЗМІ, так і інтернетом.

3. Особи, які прагнуть розваг, і частіше користуються друкованими ЗМІ, ніж інтернетом.

4. Особи, які зазвичай шукають конкретну інформацію.

5. Пасивні користувачі, які насамперед обирають перегляд телепрограм, ігноруючи решту ЗМІ.

6. Традиційні споживачі розваг різного жанру, які надають перевагу читанню журналів і перегляду телепрограм, а іншими ЗМІ (особливо інтернетом) майже не користуються.

7. Гедоністи, які використовують соціальні мережі, а інтернетом, журналами та телебаченням послуговуються як джерелами розваги.

Соціологічні ознаки представників цих груп користувачів узагальнено в табл. 5 (в усіх випадках зазначено опцію, що переважає) [10, с. 177; 11].

Таблиця 5

Соціологічні ознаки представників груп користувачів

Група читачів	Відсоток від загальної кількості користувачів ЗМІ	Стать, що переважає	Вікова група	Освіта / рівень освіти	Рівень доходів
Так звані медіасканери	20,3	Чоловіча	Особи середнього віку	Вища	Високий
Вимогливі	12,8	Чоловіча	Особи старшого віку	Вища	Високий
Особи, які шукають розваг	9,3	Жіноча	Особи старшого віку	Вища	Середній
Особи, які зазвичай шукають конкретну інформацію	5,7	Чоловіча	Особи старшого віку	Високий	Трохи вищий за середній
Пасивні	31,1	Чоловіча	Особи середнього віку	—	Нижчий за середній
Консерватори	9,1	Жіноча	Особи старшого віку	Порівняно невисокий	Середній
Гедоністи	11,7	Жіноча	Молодь	Середня	Низький

У 2008 р. за участі Фонду "Читання" й Міністерства освіти та досліджень було проведено комплексне опитування "Читання в Німеччині в 2008 році", в якому взяли участь понад 2500 респондентів. За результатами, виділено шість типів читачів, а саме [18]:

1. Так звані помірні читачі, для яких читання потребує великих зусиль (25%).

2. Особи, які отримують емоційне збудження впродовж читання (24%).

3. Особи, які читають лише заради пошуку певної інформації (20%).

4. Особи, які читають книги, а також користуються ПК та інтернетом (12%).

5. Особи, які надають перевагу електронним ЗМІ (11%).

6. Особи, для яких використання будь-яких ЗМІ є тягарем (8%).

Підґрунтям для розроблення сучасної специфічної типології *читачів-мігрантів*, кожен з яких є своєрідним дослідником незнайомої країни (Л. Вітгенштейн), у ХХІ ст. може стати вивчення переселенців різних груп і категорій, котрі прибували до Німеччини після 1990 р., а також їхніх інфопотреб

та ставлення до читання художньої літератури різними мовами, котрі вони знають чи вивчають.

З огляду на ставлення до рідної мови / мови країни походження та, відповідно, до мови країни проживання умовно виокремимо основні типи читачів-мігрантів [14; 15]:

1. Особи, які прагнуть повної мовної асиміляції.

Мета цього типу читачів-мігрантів повністю збігається з принципом організації шкільної системи Німеччини, в якій досі домінує принцип, що німецька мова є рідною для мігрантів усіх груп і категорій та їхніх дітей.

2. Особи, які прагнуть зберегти етнічне коріння й водночас вивчити мову країни проживання (та, ймовірно, кілька мов додатково).

Одним із найавторитетніших джерел забезпечення інфопотреб обох типів читачів-мігрантів і представників місцевого населення є серійні видання так званих книг кишенькового формату, що їх випускає видавництво "Реклама". Ця література поєднує ознаки двох видів видань — навчальних і літературно-художніх, до того ж кожна підсерія має власні колір і призначення. Серед творів художньої літератури, що їх можуть використовувати представники обох типів читачів, виокремимо три основні серії: жовту, червону та помаранчову. Жовта охоплює переклади творів зарубіжної літератури німецькою мовою, надруковані без певного допоміжного апарату (станом на 2012 р. приблизно 50% перших і подальших видань належали саме до цієї серії). Видання червоної серії під назвою "Іноземні мови" складається з неадаптованих текстів оригіналу чи невеликих уривків з них, які супроводжує стислий словник. Нарешті, до помаранчової серії належать двомовні видання, що містять оригінальний текст (ліворуч) і переклад німецькою мовою (праворуч), а також підрядкові коментарі або додатки. Видання червоної та помаранчової підсерій можуть стати для мігрантів типу 2 джерелом забезпечення психологічної потреби збереження власної ідентичності в умовах іншої культури, тоді як функція видань жовтої підсерії звужуватиметься лише до навчальної. Видання

червоної та помаранчової серій можуть виконувати й додаткові функції у процесі інтеграції мігрантів типу 2 і представників окремих меншин, а саме:

— оцінювальна: ролі, орієнтацій, вироблення мігрантами ставлення до власної культури й мови країни нинішнього проживання та інших мов, котрі вони використовують чи можуть вивчати;

— інтегративна: соціалізація й трансляція нових норм і цінностей.

Висновки. Хоча спроби розроблення типологій читачів у Німеччині відбувалися вже у XIX ст., наукові дослідження з питань читачезнавства розпочалися лише у 1950-х рр. (винятками можна вважати лише невеликі праці літературних класиків XVIII—XX ст. Приклади досліджень див. у тексті. — *Авт.*). Об'єктами комплексних студій у сфері соціології молоді та інших вікових чи соціальних груп стають процеси індивідуалізації, вироблення ставлення до читання як форми проведення дозвілля та здобуття (само-)освіти з урахуванням психосоціальних чинників, а також вивчення ролі конкретних ЗМІ у процесі забезпечення інфопотреб різного змісту та ступеню складності (останнє, 18-те, дослідження інфопотреб німецької молоді було проведено 2019 р.).

Іншим завданням актуальних соціологічних студій має стати розроблення типології читачів-мігрантів, на потребі якої ще 2012 р. наголошував І. Сиверс. Її результатом можуть стати як подальша індивідуалізація осіб, так і створення специфічних мінігруп, представники яких обрали конкретний шлях входження в нове середовище та подальшої інтеграції. Бібліотечне обслуговування читачів-мігрантів усіх груп чи підгруп доцільно розглядати як форму цілеспрямованого забезпечення доступу до інформації, що має сприяти відтворенню етнокультурного середовища мігрантів, поглибленню їхніх знань (М. Блох). Важливими психосоціальними чинниками на шляху визначення належності особи до конкретної групи читачів-мігрантів є її ставлення до власної історії, зацікавленість у вивченні мови країни проживання чи інших мов світу.

Список використаної літератури

1. Bonfadelli H. Leser und Leseverhalten heute — Sozialwissenschaftliche Buchlese(r)forschung / H. Bonfadelli // Handbuch Lesen / Stiftung Lesen ; Dt. Literaturkonferenz ; Hrsg. u. Vorw. v. B. Franzmann u.a. unter Mitarb. v. G. Jäger. — 2., unveränd. Nachdr. — Baltmannsweiler : Schneider-Verl. Hohengehren, 2006. — S. 86—144.
2. Franzmann B. Die Deutschen als Leser und Nichtleser: Ein Überblick / B. Franzmann // Leseverhalten in Deutschland im neuen Jahrtausend: Eine Studie der Stiftung Lesen ; Hrsg. v. Stiftung Lesen. — Hamburg : Spiegel; Mainz : Stiftung Lesen, 2001. — (Schriftenreihe "Lesewelten"; Bd. 3). — S. 7—31.
3. Gattermaier K. Deutschlehrer bauen am "schiefen Turm von PISA" mit! / K. Gattermaier // Medien im Deutschunterricht ; In Zusammenarb. m. der AG Medien im Symposium Deutschdidaktik ; Hrsg. v. V. Frederking. — Bobingen : Kopaed, 2004. — S. 211—221.
4. Giehl H. E. Der junge Leser: Einführung in Grundlagen der Jungleserkunde und der literarischen Erziehung / H. E. Giehl. — 3., überarb. Aufl. — Donauwörth : Verl. Ludwig Auer, 1977. — 158 S.
5. Goethe J. W. Brief an J. F. Rochlitz vom 13. Juni 1819 / J. W. Goethe // Goethe J. W. Sämtliche Werke: In 40 Bd.: II. Abteilung. Briefe, Tagebücher und Gespräche: Bd. 8. Einsam-tätiges Alter I: Teil 1 (6. Jun. 1816 — 18. Okt. 1819) ; Hrsg. v. D. Schäfer-Weiss. — Frankfurt-am-Main : Dt. Klassiker Verl., 1999. — S. 280.

6. *Hamm I.* Das Lesebarometer — Lesen und Umgang mit Büchern in Deutschland / I. Hamm, Cl. Langen // Lesen in der Mediengesellschaft: Stand und Perspektive der Forschung / Hrsg. v. H. Bonfadelli, P. Bucher. — Zürich : Verl. Pestalozzianum, 2002. — S. 43—57.
7. *Hesse H.* Lektüre für Minuten: Gedanken aus seinen Büchern und Briefen / H Hesse ; Ausw. u. Nachw. v. V. Michels. — 23. Aufl. — Frankfurt-am-Main : Suhrkamp, 2012. — 294, [1] S.: 1 Zeichn.
8. *Hesse H.* Eine Bibliothek der Weltliteratur / H. Hesse // Gesammelte Werke: Bd. 11. Schriften zur Literatur I: Über das eigene Werk. Aufsätze. Über seine Verleger. Einführungen zu Sammelrezensionen. Eine Bibliothek der Weltliteratur. — Frankfurt-am-Main : Suhrkamp, 1970. — S. 337—372.
9. *Hesse H.* Vom Bücherlesen / H. Hesse // Gesammelte Werke: Bd. 11. Schriften zur Literatur I: Über das eigene Werk. Aufsätze. Über seine Verleger. Einführungen zu Sammelrezensionen. Eine Bibliothek der Literatur. — Frankfurt-am-Main : Suhrkamp, 1970. — S. 234—244.
10. *Hillebrecht St.* Kommunikation und Medien: Ein Arbeitsbuch für Hochschule und Praxis / St. Hillebrecht. — Gernsbach ; Deutsch. Betriebswirte-Verl. GmbH, 2009. — 213 S.: Tab., Zeichn.
11. *Reuter T.* "Der Leser" erhält gleich sechs Gesichter: Lesertypen in Deutschland / T. Reuter, Chr. Schäfer // Leseverhalten in Deutschland im neuen Jahrtausend: Eine Studie der Stiftung Lesen: [Kommentarband] / Stiftung Lesen. — Mainz, 2009. — S. 52—56.
12. *Saxer U.* u. a. Kommunikationsverhalten und Medien. Lesen in modernen Gesellschaft: Eine Studie / Bertelsmann Stiftung ; Hrsg. v. U. Saxer, W. Langenbucher, A. Fritz. — Gütersloh : Verl. Bertelsmann Stiftung, 1989. — 288 S.: Tab.
13. *Tullius Ch.* Typologien der Leser und Mediennutzer / Ch. Tullius // Leseverhalten in Deutschland im neuen Jahrtausend: Eine Studie der Stiftung Lesen ; Hrsg. v. Stiftung Lesen. — Hamburg : Spiegel-Verlag ; Mainz : Stiftung Lesen, 2001. — (Schriftenreihe "Lesewelten"; Bd. 3). — S. 61—83.
14. *Wilpert G. V.* Sachwörterbuch der Literatur / G. V. Wilpert. — 8., verbessert. u. erweit. Aufl. — Stuttgart : Kröner, 2001. — 925, (IX) S.
15. *Ždanova V.* Zum Problem der Sprachkompetenz bilingualer Migranten mit Russisch als Erstsprache / V. Ždanova // Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistik (Polyslav): Bd. 10 ; Hrsg. v. B. Brehmer. — München : Sagner, 2007. — (Die Welt der Slaven; Bd. 29). — S. 188—198.
16. *Zum Tag des Buches: Wissenswertes, Vergessenes und Kurioses über Bücher und Leser / Hochschule der Medien Stuttgart ; Hrsg. v. U. Huse.* — Stuttgart : Hochschulverl., 2007. — 96 S.: Phot.
17. *Zielke W.* Informiert sein ist alles: den Papierflut sinnvoll nutzen / W. Zielke. — Aktualis. Ausg. — Düsseldorf : ECON Taschenbuch-Verl., 1984. — 185 S.: graph. Darst. — (ECON Taschenbuch: ECON-Praxis; Bd. 21007).
18. *Der Lesekompass 2021.* — Mode of access: www.stiftunglesen.de/forschung/forschungsprojekte/lesen-in-deutschland. — Title from the screen.

George Bogdanov

The main stages of study and typologization of the readers in Germany in the 20th and in the early 21th century

An article has an interdisciplinary character and is written at the interface of the readership, a history of the librarianship, a psychology, a literary studies and the some specific trends of sociology, among their number are a sociology of reading, a sociology of age and a sociology of migration. An author trys to research a development of the theoretical basis of classification of the readers in Germany during the last 100 years. A special attention was given to a description of scientific conceptions, which were developed after World War II given. In the article are in broad outline numerous sociological studies described that were conducted during the 60 years. The author want to assume, that a belonging to the certain group of readers is a result of influence of the demographic, educational, political and social factors. A special attention is payed to the description of psychological factors that determine a belonging of person to the proper typological group of readers. Through the study of number of results of the sociological, literature and librarian works of reading was established, that the literary tastes of person, his habit of reading and a level of the interest as well an influence of environment belong to the subgroup of psychological factors. It was proposed a version of typology of the migrants- readers with a consideration of the forms of their integration, their information, social and psychological needs as well their relation to the reading of fiction both in the native language and in the foreign languages too. The author comes to a conclusion, що a problem of typology of the specific groups of readers, among the numbers the migrants and the youth people, is today not fully studied. Other topical trend of researches from the field of typology of the readers is an influence of Internet and other Social Media that today leads to the restructuring of groups of the readers.

Keywords: reading; reader; readership; typology of readers; information needs; sociological researches; migrants; pocketbooks; Germany

Надійшла до редакції 5 травня 2021 року

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21783-11683ПР від 31.12.2015.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 6,05. Тираж 146 пр. Зам. 55.

Журнал надруковано на обладнанні Книжкової палати України

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1954 від 24.09.2004.

До уваги читачів: електронний варіант журналу "Вісник Книжкової палати" ISSN 2076-9555 (онлайн-версія) розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі "Наукова періодика України":

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html